

52548

50285

20.6.62

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO PHILOLOGICA

1955.

NYELV ÉS IRODALOM

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

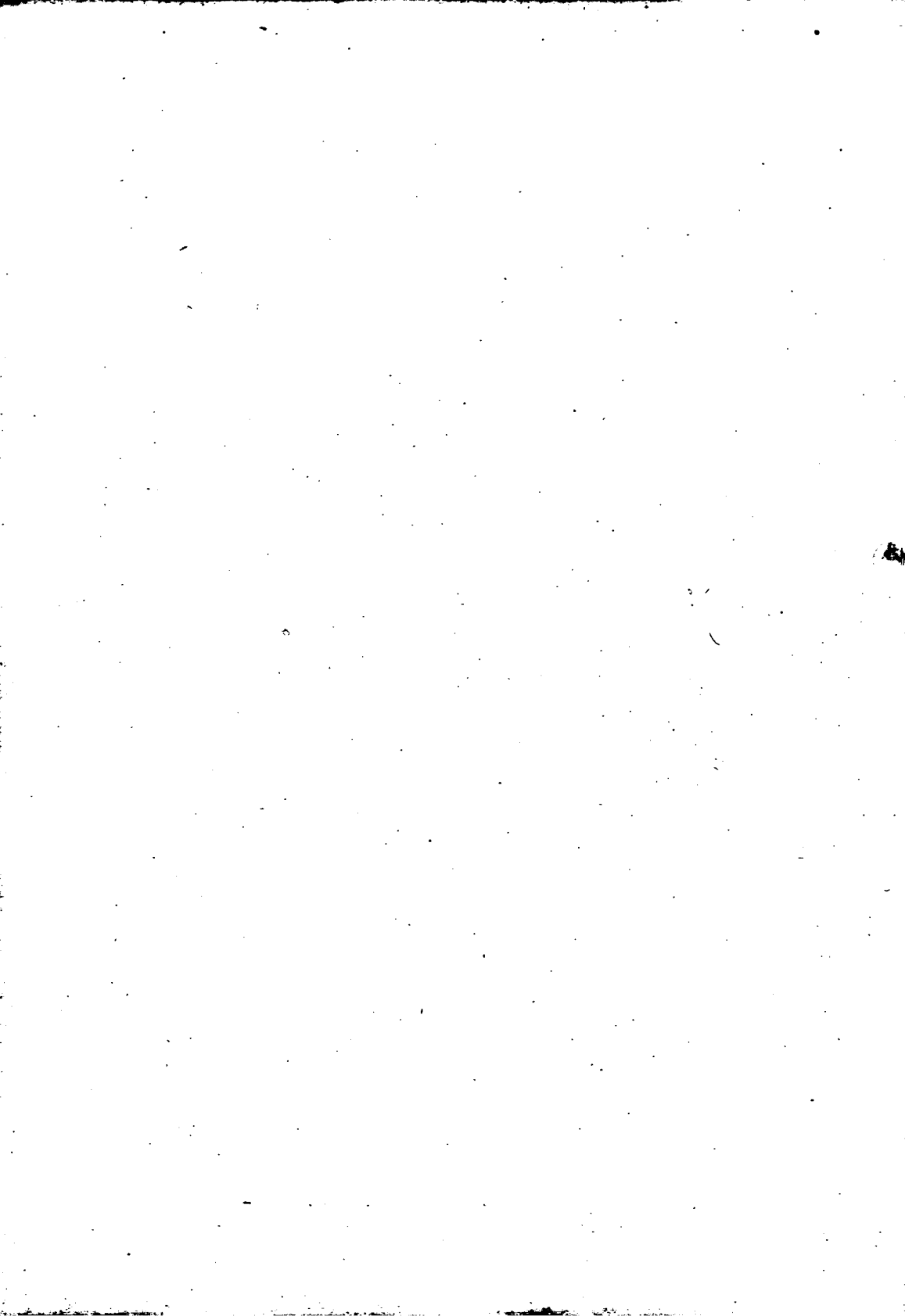
SPRACHE UND LITERATUR

I.

SZEGED

1955.

52548

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO PHILOLOGICA

1955.

NYELV ÉS IRODALOM

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

SPRACHE UND LITERATUR

I.

SZEGED

SZERKESZTIK:
BARÓTI DEZSŐ ÉS MÉSZÖLY GEDEON

A kiadásért felelős a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja
1955.

A kézirat nyomdába érkezett: 1955. augusztus Megjelenés: 1955. december Példányszám: 500

Terjedelem: 13,4 (A/5) ív

Készült linó-szedéssel, íves magasnyomással, az MNOsz 5601-54 és az MNOSZ 5602-50 Á szabványok szerint

Szegedi Nyomda Vállalat 55-4775

F.v.: Vincze György

MÉSZÖLY GEDEON

Amikor tudós pályáján elindult, és első nagyjelentőségű nyelvtörténeti tanulmányait megírta, a Sorbonne egyik francia nyelvtudósa Mészöly Gedeont a finnugor nyelvtudomány nagy ígéretének nevezte; most, fél évszázad múltán, amikor bekopogtatunk karunk doyenjéhez, hogy őszinte szeretettel minden jókat, friss, jó egészséget, alkotó kedvet és sok boldog évet kívánjunk Neki, mindenki tudja, hogy Mészöly Gedeon nyelvtudományunk egyik legnagyobb egyénisége. Olyan nyelvtudós előtt állunk, aki évezredek sokféle nyelvi tényeinek helyes értelmezése által nyelvünk fejlődését a finnugor kortól napjainkig előzmény és következmény szakadatlan folyamatában látja és láttatja, mindig hangsúlyozva, és tárgyhoz illő módszerrel megmutatva az életnek és a társadalom történetének azt a darabját is, a tudattartalomnak azt a szerkezetét is, melyet a nyelvi jelenségek tükröztek és tükröznek.

Népünk és nyelvünk történetének ez a folyamatban és egységben látása meg láttatása megmagyarázza Mészöly Gedeon nyelvtudományi munkáinak eleven varázsát. Fényes elméje biztosan igazodik el és vezet bennünket az évezredek homályba vesző messze korában, amikor a finnugor nyelvek szövevényes adataiból megállapítja, hogy a primitív emberi korszak térvizonyban gondolkodó társadalmának milyen nyelvi kifejező eszközei voltak, és hogyan váltak ezután ezek a nyelvi jelek a munka és a gondolkodás kölcsönhatása meg a társadalom fejlődése által az absztrakt viszonyok és fogalmak nyelvi kifejezőivé.

Amikor finnugor és ugor eredetű szavaink történetét írja, tolla nyomán megelevenedik nemcsak a szó múltja, hanem az a társadalom is, maga a nép is, mely azt a szót használta. Így kel életre Mészöly Gedeon fejtegetéseiben — a többi között — az ugorkori lovas nomád nép teljes fegyverzetével, nemzetség-szervezetével, hadaival és hadakozásaival, vadászás és halászás közben, sámánhitével a megfelelő nyelvi kifejezések történetének megmutatása által. Egy-egy szófejtése nyomán hatalmas fénysugár világít bele az írásos kort megelőző időknek nemcsak szókincsébe és társadalmi életébe, hanem sokszor nyelvjárási viszonyaiba is, mint pl. a Halotti Beszéd *foianec* szavát magyarázó cikkében.

És miközben népünk és nyelvünk múltját kutatja, hogy jelenét megmagyarázza, meghallja füle nyelvrokonaink népköltészetében azt a ritmust is, mely költészetünknek is sajátja.

Mivel minden nyelvi kérdést a változás legjellemzőbb mozzanatában és mindig az emberrel együtt szemlél és sokféle szempontból fejteget: tanulmányai és cikkei — még a hangtani vonatkozású részletek is — drámai menetűek.

Szép magyar nyelven írt szinte szépirodalmi igényű tanulmányaiban, cikkeiben mindig vitatkozik, mindig harcban áll, mert a tények helyes magyarázatán alapuló megállapításai bizony a legtöbbször »jól megalapozott elméletek felborogatásával« járnak, ami lehet hogy fájdalmas, de a tudományos igazság és haladás érdekében igen kívánatos.

Mészöly Gedeonnak egész tudományos pályája csupa harc, csupa küzdelem. De küzdelseinek már 1931-ben megvolt az a nagy eredménye, hogy az általános tudományos felfogás sok kérdésben közeledett az ő véleményéhez, azóta meg még több, addig hevesen vitatott megállapítását fogadták el.

Mészöly Gedeon nyelvtörténeti megállapításai azért válnak nehezen közvéleménnyé, mert egyik tételének elfogadása maga után vonná a többinek az elismerését is. »Nem csodálkozom azon — írja egyik tanulmányában. — hogy most még mindenfelől sokat mondó némaságú tilalomfa áll azon tanításom útjába, hogy a HB. tárgyas-elbeszélő múlt alakjai nem személyragosak. Hiszen ha nem személyragos alakokból indulunk ki, akkor a magyar történeti nyelvtan alaktaának számos fejezetét meg kell változtatnunk: a HB. tárgyas elbeszélő múlt alakjainak személyragos volta az a mesebeli zsinhely, melyet ha kirántunk a helyéről, összeomlik a mesebeli ház. Ismétlem, nem csodálkozom azon, hogy mindenki rosszallja azt, hogy én éppen azt az ördögös zsindeletet ráncigálom. Nem veszem rossz néven, ha most még mindenki ellenem van azon kérdésekben, amelyeket most tárgyaltam és amelyeket a mostaniak alapján a közel jövőben tárgyalni fogok. De tőlem se vegye rossz néven senki, ha nem maradok vesztég. Nem maradok vesztég, ha nem a jelenért, talán a jövőendőért, ha talán nem a jövőendőért, hát a magam mesterségében való kedvem töltéséért.«

Mészöly Gedeont óriási tárgyi tudása, a nép életének és nyelvének, jelenének és múltjának kitűnő ismerete, éles elméje és nagyszerű módszere félelmetes, de lovagias vitatkozóvá tette. Legnagyobb tudományos ellenfelének, Szinnyei Józsefnek Mészöly Gedeon egyik tanulmánya végén egy XVI. századbeli bajviadal ügyében írt levél szavával így adja meg a nagy ellenfélnek járó tiszteletet: »Kegyelmednek mind az ott való urak előtt s mind penig az itt való pasák és bégek előtt jó híre, neve vagyon és sokat iszunk az kegyelmed jó egészségéért és jó szerencséjéért, nem vesztég ülvén, hanem fennállva.«

Tanulmányait, cikkeit, előadásait a tudományos igazság mélységes tisztelete és szolgálata jellemzi. »Való gyarlóságaim mellett azt az egy jámborságomat ellenségeim is megvallhatják — mondja egyik 1940-ben írott művészi szövegtetésében — hogy én is elmondhatom Tinódi Sebestyénként: sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat nem írtam.«

Kiváló tudósa Mészöly Gedeon a magyar irodalomtörténetnek is: Tinódiról, Kölcseyről, Pálóczi Horváth Ádámról és másokról írt tanulmányainak eredményeit irodalomtörténészeink sorra elfogadták.

Művésze Mészöly Gedeon a szónak is, a versnek is. Vedd csak kezvedbe a Buda felszabadító ostromakor fordított Anyegin Eugén-jét — kéziratbeli Odysseia fordítását most nem is említjük — meglátod, igazat írt Hámory Zoltán: »A legszebb magyar nyelven tolmácsolta a fordító Puskind. Vikár Béla Kalevala fordításához hasonlóan neki is egészen új fordítói nyelvet és magatartást kellett megteremtene: dallamban, hangulati jelzőkben, a vers ütemében, szerkezetében, a jelzők kifejező erejében hasonulnia kellett az eredetihez. A régi magyar nyelv gazdag tárházából, a népi nyelv sokszínű tarkaságából számtalan

szót, szolást és kifejezést avat ismét irodalmivá és tudatosítja az olvasóval. Ezzel is hozzájárul a magyar nyelv magvetői örökszép mesterségéhez.»

Mészöly professzor előadásai éppen olyanok, mint tanulmányai és cikkei: színesek, fordulatosak, feszülnek a problémáktól és az ellentétes véleményekkel való viták hevétől. Hallgatóinak sohasem kész megállapításokat közöl, hanem problémalátásra és problémamegoldásra neveli őket. Előadásaiban annyira élesen veti föl a megoldandó kérdéseket, hogy hallgatói belső kényszert éreznek észrevételeik megtételére, a gondolatmenet szoros követésére.

Az ifjúság most is úgy szereti és tiszteli a nagy tudóst, mint ezelőtt 30 évvel Tőle tanuló tanítványai, mert Mészöly Gedeon jó értője az ifjúságnak is. Látván a vidám fiatalságnak jókedvét, mosolyát, hallván kacagását: felképzik előtte a maga ifjúsága, szülőföldjének bájos tája, a Váli völgy, ahová tavasz ébredésekor mindig visszavágyik; megjelennek előtte tabajdi játszótársai, és ezek az emlékek őt magát is ifjúvá teszik.

Mi, pályatársai, barátai, tisztelői, egykori és mostani tanítványai meleg szeretettel állunk meg előtte: és megint csak minden jókat, friss, jó egészséget és boldogságot kívánunk Néki, hogy derűs humorát élvezhessük, újabb alkotásaiban gyönyörködjünk, és azt kérjük: legyen ezután is a magyar nyelvtudomány lelkiismerete, élesztője, állandó ellenőrzésre és újabb alkotásra készítő ereje!

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának nevében

BARÓTI DEZSŐ

JUHÁSZ GYULA DARVADOZÁSA ÉS PETŐFI RÓNÁJA

Tömörkény, Juhász Gyula, Móra ... Szegednek fényes csillagi!

Juhász Gyula zengő soraival kezdem:

Hűs Tisza partjáról, hol a szürke füzes szomorúan leng,
Nagy jegényék dala zsong, szőke akác mosolyog,
Hol Dugonics-búsong, Dankó muzsikál és méla *Tömörkény*
Darvadozik anyaföld erebbe alatt,
Hol kis házak előtt, ha vasárnap alkonya barnul,
Ülnek a jó öregek, égnék a makrapipák
S várnak a szép eladók pötykén kivirulva az ablak
Százszorszépei közt és violái mögött,
S várnak néma, sötét sorban, síró szemmel feketében
Fájdalmas szüzek és bánatos édesanyák ...

Tömörkényről, ki e sorok keltekor már az anyaföldben pihent, azért emlékezik éppen a »darvadozik« igével Juhász Gyula, mert Tömörkénnyel mint meghitt barátok sokszor együtt *darvadoztak*. Mikor a szegedi nyári estben *Tömörkény uccáján* lassan ballag Juhász Gyula, az elhunyt jóbarát szellemét ott érzi maga körül

S a csendben, estben, árnyban, mintha csak
Hozzámsuhanna egy szelíd alak.

S én halkkal, loppal suttogok vele,
Mint hervadt hársak hulló levele.

A magyar bánat mély zenéje zeng
Bús hangfogóval vén szívembe' bent.

— — — — —
Ó drága árnyék, holt, hű cimbora,
Biztass, vezess és el ne hagyj soha!

Arany a feledhetetlen Petőfi szellemujjának egy-egy vonására ismer a tulajdon soraiban; úgy adta Tömörkény szellemujja a *darvadozik*, *darvadozás* szavakat az őt nem felejtethető Juhász Gyula tollára; Tömörkénynek ez a tiszamenti néptől tanult szava Juhász Gyula révén így került be a magyar költői nyelvbe.

*

*

*

»Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai« címen egy könyvecskére valónyt írtam húsz esztendővel ezelőtt, de nem jelenhetett meg. Mutatványt közöl-

tem belőle egy szegedi folyóiratban (Népünk és Nyelvünk), de ez a folyóirat nem terjedhetett el, könyvtárakban sincsen meg, a készülő Akadémiai Nagyszótár sem férhetett hozzá — mint észrevettem — éppen ahhoz a számhoz, melyben a *darvadoz*-t magyarázó mutatóvány megjelent. Ebből a cikkemből hát tehát itt idézek — hogy a régi iránytanok szerint írjak — bizonyára »az újság ingerével hat«. (L; NénY. V, 1—8.)

*
* *

A »darvadoz« szó eredete

A mi magyar szavaink Etymologiai Szótára, ez a modern tudományos módszerességgel megírt kánon, azt tanítja, hogy ez a szó nem a *daru* szóból származik, hogy ennek a *darvadoz* szónak eredete még »ismeretlen«.

Mikor tudós doktorok nem bíznak már a beteghez, mikor már megvallják, hogy nem segít rajta tudományuk: nem vétek, ha a beteget szeretők együgyű tapasztalatokból eredő paraszti tanácsokhoz folyamodnak. Nem vétek hát talán én sem, ha a *darvadoz* szó magyarázatjáért a modern nyelvtudomány kimért útjairól félrekanyarodom, rendetlenül ide-oda távészok.

Föl szokott tűnni s fölkelti az ember figyelmét a társaságban élő állatok egygyüttes viselkedése, s abban képét láthatni némely emberi társaságoknak. A lúd — írja (a XVII. sz. végén) Miskolczy Gáspár uram az ő Jeles Vadkertében (347) »soha az ő eleségét nem kívánja s nem is észik nagy gágogás és kiáltozás nélkül. Soha egybe nem gyűlhetnek, senki mellett el nem mehet, soha a mezőre nagy kiáltás és gágogás nélkül ki nem mehetnek. Jóllehet pedig minenkünk csak haszontalan kiáltozásnak tessék az, mindazáltal önékiek magok között bizonyos megértési azoknak a dolgoknak, amelyeket kívánnak, melyre nézve néha különböző kiáltozást is hallhatunk ötölök. Mert mikor ember feléjük közelít, mintha ugyan üznék s felemelt nyakokkal tiltanak, teli torokkal kiáltanak reája. Minekutánna pedig az ember tőlök távozik, olyankor viszont nyakokat összevonván és egymáshoz köcsolván, csendesebben csevegnek, mintegy ugyan örülvén magok között, hogy ellenségeket elréimíthették. Innen vagyón, hogy *ma is köz-beszédképen ludak vagy darvak déványjának szoktuk nevezni az olyan gyűléseket, akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez*. Erről mondotta Nazianzénus D.: Énnálam bizonyos feltölt dolog, hogy ennekutánna soha egymás között összevezőrdült és rendeletlenül csevegő ludak vagy darvak gyűlésébe nem mégyek.«

Itt vagyunk a *darvak*-nál!

GYÖRFFY ISTVÁN írja a Nagy-Kunsági Krónikában (27): »Messze földön híre volt a Sárrét madárvilágának. — Magyarszállást, a mai Magyarkát, hajdanában darvászkok és pákászkok lakták. Az 1554. évi egri összeírás szerint Magyarszálláson húsz szelid daru volt. A zavaros időkben azonban ezekből Ártándy Kelemen apródjai és Ladányi Pál négy darvat elvittek. A törökök meg Szolnok megszállása alkalmával hat darvat ragadtak el. — Püspökladány, Madaras címeréül a darut választotta. — A darvakat megszelidítve a háznál nevelték, még pedig a rétből elfogott darufiókákból. Aki tudja, hogy milyen nehéz a darut vadászni, az könnyen elképzelheti, milyen bajos lehetett annak megközelíthetetlen költőhelyéhez hozzáférközni. De a rétes emberekben, külö-

nösen pedig a darvászokban, a pákászokban, madarászokban ördögi ügyesség lakozott. Kilopták volna ezek a tojást még a szarka alól is úgy, hogy az nem vette volna észre! — De kellett is a darutoll, nem úgy, mint máma!»

»Nem úgy mint máma!» — ebben a fölkiáltásban benne van a tőlünk végképp elköltözött darumadár után való melabús vágy, a magyar léleknek ugyanazon öröklött visszavágyódása, mely általában a rétségek letűnt világát festő irodalmi művekből mindenikből kihallik. Nagyon kedvelhették apáink a darumadarat, ha mága e madár nélkül is így rá tudták örökíteni utódaikra ezt a hajlandóságot. S ha így kedvelték a darut, képe bizonyára nyomot hagyott beszédükben is, nyomának kell lennie mai nyelvünkben is. Tagadja hát bár a módszeres tudomány, én az én nádasokon bujkáló együgyűségemben lehetetlennek tartom, hogy a *darvadoz* ne a *darvak* emléke volna.

CHERNEL ISTVÁN *Magyarország Madarai*-ban a következőket írja a daruról: »De nemcsak tollai révén vált nálunk népszerű a daru. *Egész lényével befészkelte magát a magyarság lelki világába*, éppúgy, mint a gólya, különösen mikor még számos volt s tanyája is sokfelé akadt. Más népeknél, nemzeteknél is szert tett ugyan bizonyos népszerűsége, de seholsem annyira, mint a magyarság körében. *Nincs is több nemzet, mely úgy ismerte volna madarunk szokásait, mint mi.* Ez a szoros viszony pedig abból fakadt, hogy a daru is ott tanyázott, ahová a magyart természete hajtotta: a végtelen rónán; hogy a daru is daliás, mozgásaiban délceg, büszke alak, amivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok. — *Közmondás, népdal, hasonlat, vonatkozás, népies költőink, szerepeltetik a darut.* Ott találjuk a gyermekkönyvekben, a címerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben biznyságául, hogy *mily sok kapcsolat van közte és köztünk!* S amit hangsúlyozni s a következőkben kimutatni is kívánok; abban is biznyságát kapjuk annak, hogy *azt az állatot, melyet a magyarság szeret, azt ismeri is, még pedig természetrajzilag helyesen, finom éleslátással ügyelvén még kevésbbé feltűnő szokásaira is.*«

EÖTVÖS KÁROLY a Balaton körül való utazás-ában (I:261) Magyar-Kossa Eszter »asszonynéném«-nek pörösködéséről, kardos voltáról, haragtartásáról anekdotázik. Jót mulat »az én kedves asszonynéném«-en, mikor az kétezer holdat pörön veszít el, legszebbik leányát meg úgy szökteti meg a visszautasított kérő. Eljut aztán a beszélgetésben EÖTVÖS addig, hogy: »volt az én kedves asszonynénémnek egy gyönyörű szép daruja«. Erre nyomban megváltozik, érzelmessé válik a kedélyes hang s egy sóhajtó fölkiáltást hallok a szövegnek ebből a rákövetkező, fölkiáltójeles szavából: »D a r u !« És ettől kezdve már nem anekdotát hallunk, hanem valóságos lírai költeményt: »Ismered-e, ifjabb nemedék, a darumadarat? — Megnézted-e jól barna homlokát, piros tarkóját, felül fehér sávós, alul sötétszürke selyem nyakát, világos hamuszínű testét, barnaszürke lobogó tollait? Gyönyörködtél-e már sárga szép szemében, szelid. nézésében, nyalka-büszke menésében? — Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent, az égek magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ék, V betű alakban előre robogva, elől a vezérdaruval; aki harsány hangon le-lekiált a földszin mélységére: daru, daru! — Láttad-e őket, mikor kora hajnalban s mikor alkonyatkor *darvadoznak* a lápon, a szigeten s feltartott fejjel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál s mindegyik tizenháromszor kiáltja el egymásután: Kátára, Kátára! — Istennek és a magyar népnek ősmadara a daru.«

Íme, a *darvadoz* — igazi értelméhez! Igazi azért, mert az írója nem értelmezésnek szánta. Nem etimologizál, nem okoskodik, hanem csak föleleveníti gyermekkorra emléket, mikor még láthatott darut, mikor még értette a szavukat, hogy azt mondják: Kátára, Kátára! S a lápon alkonyatkor egymással beszélgető darvak gyermekkorban látott képe híven kelti föl a gyermekkorban hallott igét is: *darvadoz*.

Tegyük e mellé a kép mellé a tájszógyűjtők adatait. Kecskemétről közölte Szűcs István ezt: »*Hát csak darvadozunk* = sötétben beszélgetünk (Nyr. XXXIII. 419); *darvadozás* = sötétben való beszélgetés« (Nyr. XXXIV. 222.). A Somogy vármegyei Balatonkeresztúrról jegyezték föl: »*darvadozni* = csoportban beszélgetni« (Nyr. XLII. 142.). *Na hát* — mondom én — *ha a darvak* úgy darvadoznak, hogy alkonyatkor csoportosan beszélgetnek egymással, s az emberek is úgy darvadoznak, hogy »sötétben« beszélgetnek, »csoportban« beszélgetnek, akkor nyilvánvaló, hogy a *darvak*-ból lett a *-doz* képzős igék (sorvadoz, hervadoz) képe a *darvadoz*.

CHERNEL is leírja művében (II: 236) a daruvadászatot, SZÍVOS BÉLA is az Osztrák-Magyar Monarchiában. Magy. II: 326). »A darulövők« — mondja CHERNEL — »... még napszállta előtt kilesik a beszálló helyeket — székfenéki tocsogót — ahol t. i. a darvak éjszakázni szoktak. Jól elbújva várnak itt, mert a daruserég mindig előbb kémeket küld maga elé s csak ha ezek meggyőződtek a hely bátorságos voltáról, jön a főcsapat, többnyire már besötétedéssel. Miután a darvak letelepedtek s lubicskolni, inni kezdenek, az öreg este pedig teljesen beköszöntött, embereink elősompolyognak leshelyükről...« stb. SZÍVOS szerint a daruvadászok »sokszor hétszámra járhatnak, míg a ritka madárnak csak hangját hallják is. Végre egy szeremcsés este, midőn a nap vörös tányérja már-már lebukni készül a láthatáron, egyszer csak megzendül a magasból: »kru, kru!«, majd nemsokára maga is látható lesz a darucsapat, amint az égbolt szürkülő kódéből pompás ék alakban kibontakozik s lassan, óvatosan lejjebb ereszkedik a 10, 20, 30, 40 vagy több darabból álló falka! Egy bizonyos magasságra leérkezve, megbomlik az ék, s a csapat köröket kavartva, kétszer-háromszor átvizsgálja a vidéket, nincs-e valami gyanús. Nagy sokára megnyugosznak; nem sejtjenek semmi veszélyt, s mind kisebb körökben egyre közelebb-közelebb szállnak azon kis sekély szikes tóhoz, melyben az éjt tölteni, nagy kurjongatás közt elhatározták. Amint a kis tóba megszállottak s szokott játékukat megkezdték; — kövecs darabot, göröngyöt hajigálnak ilyenkor föl s avval labdázna egy darabig, — megmozdulnak a meglapult vadászok is...« stb.

CHERNEL és SZÍVOS leírásaiból megállapíthatjuk ugyanazt, amit Eötvös visszaemlékezéséből: hogy a darucsapatot mindig alkonyat után, a sötétben közelíthették meg; akkor figyelhették meg, amint egymással mulatoztak, szavukat, kedvüket megereszelve. Méltán mondták hát rá az olyan emberekre, akik a sötétben szóbeszéddel mulatoztak, hogy: *darvadoznak*.

Így él evvel a szóval TÖMÖRKÉNY ISTVÁN is, a vízmenti nép lelkének, nyelvének jól ismerője.

... Tél van. Ráérő ember most az öreg hajóslegény. Mit tegyen? Benéz a kocsmába.

»Ott ugyan nem szokás egy szál vendég kedvéért mindjárt délután meg-
rakni a kályhát, de valami meleg mégis csak van, az ablakon ki lehet látni a
partra, a jégre, a hóra, amiben varjak kergetik egymást. Továbbá lehet a sarok-
ban szeliden aludni is egy kicsit: a helypénz meg van fizetve a kipurancsolt két
deci borral. A gazda a másik sarokban szunyókál, olykor felébred, mikor a
pipáját a kezéből a földre ejti. Ilyenkor utánanyúl. A vén hajóslegény is fel-
tekint s látván, hogy a gazda felvette a pipát, rendben levőnek találja a dolgot
s a sipkában és téli bundában újból alvásba kezd. Csend van. Odaát a konyhá-
ban némi zörgés olykor: mosnak vagy vasalnak, edények csörgése álmosan hal-
latszik befelé. Az óra kétyeg s a bormérőasztalon egy szódavizes üveg, melynek
elromlott a csapja, néha csöndesen szipog. — Már úgy egész délután három
óraig van az idő, az öreg harang szomorú, kongó szava az ablakok fagyos üve-
gein át a nyugalom ezen csöndes télesteri helyére beszáll. — »Aó!« mondja a
gazda s egyebet nem tehetvén, felébred. — Hasonlóképp teszi Jóska öreglegény
is. Néznek egymásra. Hétköznapi van, ilyenkor legfeljebb estefelé, lámpagyújtat
után vetődik be egy-két vendég: utasok, akik a víz hosszában gyalog haladnak
valamire s egy pohár melegítőre betérnek. Azt is leginkább állva isszák meg,
a tarisznyát a vállukról le nem veszik s haladnak tovább, tűnnek el a hópely-
hes éjszakába: menvén ily nehéz módokon a kenyér után. — Jó szerencse, hogy
más hajóslegények is vannak a világon, nemcsak a Jóska. Jön a Lőrinc, már-
hogy Joó Lőrinc, akit másképp Heveder Miskának is neveznek, de ilyenkor elő-
szokta venni a bicskát. Azt mondja: »Adjon egy fél liter bort, Szücs úr!« — Azt
mondja a kocsmáros: »Nem adok annyit.« — »Már miért?« kérdezi a Lőrinc. —
»Azért, mert grétára nem adok annyit. A tél elején, amikor eldánoltad, amit a
nyáron kerestél, más helyen táncoltál a biliárdasztalon, hitelbe most meg ide-
szorulsz: Ölégődj mög három decivel.« — — — Kiteszik Lőrincnek a poharat a
középső asztalra, azután újból csönd, ülnek hárman háromfelé. Amíg olyan
sötét nincsen, hogy egymásnak vaktában nekimenne az ember, nem szokás lám-
pát gyújtani. — »Amíg egymást látjuk« véli a bormérő »kár a világító olajat
fogyasztani. *Darvadozzunk.*« — A darvadozás a sötétben való
beszélgetés művészete. Arról is jó takarékoság szempontjából, hogy
nemcsak a világítóolaj nem fogy, de a dohány sem, mert hiába szívja az ember
a pipát, nem ér az semmit, ha nem látszik a füstje.«

Így írja ezt TÖMÖRKÉNY. Ő még ismerte a szó jelentését, ismerte a »sötét-
ben való beszélgetés« hangulatát.

Lassanként azonban a villannyal való »fény«-üzés ezt is elfeledteti velünk,
mint a darumadarat. Ezért van az, hogy ha szóban vagy írásban előkerül a *dar-
vadoz*, már sokszor észrevehetjük, hogy a beszélő vagy író nem igaz képet adó
eredeti jelentésében mondja, írja. A 'több embernek sötétben való beszélgetése'
ből egyszerűen 'több embernek beszélgetése' vagy 'több ember csoportba verő-
dése' lesz. Az irodalombá bizonyára TÖMÖRKÉNY oltotta belé. Kedves szava-
járása volt és szívesen gyakorolta is a darvadozást. Mikor azt a kis koc-
mát, melybe járni szokott az »egyszerű emberek«, »vízenjárók és kétkézi mun-
kások« közé, táblával akarták megszentelni, Juhász Gyula — úgy hallottam —
ezt az írást ajánlotta a táblára: »Itt darvadozott Tömörkény István«. Persze,
hogy nem fogadta el az emlékbizottság. Azt hiszem, ha ezt ajánlották volna: »itt
szórakozott«, ezt már kivésették volna. Ez már érthető a modern embernek is,
laikussának, tudóssának, nem úgy, mint a *darvadoz*, a *darvas* rétségi tájak
emléke.

CHERNEL a daruról írt részletes cikkét ezzel végzi (II:241): »Azért is terjeszkedtem ki bővebben annak a ténynek ecsetelésére, mely közte és a magyarság közt fűződött, mert a hajdanból átcsengő hangokat akartam megőrizni. A jelenkor még tud róluk, ne felejtse hát el a jövő sem«. Ugyanezt mondhatom én is a *darvadoz*-nak kissé talán terjengős tárgyalására. Ha már a darut a rétségekkel együtt kiszorítottuk is hazánkból, ne tagadjuk meg azt, hogy *darvadoz* szavunk a daru szép szokásából, esti mulatozásának képéből eredt. A magyar nép szájában népünk darut szeretetből és nyájasságkedveléséből termett meg a *darvadoz* szó a sötétben való barátságos beszélgetés költői elnevezésére. A daruról a szabadságszerető, kedvetlőtő magyarnak nem »olyan gyűlés« jutott eszébe, »akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez«, nem olyan szemmel, szívvel nézték a rétségeken járók a darut, mint a wittembergai szentírásmagyarázó doktor, Franzius Farkás, (mert ettől a némettől vette át azokat a sorokat jó MISKOLCZI GÁSPÁR) avagy nem úgy, mint akire a »darvak divánjá«-t illetőleg FRANZIUS doktor is hivatkozott: Nanzianzi Szent Gergely.

Magyar lélek, magyar élet van a *darvadoz* szóban.

Magyar élet volt a régi rétségi élet. Vége van. »Az embernek« — mondja TÖMÖRKÉNY ISTVÁN (Egyszerű emberek 251) — »kevés volt a föld és sok volt a víz, próbálta tehát, hogy elvegyen ennek birodalmából valamit. Mint a pusztaszelei nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonformán lépésről-lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát... elvették a víztől a hatalmát, valóságosan elvették az uradalmát, a birodalmát, a királyságát, nem maradt meg belőle semmi. Rétszei elfoglaltattak«.

Nem maradt meg belőle semmi — mondom én — ezen a földön.

Semmi — a földön. A régi magyar rétségekből.

Pedig mi a szilárdabb alap: a föld-e vagy a levegő? A föld-e, mely kiszámíthatatlan évek óta áll, rajta paloták, templomok, várak, melyek összeomlanak, de alattuk áll, áll a föld. Hasonlítható-e maradandóságban a földhöz a minden pillanatban mozduló, lebbenő levegő? Hasonlítható-e a beszéd, mely a levegő rezgése? A nyelv, mely nem élő lény, nem is élettelen tárgy, hanem csak működés? Halandók működése, halandóké, kik földből lesznek, földde lesznek ezen a maradandó, mindent túlélő földön. Mi szilárdabb hát, mi állandóbb e mi földi világunkban a földnél?

És lám, a szilárd földről eltűnt a régi rétségek minden nyoma, nyelvünk pedig, a »szárnyas ígék«, melyek elroppennek és újra rebbennek, még mindig tartogatják régi magyar rétségi életünknek sok beszédes emlékét, emlékezve régiekről, és a régiekre bennünket emlékeztetve.

*

*

*

Mikor ezt írtam, 1933-ban, akkor még élt Móra Ferenc. Amint cikkemet megkapta, mivel éppen Pestre utazott, magával vitte olvasnivalónak. Odafönn mindjárt kávéházi íróársaságába ment, s ott beszámolt a *darvadoz*-ról, Tömörkény és Juhász Gyula megkedvelt szaváról, meghányták-vetették mindnyájan ezt a szép szót, s mint Móra egy hozzám intézett mosolygó humorú levelében megírta, a literátor-kompania nyomban megtette őt »előkrúgató«-nak.

Nem tudom, nem ez volt-e Móra utolsó pesti előkrúgatása.

Szegednek ez a csillaga is, aki magát szerényen rőzselágnak vallotta, ki-aludt. A ragyogó név fekete keretben jelent meg a következő évben, címéül egy szomorú cikknek, melyben többi között ezt írtam: »megmutatta, hogy a magyar nyelv gazdag és kifejező azok számára, akik ismerik, és csak azok kény-szerűlnek erőszakos, mesterkelt faragcsálására, akik szegények nem tudnak vagy nem mernek tudni magyarul. Ha más íróval akarnám jellemezni, mint stilisztát, azt mondanám: »Ő a magyar próza Petőfije.«

Móra a diszpolgári ünnepeltetés alkalmából önmagát úgy jellemezte, hogy az élet nyelven ír, és szülővárosától, a kiskunok népétől kapta mint író egyéni veretét.

Móra szellemében cselekszem hát akkor, ha a *darvadoz* szó eredetét és eredeti jelentését tovább nyomozva, a Kiskunság népéhez fordulok, s megírom, amit Kunszentmiklóson hallottam a Julkától, mikor a mag-kokas kifogására került a sor.

Bealkonyodott, elültek az álba a tyúkok.

Azt mondja a Julka:

»Ha maj mén be az embör közibük gyertyával, maj hogy *darvadoznak*, *csi-vajognak*!

Bizonyos tehát, hogy Eötvös Károly jól emlékezett. Kezdetben csak a szárnyas madár *darvak darvadoztak* — hogy mi volt ez a vidám, lármás darvadozás, láttuk. Az emberek darvadozása sem volt eredetileg az a csöndes beszélgetés, mint a Tömörkény társaságáé. Mikor Julkától megkérdeztem: »emberek nem szoktak-e darvadozni?« — nevetve rávágta: »Dehonnem, mikó részögök, oszt' ordítóznak.« Már Tömörkény csöndes darvadozása sem az volt, mint az étszakai csöndet fölverőké, az emlékei közt borongó Juhász Gyula darvadozása meg éppen hangtalan volt. De nem a régi társak nélkül. Képzeletben tovább darvadozott Tömörkénnyel, a »holt, hű cimborá«-val és Mórával, kivel valaha »együtt harcolt, álmodott«. Régi megdicsőült társai vették körül akkor is, mikor »Tömörkény lócáján darvadozott árván«, s nézte a Tiszát, »mely folyik, mint az élet«. (L. »Darvadozás« c. költeményét.

A szépirodalmi nyelv így érlelte, ízesítette, hangulatosította tovább-tovább az író egyénisége szerint ezt a *darvadoz* igét.

*

*

*

Bárczi Géza Szófejtő Szótára is hozzájutott a szegedi Népünk és Nyelvünk-höz, s fejtegetéseim alapján (vagy dacára?) nem bizonyosnak, csak óvatosan valószínűnek tartja, hogy a *darvadoz* a *daru* főnév származéka. Jelentéstani magyarázatul pedig hozzáteszi: »a darvak szoktak csoportosan csevegdélve gubbasztani«.

Dehogyan szoktak.

*

*

*

Végül ne feledjük Sztálinnak következő fontos intelmét: »A nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével, — annak a népnek történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv, és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója.«

Ennek az elvnek szem előtt tartásával tudtam megállapítani néhány évvel ezelőtt, hogy »keletkezett... a kereskédik szó osztály nélküli őstársadalomban, tovább élt a legtagoltabb osztálytársadalomban. A kereskédő szó egykor elnevezésük volt úgynevezett »zsákmányoló« életmódúaknak. Túlélte a kereskédik és kereskédő olyan gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti változásokat, amiket túléltek a pénznek eredetileg prémes vadat, illetőleg prémet jelentő elnevezései is.«

Ilyen eredményre jutáshoz szükség volt nemcsak a szibériai prémvadászok néprajzi és nyelvi adataira, hanem a baranyai nyestezők életének és nyelvének megfigyelésére is. (Mészöly: Ethn. XLII, 277—290.)

A Nagykunsági Krónikából láttuk, hogy már régen magyarnak is, töröknek is nagyon kapós volt a darutoll, és sok vesződséggel járt a megszerzése. Hogy a daruvadászat milyen nehéz munka, és hogy 1861-ben a német világ ellen küzdő magyar nép életében milyen szerepe volt a darutollnak, azt megírta 1875-ben Osváth Pál »Bihar vármegye sárréti járása leírása« című könyvében, melyre Nyíri Antal barátom hívta föl a figyelmem. (Köszönöm!)

Legutóbb egy szófejtésemnek ezt a címet adtam: »Szótörténet — munkatörténet.«

A darvadóz etimológiája is csak akkor válik teljessé, ha szoros kapcsolatban van a munkatörténettel. Hadd iktatom hát ide Osváth Pál művéből, melyet sem a néptudomány, sem a nyelvtudomány nem használt föl eddig, a daruvadászatról szóló részt (i. m. 21—22).

Mert a daruvadászat is munka volt, nehéz munka, és az 1861-iki magyar legények darutollviselése szoros kapcsolatban van a magyarság társadalomtörténetével.

*
* *

»Sajátságosabb s minden vadászatok közt legterheesebb a daru vadászat, mely így történik:

Tavasszal, midőn a darvak szállingóznak haza felé, 4—5—6 tagból álló társaság alakul, kik délutánokon egyenkint különböző irányban bejárják a határt, azt lesve, hogy a darvak melyik tócsába szállanak meg éjszakára. Ha aztán valamelyik társ egy ily daru falkát a távolból felfedezett, a nélkül hogy megközelelténé, haza megy társait értesíteni. Ekkor a vadászok, lehető legrosszabb öltönyeiket szedve magukra, éjfél után a találó vezetése alatt a legnagyobb csendben úgy mennek a falka közelébe, hogy hajnal előtt a daru álláshoz érjenek és midőn a vidéket jól ősmert vezető már gondolja, hogy a falka a társasághoz 500—600 lépésnyire van, akkor jelt ad, melyre a társaság, fegyvereit nyakába akasztva, a vezető után mint a béka négy kéz láb másznak mind addig, míg a vezető meg nem áll, mi jel arra, hogy célhoz jutottak. Ekkor a társaság a vezető által előlegesen tudtul adott utasításhoz képest hason csúszva egymás mellett helyet foglalnak s egy szó vagy köhintés nélkül várják be a hajnal hasadtát, amikor a vezető által adott jelre, a hozzájuk 5—10 lépésnyire álló falka közé tüzelnek, mely után a kiállott sanyarúság jutalmául fogdossák össze a zsákmányt. — Ez, szinte nem kis bajjal jár, mert a zsákmány felerésze rendesen csak sebesült levén, míg ezen futni is nagyon jól tudó és hatalmas csőrével magát jól védelmezni képes állatokat a sárban, vízben elverhetik, addig rendesen kifáradnak és sokszor meg esik, hogy 1—2 daru szemük láttára gyalog me-

nekül meg, mely után aztán nappal rendeznek hajtóvadászatot. A darutollakkal kereskedés űzetik; 1861-be alig volt ifjú ember az országban kinek kalapja mellett darutoll né lobogott volna. Ekkor a szebb példányok keresettek és drágák voltak, de ma is elkél darabja 2—10 frton. Ez nagyon drága árnak tetszik, de ha meggondolja az ember, hogy a vadászoknak tíz kirándulása közül is alig sikerül egy, pedig a sárban, vízben lubickolva, álmatlankodva egészségüket rontják érte, — drágának éppen nem mondható. — Szépnek tartják a gyenge kocsányú, szürke színű tollakat, de legszebb mint ritkaság a fehér daru toll, mit hajdan végredeletileg szokott az apa kedves fiának hagyományozni.

A rétségek darvászai, madarászai nehéz termelő munkát végeztek a tíz fointon kelendő darutollért, akár csak a királyok hermelineit szerző szibériai prémvadászok vagy a maguknak egy kis dohánnyra valóért fáradozó baranyai szegény nyestezők. Tehát a darvadozás szó története is szoros kapcsolatban van a munkatörténettel, a dolgozó nép ezerféle munkájának történetével.

*
* *

Tömörkény, Juhász Gyula, Móra Ferenc abban, hogy a korukbeli rétségek »egyszerű emberei«-nek nyelvében a költői nyelv kiapadhatatlan forrását látták, Csokonait, Petőfit, Aranyt követték.

A szabadságért rajongó Petőfi szemében az Alföld végtelen síkja a szabadság szimbolumává magasztosult, s Petőfi költői nyelve el sem képzelhető a síkság és róna szavak nélkül, ennek a rokon fogalmakká vált két szónak története pedig visszanyúl a darvadoz-éval együtt az évszázados, sőt évezredes múltú, immár eltűnt, régi rétségi életbe. Hogy a máról holnapra tengődő rétes emberek szavaiból a költői nyelvnek milyen örök életű ékessége válhat a nép lelkétől lelkezett költőnek ajakán, arra példa Petőfi síkság és róna szava is.

Az élő beszédet összevetve az írott emlékekkel és finnugor nyelvi tanulságokkal, már régebben megállapítottam, hogy Petőfi »alföld«-jét, a 'Tiefebene' fogalmát, a régibb magyarok más szavakkal fejezték ki; s itt most nyomról nyomra bemutatom, hogy az egykori rétségi dolgozó parasztok róna szavának mi lett a jelentésbeli és hangulatbeli fejlődése Csokonaitól Petőfiig.

Mi volt az alföldi rétségek rónája?

Erre nézve hallgassuk meg egy öreg pákásznak 1807-i tanuvallomását, melyet Szigethy György István idéz Szilaj Pásztorok című füzetében (30. l.): »Ezek a rónák arra készültek, hogy vizes időbe egyik szigetről a másik szigetre keltenék a marhákat hajtani, a gázt helyenként megtörték a marháknak, s annak neki verték s ott keresztül hajtották. Hol úszott, hol nehezen egymásután keresztül gázolt s ilyen tsapásokat tsinált. A rétes ember azt jól meg ismeri.« Másutt ezt írja György a rétségi rónáról (Nagy-Kunsági Krónika 34.): »A láp felszíne sokféle volt... Ahol marhacsapás törte le a növényzetet s a helyet s i k víz lepte el, ez volt a róna. A lápi szigeteket rónák kötötték össze egymással... Másik karcagi pákász 1810-ben úgy vall, hogy... »Amely vakrónákról a Fektó szomszédságában emlékezik a tanú, azokon marhákat által jönni sohasem tapasztalt, sőt már most éppen járhatatlanok. De a bajomiak által kitisztított rónán és ahhoz közel levő két vak rónán, ámbár marhákat által járni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha által-járás volt.« A csillogó víztükrű rónát tehát, ha hosszabb ideig nem járta

a marha, a nád, sás, kolokány, kotú felverte, ez által 'megvakult'. A folytonos használatban levő *róna* pedig idővel folyásnak indult és kimélyült.»

Ezekből a leírásokból látjuk, hogy a *róna* a rétségekben a hátsabb részek, szigetek között olyan egyenes irányú, hosszú út volt, melyet az állandó marhajárás kimélyített. Nedves időben a vízlepte *róna* a szegélyző sűrű, lápi növényzet között voltaképpen nem volt más, mint egy vizes árok, aszálykor pedig kiszáradt árok: méltán nevezték hát el a rétségi emberek a legeltetésre való szigetek közt utakul szolgáló marhacsapásokat az 'árok' jelentésű, szláv eredetű *róna* szóval. Így fejlődött ki a rétségi pásztorok nyelvében a *róna* szó 'árok' jelentéséből az 'út' jelentés.

Az egyetemes és korszerű műveltségű Csokonai Broughton Históriai Lexikonának 1792-ben megjelent magyar fordítása elé egy dicsérő verset írt, s abban a versben a »rövid *róna*«, »szép *róna*« ugyanazt jelenti, mint az ugyanazon versbeli »rövid út«, »szép út«. Ebből a versből még nem tűnik ki, hogy rétségi tájszó Csokonai 'út' jelentésű *róna* szava, de más műveiből ez világosan látható, A *bagoly és kócsag* című gúnyiratában a színtér a kócsagok lakta nádas, zombékos, tavas rétség. Ott jár az ifjú poéta (ki más az, ha nem Csokonai), dúdolgatva »a tó szélén« ... »Kijövök minden reggel még hajnal hasadtakor, és a ti réteiteket zengedeztetem Phyllisnek, az én kedves Phyllisemnek nevével; azt cselekszem akkor is, amikor a leszálló nap a nyúlánk nádaknak csak felső bojtjokra tekintget.« Nem sokkal utána pedig ezt olvassuk: »Még alig ért ama kedves *róna* mellé, mely a szigetre vezet...« Csakugyan 'rétségi út' hát itt a *róna*, hiszen »szigetre vezet«. Petőfi egykori Kiskunságában is, a kunszentmiklósi volt Magay-tanyán *sziget-nek* mondták a sík rétnek azt a hátsabb részét, melyet tavasszal sem lepett el a víz. Fő volt a sziget a vízjárta régi Alföld legeltetőinek, emlegetik is a pásztornóták:

Bánáti szigetbe nagy barlangok vagynak,
Akik odemennek, tudom, ott maradnak.*

Nekem is van benne harminchárom tinó,
Bal szarvára sütvé: mind prédára való.

Meg osztán:

Ammint az idő szorított,
Nyájam szíjjal szakadozott,
Bevertem engem egy szigetbe.
Gyenge nádas közepibe.

(Ecsedi István: Hortobágyi Nót. 127 és 101.)

A Hortobágy mellett danolják ezeket a nótákat, a Hortobágy környékén hallgatta őket valamikor Csokonai. Ilyeneken buzdulhatott ő is arra, hogy ha »parasztdal«-t ír, rétségi tájon rétségi legényt szólaltat meg rétségi szavakkal:

* Az oda rejtett lopott barom; a *barlang* ásott gödröt jelent.

Ama fejeér nyárfák alatt
 A part felé,
 Sűrű rekettye közt vezet
 Egy róna bé.
 Oh! mert ez a hely énnekem
 Irtóztató;
 Ott egy vityilló, abba' nyög
 A szép Kató.

Sűrű rekettye (fűzfák) közt a part felé vezető út csak 'rétségi út' lehet: itt is 'rétségi út' hát Csokonai *rónája*, afféle kiszáradt róna. Ez a rekettye közé fogott, a parti vityillónál véget érő *róna* azonban — mennyire más, mint a »szép alföld végtelen rónája«, »melyet átölel a Tisza—Duna karja« (Petőfi: Kis-Kunság és A csárda romjai), másfelé meg »fűzes Tiszaparttól Biharig« nyúlik (Arany: Tájkép), hosszan, szélesen, naposan, szabadon!

Hogyan leljük meg a jelentésbeli és hangulatbeli átmenetet a parasztdal-író Csokonai *rónájától* a népdal-író Petőfi *rónájáig*?

Nyomozzuk tovább a rétségi élet nyelvében.

A *róna*-nak kétségkívül árokszerűsége volt eredeti legfőltűnőbb tulajdonsága, uralkodó jegye. Ezért nevezték a lápi szigetek közti összekötő csapásokat *rónák*-nak. Megtörtént pedig az ilyen rónákkal az is néha, hogy állandó folyásokká lettek. Györffy mondja a rétségről írtában, hogy: »a folytonos használatban levő *róna* idővel folyásnak indult s kimélyült.« (NagyK. Krón. 34.) Az ilyen mélyebbé vált rónák tehát nem száradtak ki, s ezért folytonosan észlelhető, leginkább megjegyzett tulajdonságukká az lett, hogy a rétségnek növények lepte többi részeitől eltérőleg víz volt bennük, sík víz. Az ilyen sík víz borította rónák nevéből lett *róna* neve a nádasok közti víztükörnek sok vidéken akkor is, ha az nem hosszan vezetett, mint az árok, hanem úgy kerekedett, mint a tó, mint a nádberkek közti *sík víz*. Ballagi Aladár írja az Osztrák-Magyar Monarchiában (II, 415): »Túl a Berettyón ... Pocsaj tornyai tűnnek föl... E tájon, tova Derecskéig, úgy szólván foszlányokra tépik a határt az erek, fokok, halványok és morotvák és az itt *rónák*-nak hívott *sík* - tavak.«

Kunszentmiklóson *tisztás* 'a vízinövényekkel benőtt tónak' az a része, ahol növény nem nő' s a tónak *tisztás* szavával nevezik meg az 'erdő tisztás'-át is, a nád környezte víztükör szavával a fák környezte sík szárazföldet: természetes hát, hogy a *róna*, melynek megvan 'tó', 'víztükör' jelentése, lehet elnevezése szárazföldön kerekedő, körülzárt tisztásnak is.

Ez a jelentésváltozás azonban nem a népnyelvben, hanem az irodalmi nyelvben ment végbe.

Simai Ödön ezt írta a *róna* szóról: »Kónyi hozta be (1774) az irodalomba. Baróti Szabó már szótárának első kiadásába is felveszi (1784). Dugonicsnál van: *rónás*, *rónáz* is.« (MNy. III, 125.)

Simai Ödönnek erre a sovány megjegyzésére, hogy »Kónyi hozta be az irodalomba«, a társadalomtörténeti kapcsolatokat elhanyagoló szótörténeti módszer megrovásául joggal kérdeztem, hogy: »Kónyi hozta be az irodalomba? De hoi találta? Milyen jelentésűnek találta? És milyen jelentésűnek hozta be?«

»Megfelelni pedig — mondám annak idején — ha más nem, megfelelek rá magam.«

Azután így folytattam:

Kónyi ezt a szót Marmontel-fordításába iktatta bele, az egyik elbeszélésbe. Ugyanezt a Marmontel-elbeszélést lefordította az egykorú Báróczi is. Hogy megállapíthassuk Kónyi *róna*-jának jelentését, párhuzamosan közlöm Kónyi fordítását és az eredeti francia szöveget.

Kónyi János: *Diszes erköltsékre tanító beszédek. Pest, 1775.* (89–90. l. Az Alpesi avagy Az Havasoki Juhásznéről.)

A' szavojai hegyeknek kebleiben Mondavenak Briánkon névű útjától nem messze vagy egy *magános róna-hely*, melynek kedves tekinte(te) az utazóknak tsendes és kellemes gondolkodásokat okoz.

Három halmok, mellyek mint egy játék-néző helyül szolgálnak, a'mellyeknek síkjaiban egymástól nem távol juhásztanyák láttatnak, az hegyekről alátsergő patakok, emit amot utza rendre plántáltatott szép árnyékos fák, mindenkor zöldellő páfitok kedvesítették ékességét e' kieshelynek.

Marmontel: *Contes Moraux. Pest, 1828.* (26. l. La Bergère des Alpes.)

Dans les montagnes de Savoie, non loin de la route de Briançon à Modane, est une vallée solitaire, dont l'aspect inspire aux voyageurs une douce mélancolie.

Trois collines en amphitéâtre où sont répandues de loin en loin quelques cabanes de pasteurs, des torrens qui tombent des montagnes des bouquets d'arbres plantés ça et là, des pâturages toujours verts font l'ornement de ce lieu champêtre.

E rövid mutatóványból is látható, hogy KÓNYI, szorosabban követi az eredetét, mint a franciás PARÓCZI. Bátran használhatjuk tehát a francia szöveget KÓNYI fordításához magyarázó eszközül.

Milyen hely KÓNYI *rónahelye*?

Azt a helyet a környező dombok mintegy »amphitéâtre«-rá, »játék-néző hely«-lyé alkotják. Ez: római írótól vett kép. A római írók az erdős hegyektől kerített völgyet, az erdő fáitól szegélyezett tisztást zárt volta miatt színlőhöz hasonlították. Az ifjabb PLINIUS egy kies völgyről azt írja, hogy olyan szép *amphitheatrum*, amilyent csak a természet tud teremteni (»Amphitheatrum, quale sola rerum natura possit effingere« V. Epist. 9.). VERGILIUSnak a színpad, *scena*, jut eszébe a zárt öböl sík vizét körülvevő hegyekről, erdőkről.

Hinc atque hinc vastae rupes, geminique minantur
In caelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent. Tum silvis scena coruscis
Desuper horrentique atrum nemus imminet umbra.

(Aen. I, 166—70.)

Jobbról és balról őrjás köszál mered égre:
Ormuik alatt mély csendbe' pihen szélteben a tenger.
Fenn a hegyen *ragyogó erdőség színfala csillog*
És komor árnyékát az öböl tükrére borítja.

(Csengery ford.)

SERVIUS, Vergiliusnak annál négyszáz évvel későbbi magyarázója, megjegyzi e sorokhoz, hogy a régi római színpad kezdetben lombos fák közötti térségen volt a szabadban: »apud antiquos enim theatralis scena parietem non habebat, sed de frondibus umbracula quarebant.« ZRINYI is »teátrum«-nak mond egy erdei tisztást, egyszersmind *síknak* is:

Alderán elröpül az fekete lovon.
Helt keres magának *erdő közt egy síkon*,

— — — — —
Több társait osztán magátul elküldi,
Az nagy *teátrumon* csak magát szemléli.

(Szigeti V. XIV, 20—21.)

ZRINYINél hát az erdőbeli »teátrum« »sík«. KÓNYINál is a halmok között a »játék-néző hely« az ő tulajdon szava szerint »sík« meg aztán »róna-hely«; mi hát KÓNYI *róna-helye*? *Sík*. Erdős halmok közt színkörszerűen zárt *sík* völgy, *tisztás*. A *sík* szót is víz színéről szabták rá föld színére; a vízi növények szegélyezte *tisztás* is a rétség nyelvéből került elnevezésnek a szárazföld erdő kerítette térségeire; a *tó tisztásának* neve pedig némely rétségi tájon — mint láttuk — *róna* is: nyilvánvaló hát, hogy KÓNYI, a parasztleányból lett strázsamester, mint a nép nyelvét jól ismerő író, a nádasok szegte *sík* víz *róna* nevére írja *róna-helynek* a völgyi *tisztást*. KÓNYI téres *róna-helye* merőben más, mint CSOKONAI 'rétségi út' jelentésű, két felől határolt *rónája*, és különbözik PETŐFI nyílt, végtelen *rónájától* is. CSOKONAI a *róna* szót az ő ismerte nyelvjárási jelentésben, 'rétségi út' jelentésben iktatja műveibe KÓNYITól függetlenül, KÓNYI pedig ugyanannak a szónak a nép nyelvéből más jelentését, 'vízi növények szegte víztükrő' jelentését ismervén, stíluszépítő képül alkalmazza a *rónát* mint jelzős összetétel előtagját a *róna-hely* maga alkotott összetételben. Milyen hely? *Róna-hely*, olyan *sík* hely az erdős halmok között, mint valami *róna* víztükre a rétség nádja, bozótja között. CSOKONAINál, mint mindenütt a népnyelvben, főnév a *róna*; KÓNYINál melléknévi alkalmazású a *róna-hely* költői összetételben.

De az irodalomtörténet jelentős alakjai közül nem CSOKONAI az egyetlen, akinek *rónát* vagy a *rónából* alkotott szavait nem »KÓNYI hozta be az irodalomba«, hanem KÓNYI segítsége nélkül az illető maga vetette papírosra abból a nyelvből, amelyet lakta földjének népe beszélt, meg ő maga is. »DUGONICSnál van: *rónás*, *rónáz* is« — mondja SIMAI, úgy gondolva és úgy mutatva, mintha KÓNYI *róna-helyének* kénytelen vagy közvetett hatására találta volna föl és alkalmazta volna DUGONICS ama szavakat. Ez azonban tévedés. Ha számot vet a szónyomozó a szó alakján kívül a jelentéssel is, avval is, mi annak a *rónás*, *rónáz* szónak jelentése DUGONICSnál, nem esik sem maga tévedésbe, sem mást abba nem ejt.

S nagyra fejét emelő kőszálonn ülve le, késér
Pillatlan szemmel folyamat, melly *róna* határonn
 Gördülvén... stb.

1786-ban jelent meg e deákból való átdolgozás a *Verskoszorúban* (III, 139), tehát két évvel később, mint a *Szótár*. Ha azonban megfigyeljük, hogy a *Paraszt* Majorság azonos sorában van a *pillatlan szem és róna*, és a *Szótárban* is egy sorban van ez a kettő, akkor nyilvánvaló, hogy a *Szótár*-beli sornál előbb megvolt a *Verskoszorú*-beli sor, természetesen kéziratban.

A *Kisdéd Szótár* magasabb értelemben vett tankönyv, de nem a »gyengébb elméjűek« azaz kis iskolásgyermeké, hanem éppen felnőtt emberek legnagyobbjai, a költők számára. Mint afféle régi tankönyvhöz, illik hozzá a föl-sorolt szavaknak akkori tankönyvekben szokásos versbeszedése — irodalomtörténetíróink ne vessék hát ezt szemére ennek a jó magyar írónak, ki, hogy kora magyar irodalmának mire volt szüksége, jobban tudta nálunk. Bevallja, hogy *szótárában* nem művészt alkot, hanem csak egyes szavak gyűjteményét adja, de annak is tudatában van, hogy irodalmi művek teremtéséhez jó hasznát vesz majd azok, akik tudnak vele élni. Ez az értelme a *Kisdéd Szótár* címerverseinek:

Pusztá merő szó vagy, könyvecske; szemedre ha némelly
 Aztot vetni talán fogja, felelj meg imígy:
 »Nem vagyok épület, vagyok épületre való szer:
 Sok jeles alkotmányt — tudj velem élni — tehetsz!«

Tudtak is vele élni költőink. Sok jeles alkotmányukhoz vettek belőle alkotó, díszítő szereket, hiszen a hozzá folyamodók között volt a nagy VÖRÖSMARTY is.

Köztük volt DUGONICS is, ki kortársaira irodalom által való hatásban nem marad VÖRÖSMARTY mögött. Tudjuk DUGONICS-ról, hogy a »magyaros írók csoportjában a nyelvújítás legtöbbet neki köszönhet«. (TOLNAI: *Nyelvújítás* 48.) »Örömmel üdvözlí kortársait, akik vele egy célért munkálnak... KALMÁR, BARÓTI... újításait felkarolja, műveibe iktatja.« (Id. m. 49.) És ezt tette a melléknevi *rónával* is. Jól tudta ugyan — mint láttuk — a *róna* főnévi voltát és Szeged-táji jelentéseit, de — mint TOLNAI írja (id. m. 40.) — DUGONICS olyan lelkes újító volt, hogy »az újítás ösztöne« gyakran »föléje kerekedik különben erős nyelvérzékének.« BARÓTI gyűjteményéből igen sokat átvett, és átvette a *Kisdéd Szótár*-ból a »*róna* (föld) = *egyenés* (föld)«, magyarázat nyomán a »*róna föld*«-et is (vö. HORGER: *M. Nyelvőr* XXXI, 155). 1784-ben jelent meg BARÓTI *Kisdéd Szótára*, 1786-ban *Verskoszorúja*, DUGONICSnak 1806-ban megjelent *Szittyiai Történetek* című könyvében pedig már ezt olvashatjuk (II, 267): »...valaha ez a táj nagyon népesvala. Mely-is bizonyára (akár-mikép' tekintjük) megérdemelné a' viszzá-állítást: mivel másként is (Kuma vizének *róna földeken* — való le folyása) termékenységet ígér. A' Föld-is minden azon művelésre alkalmas, melyet egy meleg lak meg-kéván. Ezen kívül az a' terjedt pusztá, (a' folyónak meg-népesitéssével) bátorságosabbá tétetnék.« Ezeket DUGONICS a német utazó és természetvizsgáló PALLAS *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs* című könyvének következő sorai nyomán írta (III, 344): »Sowohl an Ackerland, als wegen des Ueberflusses von Waldung und Fischreichen Gewässern ist die Gegend der Kama eine von den vortheilhaftesten vor dem Landmann und auch ziemlich stark bewohnt, obwohl vom Flusse abwärts, sonderlich an der steppigten Seite noch Raum genug der

Bevölkerung ist.« Ez a *róna föld* tehát már itt »steppé«-t jelent. Nem zárt völgyet, mint KÓNYI *rónahelye*, hanem — hogy magának DUGONICSnak szavával éljek — »terjedt pusztá«-t. DUGONICS »róna föld«-ében olyan jelentésű hát a *róna*, hogy ilyen jelentésben nemcsak a népnyelvben nincsen nyoma, de merőben elűt DUGONICSnak az élőnyelvből fakadt »rónás ábrázat« kifejezésétől is; ellenben teljesen megegyezik nem KÓNYIVAL, ki csak közvetett forrás, hanem BARÓTI Kisded Szótára magyarázatával, mely a *róna* melléknevet ajánlja jelzőül a föld mellé az *egyes* helyett, és így a 'planities', 'die Ebene' magyar megfelelőjéül a *róna földet*.

Jelentkezik hát BARÓTI SZABÓ Szótára nyomán DUGONICSnál a *róna-föld*-nek az a jelentése, melyet ma úgy mondanánk, hogy 'síkság'. De a *róna* itt, DUGONICS *Szittyai Történeteiben* nem költői szó, hanem tudományos értekezésbeli földrajzi szakkifejezésnek alkotó része.

Nem DUGONICS tette költői nyelvünk ékességévé a *róna* szót, hanem VÖRÖSMARTY, az is nem DUGONICS, hanem BARÓTI SZABÓ tanítványaként. A Szózat költője ifjú korában nagyon olvasta BARÓTI-t, s ragyogó nyelvének nem egy színe annak festéktálcájáról való (Tolnai id. m. 48). Meg kell azonban jegeznünk, hogy bármennyire észlelhető is BARÓTI SZABÓ DÁVID hatása az ifjú VÖRÖSMARTYN, ennek nem legelső műveiben bukkan föl a *róna* szó. Az 1824-ben megjelent ZALÁN FUTÁSÁban még csak a *sík*, *síkság*, *tér*, *térség* rokonjelentésűeket olvassuk. Például:

Alpár messze terült *síkján* körülnéz
A' fejedelmi Zalán.

(I. én.)

Ő pedig ül komoran, s a'mint néz messze Sajónak
Tája felé, s' néz Zagyva felé, a' szerte virágzó
Térekén, elbúsúl ...

(Uo.)

És már Zagyva vizét érék, ammint ez omolva
A' kis partu Tiszába szakad. Még egy napi útát
Tettenek a' *síkon*.

(Uo.)

Messze terül kiesén s pusztán a' zagyvai *síkság*.

(Uo.)

Hajnát zeng a' völgy, Hajnát a' pusztai *térség*.

(Uo.)

Kik mikor a' völgyből már mind *sík* földre kelének,

(III. én.)

Tőle külön hadat indított a' bodrogi *síkon*.

(IV. én.)

All egyedül Árpád egy csendes kis halom ormán,
Nézi körül a' *sík* tájékot, az elleni tábort.

(Uo.)

Messze terül a' *sík* tájék szemeiknek előtte.

Bodrog alattuk megy, csillámos habjait üzven.

(IX. én.)

Lett volna VÖRÖSMARTYnak alkalmá valahol beleszólni a *róna* szót is e sokszínű versekbe; hogy nem tette, nyilván jele annak, hogy az pályája kezdetén

nem volt még meg költői szókincsében. Nem fordul elő a *Zalán futását* követő kisebb eposzaiban sem mind a *Két Szomszédvár*ig: abban zendíti meg 1831-ben:

Még egyszer fölemelte szavát Sár róna vidékén,
S hosszu nyögésekkel, minemük a' haldoklóé,
Meggzűnt a' zivatar.

(I. én.)

Hol most Ság borait termeszt, hol Úrhida dombján
Sok munkái után viszen a' nép sárga gerezedet,
Ott a' Káldorok, itt Sámson vérsége tanyázván,
Két ház volt régtől szomszéd a' róna határon.

(Uo.)

Éltem enyész, mint a' párák játéka, miként a'
Délbáb a' rónán...

(III. én.)

Ülve találá azt, kifelé fordúlva s merően
És érzéktelenül a' róna mezőbe kinézve.

(IV. én.)

Figyeljük meg itt a *róna határ* előtűntét, és jusson eszünkbe, hogy meg-
lertük azt már BARÓTI *Parashti Majorságában* is. Ott is »folyam gördült« végig
a »*róna határon*«, itt is a »*róna határ*« annak a Sár folyónak melléke, »mely
sással, rőt buzogánnyal | És suhogó náddal koszorúzva tekerge«. (I. én.) Azt is
megállapíthatjuk tehát, hogy VÖRÖSMARTY nem éppen a Kisdéd Szótárból, ha-
nem a *Parashti Majorság*ból vette az ő *rónáját*. Vette pedig azon módon mellék-
névül, mint a »*róna határ*« mellett a »*róna vidék*« és »*róna mező*« is mutatja.
Nem mond ennek ellene az ímént látott »*délbáb a rónán*« kifejezés: ebben a
róna szót csak a költő önállósította főnévvé.

A költő. A *Két Szomszédvár*ban már VÖRÖSMARTY ragyogó, zengő, regényes
nyelvének egyik új színt adó ékszere a *róna*, itt már költői szó. BARÓTIban a
hexameter ereszkedő verslábaiba jól illő szónak tapasztaljuk, VÖRÖSMARTY
verses lovagregényében a romantizmus költői szavának érezzük.

1832-ben jelent meg a *Két Szomszédvár*, 1833-ban kelt Bajza-versben pedig,
a *Völgyhöz* címűben, szintén fölbukkan a *róna* (holott BAJZA régiebb költemé-
nyeiben nem leljük):

Tiszta kék az ég felettem,
Tiszta kék a láthatár,
Zeng a bérc, virít a róna,
Vigan zúg a csermelyár.

Az időrendből s VÖRÖSMARTY és BAJZA közti kapcsolatból bizonyosra vehető,
hogy ama szót BAJZA VÖRÖSMARTYtól vette (KÖLCSEY és KISFALUDY KÁROLY
nem élnek vele). Az idézett versben főnévi szerepű ugyan a *róna*, de hogy BAJZA
is melléknévnek tudta még, mutatják ezek a sorai:

Bérceken vívott és róna téren

(A szerencsétlen lövés.)

Most a róna sík felé tekint le.

(Uo.)

Ott mosolyg a róna táj.

(Isten Hozzá!)

BAJZA tájképei mások, mint VÖRÖSMARTYÉ: »versei scenirozása a német. szentimentális líra világából való: a völgy magánya, az erdő mélye, a sírdomb körül zokogó patak, a panaszkodó csalogány, a bús esti szél, a sejtelmes hold, a borongó őszi alkony — mind Mathissonék természeti képei« — (SZÜCSI JÓZSEF: BAJZA JÓZSEF 177. l.) Amilyen halk a bú BAJZA tájképein, olyan méla a vidámság is. Ama két versében a *róna* nem őszi, hanem virító, az ég nem borong fölötté, hanem tiszta kék, a csermelyár nem zokog rajta, hanem vígan zúg, körülötte még a bérc is zeng, a távozóra pedig mosolyg a *róna táj* — de a vidámbb színek époly pasztellszerűek BAJZÁNÁL, mint a komorabbak, és az ő *rónáján* valami lágy hangulat ömlik el.

Ez még mindig nem PETŐFI *rónája*.

De az irodalom nemzeti-romantikus iránya mellett mindinkább kezd erősödni az, melyet népiesnek szokás nevezni. »A kor népies áramlata egyre jobban érvényesül« az Aurorában is (SZÜCSI id. m. 170) és az irodalom égboltjának ez a változása megtetszik az irodalmi nyelv mezejének ezen a kis harmatcsöppjén is: *róna*. Az 1831-i Két Szomszédvár *rónája* szélein még lovagvárak állanak, de VÖRÖSMARTY »A Katona« című 1845-i elbeszélő költeményében már csak egy kútágas báméskodik a »végtelenül« terjedő *rónaságon*. Az 1831-i *róna vidéken* sik völgy az előtérben, mögötte magas vár, »a daliák fogadója s merész küldője csatára«, tehát a barna kép közepén elrendezett, színes, történelmi viseletű lovas csapat. Vágy: a *róna határon* szőlő koszorúzta domb a háttérben, az előtérben pedig »sok munkái után viszen a' nép sárga gerezdet« — szinte látni a gömbölyű karú porleányka kosarában a szemenként megfestett szőlőfürtöket. Csupa romantikus fölfogású, középkort eszményítő festmények. Az 1845-i *rónaságot* azonban már a mi Nagy Alföldünk képének festi VÖRÖSMARTY, természetes színben, jelenkori népi alakkal:

Távol a falutól
Nyugot felül
Nagy *rónaság* terjed
Végtelenül.

Gyalogutja mellett
Mai napig
Egy száraz kútágas
Báméskodik.

— — — — —
Csak ünnep estenként
Jön a leány

ki katonának ment legényét várja vissza. (A Katona IV.)

A Nagy Magyar Alföld végtelen *rónáján* vagyunk!

Kitől vette hát PETŐFI a maga *rónáját*?

Ha híve volnék a szüksézerőséggel járó szűkszavúságnak, ráhagynám az olvasóra azt, amit most magában gondol, hogy tudniillik PETŐFI VÖRÖSMARTYTól vette a »végtelen *róna*»-t.

De nem.

Nem, ámbar VÖRÖSMARTY *Katonája* annyira hatott PETŐFI János Vitézére, hogy ennek-olvastakor sok helyen el kell ismernünk, VÖRÖSMARTYra gondolva: »e szín övé!« Csak ezt idézem:

Derek szál férfi volt a szolgált katona,
S a leány a falu legszebb hajadona;
Ott álltak kettecskén a kútágas mellett,
Mindenik magában sokat töprenkedett,
S hogy megindult a szó, s szemök keveredett,
Beszért a katona sok cifra esetet:
Miként járt iszonyú magas hegyek felett,
Hogy hátával szinte dörzsölte az eget;
Tarisznyára szedett holdat, csillagokat,
Melyek mind megszöktek, mikorra felvirradt,
Hogy sétált a göncöl szekeren fel s alá,
Bakancsa talpát a tenger nyalogatá;
S hogy végre kiült a világnak szélire,
S úgy lógatta lábát a fakó semmibe.

(A Katona VI.)

De mégsem VÖRÖSMARTYTól került át a *róna* PETŐFINEK az Alföld végtelen síkját dicsőítő énekeibe, nem pedig azért, mert PETŐFI nem volt kezdetben »népies« stílusú, nem volt kezdetben PETŐFI, hanem inkább BAJZA.

»A harmincas és negyvenes éveknek« — mondja SZÜCSI (id. m. 451) — »aligha lesz egyetlen, olyan magyar lírikusa, aki ne álljon valami vonatkozásban Bajza költészetével, utánzóinak száma meg légió. Hatása a dal területéről átment a líra más ágaira is, úgyhogy neki több követője volt, mint a hasonlíthatatlanul nagyobb költő VÖRÖSMARTYnak.« Valóban, költői pályája kezdetén PETŐFI is, ki szavát a nagy nyilvánosság előtt BAJZA Aurorája berkeiben hallatta először, BAJZA hatása alatt állott, és egyik kezdő korabeli költeményében, melyet még e Bajza-hatás alatt írt katona korában, megjelenik a *róna*, 1840-ben:

Borúnak éjjelén, derűnek hajnalán
Feléd siet remegve bús
Pillantatom, mindég feléd, arany kalász
Hazája, boldog *róna*, *hol*
Csókolva ölelkeznek Csepel mezőivel
Dunánk ezüst hullámai.

(Honvág.)

Ráílik pedig e Petőfietlen Petőfi-versre HORVÁTH JÁNOSnak ez a jellemzése (I. *Petőfi Sándor* c. könyvében 10. l.): »Mindaz, ami KAZINCZY, KÖLCSEY, VÖRÖSMARTY stílusából BAJZA lágyaságán átszűrve szerteáramlott az almanach-líra költői nyelvén, s mindaz, amivel a nyelvújítás és az idegen versidom a magyar költői nyelvet eltávolíthatta az élet beszédétől: diadalát űli a kezdő PETŐFI kifejezőskincsén, a PETŐFIÉN, kit irodalmunk története a természetes, egyszerű magyar beszéd lángeszű költőjének, a stíl-realizmus forradalmárjának ismer. Nyilvánvaló; hogy csak későbbet lesz azzá. Most még nyakig benne ül a harmincas évek précieux-stíljében. A kor köz-lírájának a nyomása alatt áll s gyermeki naivsággal visszhangozza a nagy átlag hangjait.« PETŐFI tehát »a harmincas évek précieux-stíl«-jével együtt kapta meg a *róna* szót is. Valamely szó irodalmi ízét, zamatát, hangulatát az illető-korszak, róla, irodalmi mű stílusa adja meg. Mikor PETŐFI a *Honvágyat* írta, akkor még nem írta meg sem az

Alföldet (1844), sem a *Csárda romjait* (1845), sem a *Tiszát* (1846), sem a *Kis-Kunságot* (1848), és a többi effélét, tehát akkor még, 1840-ben, nem idézhette föl az ő *róna* szava az alföldnek azt a tengersík vidékét, hol méneseknek nyargaló futása zúg a szélben, nem, a pusztát, a szabadság képét! A *róna* szót akkor a legtöbb ember BAJZA *Isten hozzád*-jából ismerhette, nem VÖRÖSMARTY zordon lovagi époszából. Époszt nem szavaltak könyv nélkül a harmincas években, de lírai verset, az *Isten hozzád*-ot, igen sokan. A méltóságos éposz nem tud úgy szót elterjeszteni, mint a könnyedebb líra, virágmagokat röpítő könnyű szellő. Az *Isten hozzád* ma is még »legtöbbet szavalt s legjobban ismert verse BAJZÁ-nak« (SZÜCSI id. m. 197) — hát még a mága korában mennyire az lehetett! És e költemény szövegének az egészen végigfutó, az egészet összetartó szála az a négy versszakba beleillesztett, alaphangmegütő négy sor, melyben a végső, a rím-megszabó szó mindig: *róna-táj*:

ISTEN HOZZÁD!

Bércről visszanéz a vándor.
Vigan int kies hazája,
Ott mosolyg a róna táj;
De a messze távozonak
Szíve vérzik, szíve fáj;
Zeng felé a búcsuszó:
»Isten hozzád, bujdosó!«

Bérc alatt áll völgyek árnyán,
Csak felhőket lát honából,
Elmerült a róna táj;
Ámde búja nem maradt el,
Szíve gyászol, szíve fáj.
Zeng felé a távol szó:
»Isten hozzád, bujdosó!«

Bérc és völgy is elmaradtak,
Felhőt sem lát már honából,
Ábrándkép a róna táj:
Búja, mint az ég, kíséri,
Szíve vérzik, szíve fáj;
Mély keservvel zeng szava:
»Isten hozzád, szép haza!«

Múlnak évek, fürte ősz már,
Elfeledte rég hazája;
Ám a kedves róna táj
Síríg képben él előtte,
Szíve gyászol, szíve fáj,
S a' halónak végszava:
»Isten hozzád, szép haza!«

Az Isten hozzádnál régibb költeménye BAJZÁnak: A száműzött (1826):

Feléd, feléd,
 Szeliden intő messzeség!
 Reszketve nyúlnak karjaim,
 — — — — —
 Egy pillanat reád,
 — — — — —
 Ha rózsacsillám
 Dereng fölötted,
 — — — — —
 Vagy dörgve harsan
 Az égi bosszú
 — — — — —
 Mindig feléd csak
 — — — — —
 Dicső, dicső hon!

E költemény elejének itt kiválogatott sorait érdemes összehasonlítani a katonáskodó PETŐFI *Honvágyának* imént idéztem kezdő soraival. Mind a két költeményben az idegenbe száműzöttek hazájába vágyódása. »Feléd, feléd... mindig csak feléd« — sóhajtja BAJZA; »Feléd... mindig feléd« — sóhajtja PETŐFI. »Reszketve« nyúlnak karjai a messzeség felé, »egy pillanat« reá, »dicső, dicső hon« — zengi BAJZA; »rémegve« siet PETŐFI »pillantata« a »boldog róna« felé. Akkor is, »ha rózsacsillám dereng« — mondja BAJZA; »derűnek hajnalán« is — mondja Petőfi. Akkor is, ha »dörgve harsan az égi bosszú« — mondja BAJZA; »borúnak éjjelén« is — mondja PETŐFI. Kétségtelenül élmény PETŐFI *Honvágya*, a költőnek a maga családi viszonyait sem leplező őszintesége pedig, mellyel (a vers további részében) a »kemény atya átkai«-t sem hallgatja el, merőben ellenkezik BAJZA tartózkodásával, de kétségtelen az is, hogy PETŐFI ama versének idéztem soraiban BAJZA *Száműzöttjének* hatása alatt ad alakot érzéseinek. Ha pedig a róna PETŐFINEK olyan almanach-stílusú versében van először, melyben BAJZA-nyomok vannak, nyilvánvaló, hogy a róna szót BAJZÁTÓL vette PETŐFI, hiszen a *Száműzöttben* a száműzöttek elhagyott dicső hona ugyanaz, mint az *Isten hozzádban* a messze távozottnak hazája róna tája.

A *Honvágy* után két évre jelenik meg PETŐFITŐL a *Hazámban*, 1842-ben, első olyan költeménye, mely alatt a »PETŐFI« név előcsillan. Még idegen versidomban írja, még nem a legtermészetesebb nyelven, de már a jámbust a *Honvágy* verselésénél magyarosabbá teszik a sorokkal bevégeződő, sorvéggel szét nem szelt hangtani egységek és a gondolatoknak párhuzamosságba verődni való törekvése. A nyelvben is nagy a haladás a rózsaszín selyembe kötött almanachok nyelvétől az élet nyelve felé; de a régi mesterkelt stílus szavaiból nem veti el a rónát. A *Honvágyban* a szülőföld, melyért sovárog, »arany kalász hazája, boldog róna«, a *Hazámban* című költeményben a viszont látott hazát is ezzel köszönti:

Arany kalással ékes rónaság.

Két évvel később, 1844-ben írja az *Alföldet*. Ebben már még magyarosabb a versforma: a magyar hangsúlyhoz a jámbusnál jobban simuló trokheuslábakat a magyar fülnek kellemes ütemezéssel osztja meg: »Mit nekem te...«,

»Fenyvesekkel...«, »Tán csodállak...«, »S képzetem hegy-...« stb. Nyelve is megszabadult már »a kor köz-lirájának nyomása« alól, most már mutatóba sincsenek ilyen almanach-ízű kifejezései, mint a Hazámban címűben:

Es minden szenvedés emléketét.

Egy szent öröm könyűje mossa szét.

A régebbi versben »a búcsu tördelt hangját rebegé«, az újabban a »csikósok kur-jantása hallik«, a régebbiben »mosolyg« (nem élő igealak!) a vidám nap, az újabban »mosolyogva« (nem: mosolygva!) néz rá »a Dunától a Tiszáig nyúló róna képe«. Kiért hát PETŐFI a szabad pusztára a »liget virányi«-ból (Első szerelem), de onnét hozott magával emlékül egy szál virágot, a róna szót, az marad a kalapja bokrétája, valameddig mulat az ő lelke az ő »legkedvesebb mulató tanyájá«-n, a »szép alföld végtelen rónájá«-n. A *Csárda romjait*, melyből ez utóbb sorok valók, már a nyugati versforma békóitól teljesen megszabadult magyar tizenkettesben írja 1845-ben; aztán a következő években éppúgy magyar ritmussal magyaros nyelven a *Tiszát* (1846), mely »vágat a rónán át«, a *Pusztá, télen* címűt (1848), melyben »a rónára halvány ködök települnek | S csak félig mutatják | A betyár alakját, | Kit éji szállásra prösszögve visz a' ló«, végre a *Kis-Kunságot* (1848):

Hova szívem, lelkem.

Mindig, mindenhonnan vissza-visszavágyott,

Újra láttam végre születésem földét,

A szép Kis-Kunságot.

Bejártam a rónát...

BAJZA szíve-lelke is mindig, mindenhonnan vissza-visszavágyott az ő szülőföldre. »Szíve rejtékén« — olvassuk idézgetett életrajzában (7) — »megőrizte a kis Szücsi (szülőfaluja) szeretetét. Nem felejtette el soha azt a bájos képet, melyet szülőföldje hajdan eléje tárt, nem felejtette el a virág borította dombok kis völgyében meghúzódó kedves falucskát, felette emelkedő templomával és az ős Földváry-kriptával.« Ime, mennyivel más volt BAJZA szülőföldje, mint PETŐFIé; ha tehát egyazon szóval, a rónával emlegette is mind a kettő a magáét, nem lehetett mind a kettőnél azonos a róna jelentése, sem jelentéshangulata. BAJZÁNál bájos, kis völgy, PETŐFINél fenséges nagy síkság. Hogy azután a két jelentés közül melyik lett általános, melyik öröködött meg, azt PETŐFI gyors és általános diadala végezte el: az lett a róna, aminek PETŐFI mondta, érezte. »Midőn 1847-iki útján Ungvárról ismét az alföldre ér, fölkiált: „Csak addig szeretnék madár lenni, míg ez óriási rónát keresztül repülném.” S míg szemel a Kárpátok egymásra hányt piramisaira meredtek, „lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elszuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint VÖRÖSMARTY hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keresnék, hol a látkör egy óriás palota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek... ide, ide szállt a lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép alföldre.”« (VOINOVICH Petőfi-kiadása 116.)

Mivel hát PETŐFINek a Nagy Magyar Alföld a róna, bennünk is azt a földrajzi fogalmat kelti föl ma e szó.

De PETŐFI az alföldben nemcsak szülőföldjét szerette s gyermekkorra meghitt képeit. Felföldi útjáról azt is írja: »... mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgálást láttam s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait s leröpítém lelkemet szülőföldem *rónáira*, hol az ember-méltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.» (VOINOVICH id. m. uo.)

Mivel hát PETŐFI ezt a hangulatot érezte a *rónán*, ezért e szó mibennünk is ezt a hangulatot ébreszti föl.

A *róna* szó tehát PETŐFIben ilyennek érte el tartalmi fejlődése teljességét: ARANY, TOMPA és azóta sok-sok magyar költő PETŐFITől már készen, zamatosra érelve kapta ezt a költői szót. PETŐFI tette főnévvé is: ma már csupán annak tudjuk.

Eljutottunk hát a magot belevetni való sekély árkocska *rónától* a mi Alföldünknek szabadságot jelképező végtelen *rónájáig*. Megjártuk közben a rideg pásztorok rétségeit, fölnyitogattuk régi nyelvmívelőink könyveit, figyeltünk régi költőink lantjának változatos hangjaira.

Hogy a *róna* szó valóban csupán íróinknak köszönheti 'síkság' jelentését, ezt az is bizonyítja, hogy ilyen értelemben (t. i. 'síkság' értelemben) sehol a népnyelvben nincsen meg, soha 'síkság' jelentéssel közönséges köznapí beszédben nem hallani.

Ne tévesszen meg bennünket az, hogy hortobágyi betyárnótában is danolják a *rónaságot*:

Betyár vagyok, még az apám se vót más,
A vállamon ostor fityeg, karikás.
Rézsarkantyúm lovam víknyába vágom,
Repül velem, mint szél a *rónaságon*.

(Ecsedi István: Hortobágyi Pásztor- és Betyár-nóták 137.)

1842-ben történt, hogy PETŐFI többed magával Dunavecseről utazott a Dunán Pestre. Egyszer »a szép holdvilágos éjszakán az utasok gyalog mentek a parton. Tüzet is raktak, s egy nótás paraszt-leányt PETŐFI megtanított egypár népdalára, beszéli ORLAY. Ekkor szólaltak meg dalaí először az alföld *rónaságán*.« 1842-ben írta a *Hortobágyi korcsmárosné* ... dalát, az elsőt »mely a nép ajkára szállott; mint országszerte énekelt dalt, ERDÉLYI JÁNOS föl is vette a *Népdalok és mondák* gyűjteményébe.« (Voinovich-kiadás 47, 49.) PETŐFI dalaíval együtt tanulták hát meg a *róna*, *rónaság* 'síkság' jelentését a hortobágyi legények. Aki azt az előbb idézett hortobágyi nótát faragta, bizonyosan ismerte PETŐFINEK ezt a Kunszentmiklóson 1844-ben írt dalát is:

Pusztán születtem, a pusztán lakom,
Nincs födeles, kéményes hajlokom;
De van cserényem, van jó paripám,
Csikós vagyok az alföldi *rónán*.

Szörén szoktam megülni a lovat,
Ha ide vagy oda útam akad;
Nem szükséges a nyereg a hátán —
Csikós vagyok az alföldi *rónán*.

BARÓTI SZABÓTÓL, BAJZÁTÓL, VÖRÖSMARTYTÓL meg nem tanulta volna a rónaság népe, maga a nép, hogy mit mondanak a költők *rónának*, *rónaságnak*; ahhoz, hogy ebből a szóból ne csak népdal szava, hanem népi dal szava is lehessen, PETŐFI kellett.

Aminthogy JUHÁSZ GYULA kellett ahhoz, hogy TÖMÖRKÉNYTÓL megtanulván a *darvadoz*-t, átadja e hangulatos szót MÓRÁNAK, a PETŐFI lelkét lehelő Kiskunság »előkrugató«-jától pedig hamarosan az egész ország íróvilága is fölfigyeljen e szóra, hogy — BARÓTI SZABÓ DÁVIDDAL szólván — »sok jeles alkotmányt tehessenek«, — szintén BARÓTI SZABÓ DÁVIDDAL szólván — »csak tudjanak vele élni«. Hogy JUHÁSZ GYULA lírájából vette át a *darvadoz*-t a prózaíró MÓRA, ez megállapítható MÓRA lírai hangulatú »Bujdosók« c. rajzából, melyben a rodostói bujdosók emlékét idézi föl azzal a MÓRA FERENC-i művészettel, mely újra láttatja velem az ő mosolygó szemét, és újra érezteti velem az ő megfagyott szíve melegét.

E tanulmányt JUHÁSZ GYULA »zengő soraival« kezdtem.

... A hűs Tisza partján »kis házak előtt, ha vasárnap alkonya barnul, ülnek a jó öregek, égnék a makrapipák«, de »mélá TÖMÖRKÉNY« akkor már nem a kis házak, hanem az »anyaföld eressze alatt« *darvadozott*...

Hogy JUHÁSZ GYULÁTÓL vette át a *darvadoz*-t MÓRA, ez világos, ha JUHÁSZ GYULA idéztem soraival összevetjük MÓRA Bujdosóinak következő helyét:

»Aztán nem álmos vénségek *darvadoztak* itt az ereszlet alatt, hanem kurucok káromkodtak olyan pogányul, hogy azt igen jó volt nem érteni a török és örmény szenteknek...« (Sokféle 1927 — köszönöm ez adatot POLNER VILMOSNAK).

*
* *
*

A nyelvtudomány olyan természetes kapcsolatban van az irodalomtudománnyal, hogy a nyelvésznek joga van megírni egy-egy szónak a költői nyelvben észlelhető hangulattörténetét is, és hogy ezt bizonyítással tehesse, megvilágító bizonyítékokkal tehesse, kötelessége idézni a szükséges szövegrészeket. Sem PETŐFI *róná*-jáig, sem JUHÁSZ GYULA *darvadozás*-áig nem jutottunk volna ilyen módszer nélkül.

*
* *
*

Ezt azért említem itt, mert mikor a *róná*-ról a Szeg. Füz.-ben írtam, ezt a módszert KNIEZSA helytelenítette s mint »antológiát«, a *róná*-ról szóló részeket nem tartotta a »*róna* szó eredete« kérdésében figyelembe veendőknak s nem vont le a következtetést abból sem ő, sem SULÁN, hogy a *róna* 'síkság' értelemben sehol a népnyelvben nincsen meg, soha 'síkság' jelentéssel közönséges, köznapi beszédben nem hallani.

Azt már megírtam, hogy a mai szlovák *rovina* jelentése 'síkság' ugyan, de van a szerb nyelvben egy *rovine* szó, mely valami árokfélét jelent és hogy ez a szó 'ás' jelentésű igéből származott. (Szeg. Füz. I, 131).

Az irodalomtudomány segítsége nélkül, az élő magyar népnyelv kellő értékelése nélkül, a munkatörténet és szótörténet szoros kapcsolatának szem előtt tartása nélkül nem tudja a nyelvtudomány megírni sem a *darvadoz*, sem a *sík-ság*, sem a *róna* szó történetét (vö. ez utóbbira nézve: KNIEZSA: A magyar nyelv szláv jövevényszavai I:I, 468 és vö. ezzel a mutatóban előadott szavak történetének az Akadémia nagygyűlésén ECKHARDT FERENC-től elhangzott kritikáját).

MESZÖLY GEDEON

ГЕДЕОН МЕСЭЙ:

ИСТОРИЯ ВЕНГЕРСКИХ СЛОВ: DARVADOZÁS И RÓNA

Относительно происхождения глагола *darvadoz* Этимологический Словарь Gombocz—Melich ответа не дает. Толковый Словарь G. Bárczi считает глагол производным от существительного *daru* (журавль) и отмечает, что „журавли имеют обыкновение щebetая посиживать группами“. На основе произведения Карой Етвеш „Путешествие вокруг Балатона“ и данных народного языка доказывается, что глагол *darvadoz* означает: разговаривать в темноте. В таком именно значении употребляет это слово и Тёмёркень, а позднее, именно в связисним видим его и в одном из стихотворений Дьюла Юхас.

Существительное *róna* происходит из языка трудящихся крестьян области Петшег. Слово славянского происхождения и первоначальное его значение: канава. Чоконан, опираясь на народный язык, употребляет это слово со значением „полевая дорога“, а Янош Конн в переводе из Мармонтеля в слове *róna-hely* — со значением „водное зеркало, окружённое водными растениями“. У Дугонича фигурируют прилагательное *rónás* и глагол *rónáz* в смысле „бороздчатый“ и „бороздит“. В поэтический язык слово *róna* вошёл благодаря Вёрешмарти, через Давид Бароти-Сабо, но уже со значением „равнина“. Байза взаимодействовал его, вероятно, у Вёрешмарти и, соответственно настроению альманашной лирики, превратил в слово салонного характера. В ранних стихотворениях Петёфи значение слова *róna* еще подобно употреблению Байза, но в его лучших стихотворениях оно все чаще встречается, как в современном разговорном языке, в значении „бесконечная равнина“. Поскольку слово в народном языке нигде не имеет такого смысла, очевидно, что с современным значением, со всеми эмоциональными спутниками распространялось оно в разговорном языке посредством Петёфи.

GEDEON MÉSZÖLY:

ÜBER DIE WÖRTER »DARVADOZÁS« (UNGEFÄHR: SCHUMMERN) UND »RÓNA« (EBENE, FLACHLAND)

Die Etymologie des ungarischen Verbs *darvadoz* ist nicht geklärt. Einige Forscher sehen in ihm die Ableitung des Substantivs *daru* (»Kranich«), und bemerken, dass »die Kraniche die Gewohnheit haben in Gruppen »plaudernd« zusammenzuhocken«. Daten aus K. Eötvös's »Reise um den Plattensee« und aus der Volkssprache weisen dagegen darauf hin, dass das Verb die Bedeutung hat »im finstern plaudern«. Auch Tömörkény gebraucht es in dieser Bedeutung, später taucht es in einem Gedicht von Gyula Juhász auf, das sich auf Tömörkény bezieht.

Das Substantiv *róna* stammt aus der Sprache der Wiesenbauern. Es ist slawischer Herkunft und bedeutet ursprünglich »Graben«. Csokonai gebraucht es im Sinne von »Wiesenweg«, in Kónyis Marmontel-Übersetzung hat es dagegen im Worte *róna-hely* die Bedeutung »ein von Wasserpflanzen umsäumter Wasserspiegel«. Bei Dugonics kommt neben dem Adjektiv *rónás* auch das Verb *rónáz* vor (»zerfurcht« und »furchen«). In die Dichtersprache gelangt das Wort über Baróti Szabó durch Vörösmarty und hat bei letzterem bereits die Bedeutung »Ebene, Flachland«. Bajza wird es von Vörösmarty übernommen haben, hat ihm aber der Stimmung der Almanach-Lyrik gemäss einen etwas präziösen Charakter verliehen. In den Jugendgedichten von Petőfi trifft man es mit dem Bajzaschen Stimmungswert an, in seinen grossen Gedichten hat es dagegen oft die heutige umgangssprachliche Bedeutung »unendliche Ebene«. Da das Wort in dieser Bedeutung in der Volkssprache nicht vorkommt, so ist es klar, dass es von Petőfi in die Umgangssprache eingeführt wurde.

AZ „ÁRMÁNY ÉS SZERELEM” ÉS A NÉMET POLGÁRI IDEOLÓGIA

Schiller halálának százötvenedik évfordulójára

A fiatal Schiller egyik első öntudatos élménye az a tapasztalat, hogy a világ, amelybe született, nem egyéb, mint kényszerű korlát, amely el akarja sorvasztani kibontakozásra vágyó egyéniségét, nem más, mint ellenséges gát, melyen megtörnek legbensőbből jövő vágyai és törekvései. Nem kétséges: a XVIII. század abszolutisztikus német társadalma egy polgári származású fiatal ember tudatában másként nem is tükröződhet, Schiller élményének alapja az objektív valóság. Ugyanakkor azonban nemcsak maga az átélés egyéni — bár nem egyedülálló —, hanem egyéniek azok a tanulságok is, amelyeket a tapasztalatból közvetlenül levon. És ez sem lehet másként, ez is szükségszerű: a német polgárság, elmaradottsága és fejletlensége következtében, még nem képes arra, hogy általános érvénnyel mérje le helyzetének tárgyi, a polgárságot, mint osztályt érintő vonatkozásait. Az átfogó problémák csupán egyéni síkon tudatosulhatnak s ezért szubjektív az a kérdésfeltevés is, amelyben Schiller számára a tanulság konkretizálódik: az egyéni szabadság problémájaként jelenik meg, a szabad egyéniség lehetőségének kérdéseként. A kérdésben viszont az egyénre való központosítás ellenére van valami, ami túlmutat az egyénién, hiszen a szabadságot csak valamihez viszonyítva lehet elképzelni, a szabadság lehetősége objektív tényezőkön fordul meg s a külső világ, közelebből a társadalom és az egyén viszonyában tudatosul. Schiller egyik legelső tudatos de egyben ösztönös törekvése az, hogy ezt a viszonyt kifejezze, tapasztalatát a művészi tükröztetés segítségével akarja a maga számára is világosabbá és érthetőbbé tenni. A pusztá kifejezés, a kimondás azonban nem elégíti ki, az a vágya, hogy a társadalom és az egyén kapcsolatát megláttassa, hogy a társadalmat és benne az egyént megjelenítse. A társadalmat — éppen azért, mert tapasztalata szerint elnyomó társadalom — negatívumnak tartja ugyan, de azzal is tisztában van, hogy egyén önmagában nem létezhet. Ha viszont a kettőt együtt akarja megjeleníteni, akkor szinte nincs is szabad választása: a dráma kifejezési formájához kell folyamodnia. Ezért lesz Schiller drámaíró, ösztönösen és tudatosan és csaknem szükségszerűen, tehetségénél és tapasztalatainál fogva egyaránt, melyeket társadalmi helyzete határoz meg.

Kezdetben persze erősebb az ábrázolásra irányuló vágy, mint amennyire mély a dráma színteréül szolgáló világ ismerete. Az első nagy mű, a *Haramiák*, mesterséges világot épít fel, cselekménye költött társadalomban játszódik, hőse elképzelt zsarnokok ellen küzd. Ezzel együtt jár az a korlátozottság, hogy a darab a szabadságot egészen szélsőségesen az egyénre szűkíti le. A hős egy-maga áll szemben az egész társadalommal s végső fokon csak a maga szabad-

ságáért küzd. Ennek következtében eleve és szükségszerűen el kell buknia, hiszen hiányzik cselekvésének tulajdonképpeni erkölcsi-társadalmi alapja. Az elnyomással való szembeszállás pátosza ennek ellenére lenyűgöző dinamikával tölti meg a drámát s a hatalmas sikert éppen a korlátozottságnak és a magávalragadó pátosznak az ellentmondása magyarázza: a kor német polgári fiatalsága magára ismer a hősben, Karl Moorban önmagát látja, béklyóival és vágyaival együtt.

A következő állomás a *Fiesko*. A kérdésfeltevés ugyanaz maradt itt is: az egyéni szabadság lehetőségéről van szó, ezúttal azonban nem költött társadalomban, hanem történeti síkon. A realizmusra való törekvést a történeti tárgyválasztás két szempontból is jelzi. Egyrészt azzal, hogy konkrét és történelemmé vált események és viszonyok megjelenítése a cél, másrészt viszont éppen azzal, hogy a történelmi keret csupán álarc vagy ürügy: a XVI. század genovai társadalmán keresztül Schiller a maga korának ellentmondásait akarja feltárni. A tragikus bukás ebben a drámában is szükségszerű, a relációk azonban, amelyekből következik, valamivel bonyolultabbak, mint a korábbi műben. *Fiesko* már-már eléri az eszményi kötetlenséget, de nem is gondol arra, hogy egyéni függetlensége csak a közösség szabadságának eredője lehetne — ennek folytán elszakad attól az erőtől, amely igazán függetlenné tehetné. Minden gátlás nélkül saját egyéniségét helyezi előtérbe, mások elnyomójává válik és szándékai éppúgy, mint cselekedetei, elvesztik erkölcsi alapjukat. Ezért kell elpusztulnia abban a pillanatban, amikor a közös erőfeszítéssel legyőzött zsarnok helyében maga válnék zsarnokká. A tanulság tehát — ha más síkon és más körülmények között bontakozik is ki — alapjában véve ugyanaz, mint a *Haramiáké*. A szabadságra vágyó egyén szembenáll az elnyomó társadalommal; kiszakad belőle, majd meg akarja semmisíteni. Ez eddig pozitív, sőt forradalmi lehetőségeket hord magában. Amikor azonban a folyamat öncélúvá válik, amikor a hősnek egyedül az a törekvése, hogy önmagát valósítsa meg, akkor negatívum, erkölcs-telenség lesz belőle, melynek a kényszerű bukás a következménye. Az erkölcs-telenség persze nem az adott társadalomhoz mérten érvényes, hanem egy fejlettebb, igazságosabb, az író által képviselt társadalmi norma szempontjából. Karl Moor és *Fiesko* azonban éppen ezt a magasabbrendű normát nem ismerik, az új, szabadabb világ, amely küzdelmeik objektív célja lehetne, legföljebb elvont, távolról felvillanó eszmeként létezik számukra. Nem szabad elfelejteni: mindketten a XVIII. századi német drámairodalom hősei, vagyis a korabeli német társadalom típusai, amelyet polgári szemszögből az öntudat alacsony foka, a közösségi érzés és tudat gyengesége jellemez. Ezért törik össze Karl Moor, hiszen hiába válik ki az elnyomó társadalomból, a haramiák társasága nem jelenti az új, egészségesebb rend csíráját, úgyhogy magára marad és vélt szabadsága értelmetlenné válik. *Fiesko* tudatosabban fejlődik: előbb félrevonul, majd a republikánusok élén azért tér vissza, hogy elsőpörje a zsarnokságot. Célja azonban nem a köztársaság megvalósítása, hanem a maga érvényesítése. Vagyis *Fiesko* nem egyéb, mint egy következetesebben végiggondolt és végigábrázolt Karl Moor, az a haramiavezér, aki bandája élén visszatért a »ceh erdőkből«, de csak azért, hogy maga legyen az úr. A *Fiesko* éppen ezért végpont, a szabadság-probléma egyénre korlátozott megoldási kísérletének visszavonhatatlan csődje.

Érdekes, hogy a *Fiesko* befejezésével Schiller életében is sorsdöntő fordulat következik be. A drámán már csak az utolsó simítások hiányoznak, amikor az író elmenekül Stuttgartból, mert inkább vállalja a bizonytalanságot, mint a

württembergi herceg önkényét, amely közvetlenül gátolja emberi szabadságában és írói függetlenségében. A menekülés, addigi életkörülményeinek felszámolása nemcsak gyakorlati szempontból elhatározó jelentőségű, hanem alapvető cezura művészi fejlődésében is. Schillerben nincs ugyan meg az az állandó autobiografikus, öntükröztető irányzat, amely Goethét jellemzi s a nyolcvanas évek elejéről megmaradt levelei is csak igen hézagosan s egyben nagyon szűkszavúan adnak számot arról, hogy miképpen alakult ki benne a döntő elhatározás, hogyan szakított múltjával és jelenével, milyen módon vette kezébe életének irányítását. De maga az elhatározás ténye beszél minden reflexió helyett, az elméleti és művészi lehetőség itt válik valósággá: Schiller tettere váltja át azt, amit első két drámája hőseiben ábrázolt s a valóságban fordít hátat egy konkrét elnyomó társadalomnak. A menekülés azonban egyáltalán nem pusztán utánaélése Karl Moornak vagy Fieskonak, nem egy elképzelt világba való visszavonulás s nem öncélú kísérlet. Nem az egyén és az elnyomó társadalom ellentétének általános következménye, hanem Schiller és Karl Eugen, württembergi herceg, a polgári író és az abszolutisztikus államfő, illetve egy időhöz és helyhez kötött kormányzati rendszer összeütközéséből ered. Kérdés, honnan lehet ezt tudni, amikor a levelek és más, közvetlen megnyilatkozások nem mondanak semmit sem erre vonatkozóan. A válasz egyszerű: abból a tényből, hogy Schiller szinte attól az órától kezdve, amikor számára szabadabb lehetőségeket nyújtó földre ér, újabb dráma megírásába fog s ez a dráma több lényeges vonatkozásban elüt elődeitől.

Az új dráma, az *Armány és szerelem*, nem elképzelt világban és nem a történelmi múltban játszódik, hanem a jelenben és Németországban. Az eddig elvontan jelentkező ellentét, az egyén és az elnyomó társadalom ellentéte, ennek eredményeképpen a megismert, a társadalmilag átélt valóság talajából nő ki és nem absztrakt általánosságként jelentkezik, hanem a polgári egyén és az abszolutizmus uralkodó csoportjainak ellentétéként. Schiller a tárgy, a hely és az idő megválasztásával közvetlenül is kifejezi, hogy másképpen, fejlettebb nézőpontról látja a maga létkérdéseit is, nem csupán ösztönösen reagál és foglal állást, hanem tudatosan a polgár szemszögéből. Nem hiába ez az alcíme az új darabnak: »Polgári szomorújáték«, — az alapvető schilleri probléma, a szabadság kérdése itt már a polgári tapasztalat oldaláról kerül megvilágításra. Amikor a menekülés alatt fogant dráma a szabadságról beszél, akkor ezen a polgár szabadságát kell érteni s amit meg akar jeleníteni, az nem általában az ember állapota a világban, hanem a polgár helyzete a XVIII. század derekának német társadalmában. Ez a konkretizálódás, vagy — esztétikai szempontból — tárgyi tekintetben is magasabb fokú realizmusra irányuló törekvés a közvetlenül megfogható fejlődése Schillernek, a művésznek. A művészi fejlődést azonban nem lehet elválasztani az emberi, vagy — ami egyet jelent — politikai fejlődéstől. Ebből a szemszögből nézve a kérdést, le lehet szögezni, hogy a menekülés maga politikai tett is — éppen az *Armány és szerelem* tükrében. S itt nemcsak a tárgyválasztás, a mintegy tárgyi realizmus esik latba. Fontosabb ennél az a mód, ahogy ez a dráma a politikai meggyőződés vonatkozásában kap perspektívát, ahogy lényegében megváltozott, összehasonlíthatatlanul érettebb állásfoglalást tükröztet pontosan ezen a téren. Az *Armány és szerelem* két elődje az egyén-társadalom ellentétpárból csak az egyént tartotta fontosnak, a társadalom nem volt egyéb, mint negatívum, amelyet a hősnek le kellett volna győznie, szinte ki kellett volna küszöbölnie. A szembenállás spontán pátozsa a kort tekintetbe véve feltétlenül po-

zitivum, de végső fokon csupán ösztönös gesztus és nem tudatos etosz. A fiatal Schiller egészében tagadja az elnyomó társadalmat, de csupán egyéni álláspont-ról és nem egy magasabbrendű ideológia oldaláról. Az *Ármány és szerelem* alapvető tétele ezzel szemben az a tudatossá vált tapasztalat, hogy a társadalomban pozitív és negatív erők vannak, hogy az abszolutizmus rendszerében a pozitív erő az elnyomott, jogtalan tömeg, amelynek felszabadulása egyedül hozhatja meg az elnyomott, tehetetlenné bénított egyén szabadságát. Vagyis Schiller ekkor látja meg a kora német társadalmával való ösztönös szembehelyezkedés mélyebb, előremutató értelmét, ekkor lesz képes arra, hogy az egyénieskedés zsákutcájába jutott szabadság-problémát a társadalmi fejlődés valóságába ágyazza be. (Nem kétséges, hogy a korábbi életkörülményeivel való szakításnál is szerepet játszhatott ez a társadalmi és politikai tudatosodás s a művészet már csak az életben lejátszódott fejlődés, a reális cselekedet összefoglalása, tipizálása, objektív megjelenítése — maradandó formában.)

A szó mélyebb értelmében tehát az *Ármány és szerelem* önéletrajzi értékű, egyben azonban társadalmi érvényű is, mert az első olyan német polgári dráma, amely együttal politikai dráma is. Schiller személyes fejlődését közvetett áttételen mutatja meg s öntudatos társadalmi lénnyé való alakulásának azt a pillanatát rögzíti, amikor a társadalmi kérdéseket már a polgári öntudatnak akkor lehetséges legmagasabb szintjéről veti fel. Előfeltétele az a felismerés, hogy a lét alapvető kérdései pro és kontra társadalmi kérdések s hogy megoldásuk a társadalom erőivel kapcsolatos pro vagy kontra állásfoglalás. Ennek a tudásnak eredményeképpen képes Schiller ekkor már arra, hogy a korábbi művekben még szétartó elemeket összefogja s megvalósítsa az érzelem és a tapasztalat, a szabadságvágy és az objektív társadalmi valóság közötti összeütközés realista ábrázolását. Az eredmény az az új típusú dráma, amelyben a maga korát, a maga társadalmát jeleníti meg, átélt ellentmondásosságával s a lehető legnagyobb intenzitással.

A konkrét kör, amelyen belül a dráma mozog, egy tetszés szerinti kisebb német hercegség, annak is a fővárosa. Tisztázott és tudott dolog, hogy az író személyes tapasztalatai megformálásáról van szó, vagyis a kép egyes elemeit Württemberg adta. A sajátos helyi vonások azonban részben kényszerű óvatosságból, részben pedig — s művészi tekintetben ez a jelentős — a lényeges mozzanatok kidomborítása révén, általános érvényt kapnak, úgyhogy a cselekmény bármely német hercegségben s bármely fővárosban játszódhatnék. De természetesen nem bármikor, hanem a fejlődés egy bizonyos pontján, a feudalizmus végső szakaszában, az abszolutizmus korában. A szűkebb kör éppen ezért egyáltalán nem esetleges, hanem ugyancsak lényeges: a főváros, az uralkodó székhelye, a főváros, amely társadalmával, illetve társadalmi ellentéteivel sűrített formában tartalmazza az egész rendszert szétfeszítő ellentéteket. A legszélesebb ívű s egyben legmélyebb pilléreken nyugvó ellentét az uralkodó és a nép ellentéte. Az uralkodó ugyanis ebben a szakaszban nemcsak jelképezi, hanem a szó legszorosabb értelmében meg is testesíti az uralmon levők összességét s a maga személyében abszolút ellentéte az ugyancsak a szó legszorosabb, de ugyanakkor legpozitívabb értelmében is vett népek. A dráma e két szélső pólus között mozog, az általa tükröztetett valóság az e végső ellentmondás által átfogott terület egésze. Érdekes azonban és művészi szempontból rendkívül okos egyszerűsítés (ugyanakkor pedig meggyőző jellemzés is), hogy az uralkodó maga közvetlenül nem jelenik meg a színen. De akkora a súlya, hogy kegyencei korlátlan hatalommal rendelkezhetnek

s hatalmuknak egyetlen mértéke van: az uralkodói kegy. Ebből lettek s éppen ezért egészen addig, amíg ezt biztosítani tudják, nem fontos, hogy mit csinálnak. Csupán az uralkodót kell a maguk érdekében befolyásolniok, értéküket a köz szempontjából is ez szabja meg. Társadalmi súlyuk ennek folytán független az igazi társadalomtól, elvonatkoztatott a valóságtól s a mesterségesen, erőszakkal fenntartott rendszer függvénye. Sokatmondó jelkép, hogy a drámában az uralkodót két személy is képviseli: az államapparátus irányítója, a herceg jóvoltából mindenható kancellár, és az ugyancsak a herceg kegyelméből mindenható szerető. Az abszolutizmus értelmetlenségét, illetve erőszakoltságát többek között az is mutatja, hogy az államügyek legalább is nem fontosabbak az uralkodó szerelmi ügyeteinél, hogy a miniszter és a maitresse legalább is egyenrangúak. Kettőjükhöz — mintegy aláfestésként — az udvarmester csatlakozik, a tipikus udvaronc, a maga nevetséges ürességével és jelentéktelenségével. Ezzel a néző előtt áll összes lényeges vonásaival az egész rendszer csúcsa, az udvar, melynek világán keresztül, a három figura segítségével, az abszolút hatalom konkretizálódik. (Egyébként Schiller itt egy később, a *Wallenstein-trilógia* első részében alkalmazott technikát előlegez: a tulajdonképpeni hőst nem hozza színre, hanem környezetének, lételemének bemutatásával közvetve, de annál megragadóbban jellemzi.)

Az udvar ellen-világa, az uralkodó igazi és abszolút ellentéte: az elnyomott nép, a maga közvetlen valóságában szintén nem szerepel. Az *Armány és szerelem*ben hiába keresnök akár a *Fiesko*, akár a későbbi Schiller-drámák tömegjeleneteit. Mégis, az elnyomottak hangja elemi erővel nyomul be a mű kereteibe a komornyik megrendítő kitörésén keresztül. A határok megvonása és a sűrítés ezen a ponton egészen tökéletes: a láthatatlan herceg igazi ellentéte, a láthatatlan nép, a komornyik személyében megjelenik, szolgálatra kényszerülten, tűrve és szenvedve, de erejének első fellobbanása pillanatában és a jobb jövőbe vetett hittől. A nép ölt testet a komornyikban, hiszen az ősz ember is azok közé az apák közé tartozik, akiknek fiait az uralkodó katonának adta el, hogy vérdíjuktól meglepetést szerezhessen a szeretőjének. A tény maga nem Schiller képzeletében született, de a schilleri koncepciónak nagyszerűsége mellett politikai tudatosságát is mutatja, hogy az író ezzel a mozzanattal állítja fel azt az abszolút ellentétpárt, amelyen belül a dráma egész cselekménye mozog s amelyet az egyéni tragédiák részletekre bontottan illusztrálnak. S végső fokon éppen ennek az ellentétpárnak felismerése adja meg a mű egészének eszmei alapját, ez pedig nem más, mint az abszolutisztikus rendszer igazságtalanságai elleni éles tiltakozás az elnyomott nép ösztönös, egyelőre csupán egyesekben tudatosuló nézőpontjáról.

A tényleges cselekmény kifejtése tehát az alapvető ellentétpár részletekre bontása útján történik meg. Az egyik oldalt: az uralkodót, illetve az udvart, azaz a hatalom birtokosait, a kancellár és a szerető képviseli mellettük az udvarmester kap még szerepet. A másik oldal legátfogóbb és legmélyebb, valóságos de egyben jelképes erejű megjelenítése a komornyik. Súlyát tekintve szerepe rendkívül nagy, mennyiségi szempontból azonban csak epizód-szerep. Másképpen kifejezve: személye és jelenete a drámának sarkpontja, de nem középpontja, ez a sarkpont viszont — ellentétben a herceggel — közvetlenül és láthatóan benyúlik a cselekménybe. A komornyik által általánosságban és egészében jelképezett erő konkrét megtestesítője, a dráma középpontját alkotó összeütközésben az udvari emberek ellenpólusa ezzel szemben a városi zenész, Miller és családja. A feudá-

lis-abszolutisztikus udvar ellentéte a polgári család, a dráma az uralkodó és a nép alapvető ellentmondásán belül ennek az ellentétnek a síkján konkretizálódik. Centrális problémája az udvar és a polgári család összeütközése. Ezzel viszont Schiller nemcsak ösztönösen, de tudatosan is a valóság lényegét ragadja meg. Az elnyomott tömeg, a nép legfejlettebb képviselője ebben az időben a polgárság. A fejlettség természetesen csak viszonylagosan értendő, hiszen a »német nyomorúság« következtében Németországban még a XVIII. század második felében sem lehet forradalmi polgári osztályról beszélni, csupán a polgári öntudat lassanként határozottabbá váló megnyilatkozásairól. A német polgárság ekkor még potenciálisan sem érett meg arra, hogy a társadalmat forradalom útján valóban átalakítsa, csak annak ébredt tudatára, hogy neki is lehetnek jogai s e jogokat egyelőre a fennálló renden belül szeretné érvényesíteni. Éppen ezért gondolkodásában és magatartásában nem nyilvánul és nem nyilvánulhat meg a valóság megváltoztatására irányuló akarat, hanem csak az a vágy, hogy elképzeléseiben és érzelmei terén szabad lehessen. Ez az *Ármány és szerelem* szövegéből is félreérthetetlenül kiviláglik, amikor Lujza így foglalja össze Ferdinánd iránti szerelmét, illetve szerelmének határait: »Hiszen csak keveset akarok — csak gondolni szeretnék rá — ez semmibe sem kerül... És nem is akarom őt most, apám! Ezt az alig harmatseppnyi időt — Ferdinándról egy álom is kéjesen issza fel. Lemondok róla ebben az életben...« (I. 3.). A viszonylag fejlett polgárság tehát abszolút értelemben nagyon is fejletlen s ebből következik az egységes öntudat hiánya is, amely a nagyfokú rétegződésben, a tudatosságnak szinte egyenként váltakozó színvonalában tükröződik.

Schiller a polgárság egészét egyetlen család ábrázolásával állítja színpadra. A polgárság egyes rétegeit a család egyes tagjai képviselik, úgyhogy a Miller-szülők és leányuk nemcsak önmagukért vannak, nemcsak egyének, hanem egyben a polgár különböző típusainak is megjelenítői. A külső keret és a lehetőségek azonosak ugyan mindnyájuk számára: életkörülményeiknek a szűköség, a kisvárosi, kispolgári korlátoltság a jellemző vonása. Millerék egyszerűen nem tudják, mi az, anyagi biztonságban és bizonyos bőségben élni. A bizonytalanság mindhármukra egyformán vonatkozik, mégis, az adott lehetőségeken belül a család minden tagja más és más.

Miller, az apa, a városi zenész, nem egy tekintetben rokon a komornyikkal. Éppúgy szolgálni kényszerül, mint amaz — ha nem oly kötötten is —, kenyéradói az arisztokraták, a zeneórákat vevő urak. Végső fokon tehát ugyanúgy az udvartól függ, mint a komornyik, bár függetlenebbnek látszik. A látszólagos függetlenségnek viszont ára van: anyagi bizonytalansággal kell érte fizetnie. Nem csoda, ha szinte megzavarodik, amikor Ferdinándtól nagyobb pénzüsszeget kap, ha mindenről megfeledekzik, amikor az aranyakat számolgatja. A pénz teljesen büvkörébe vonja és ez az aranyba való feledkezés nemcsak pillanatnyi helyzetét tárja fel szinte naturalisztikus élességgel. Miller eszeveszett öröme nem csupán a szomszúságtól elepedt vándor mámore az oázis láttán, hanem több ennél: emberi lehetőségeinek korlátait is pontosan jelzi. A zenész függetlenebb, mint a komornyik, — legalább is látszat szerint — ezen a ponton azonban mégis öntudatlanabb s ennek eredményeként szükségképpen szolgálabb módon viselkedik. Mindketten abba a helyzetbe kerülnek, hogy pénzt kapnak, mindketten hasonlítanak egymásra, de különböző a viselkedésük. A komornyik visszadobja Lady Milford aranyait, Miller viszont csaknem esztét veszti a pénz csengésétől. A komornyikétől eltérő reakció Miller objektív társadalmi korlátainak pontos

fokmérője: a zenész, a polgár öntudatlanul is a pénzben látja a biztonságot, a jövőt, a komornyik ellenben, aki a nép a drámában, ösztönszerűen felül tud emelkedni a pénzen. Miller helyzete a pénztől függ — és Schiller e megállapításának a jövőbe mutatóan is jelképes értéke van —, a komornyik ezzel szemben pénz nélkül is az, ami: elnyomott, kismimizett, szolgálatba kényszerített nép, de mindennek ellenére benne szunnyad saját erejébe és jövő függetlenségébe vetett meggyőződése.

Ebből a szemszögből kap a komornyik alakja a dráma eszmei mondani-
valója síkján különleges jelentőséget. Még egyszer ismételve: a komornyik nem áll a cselekmény központjában, de feltétlenül sarkpontja és ennél a funkciójánál fogva Miller magatartásának és cselekedeteinek mintegy értékmérője, mégpedig nem egyéni vonatkozásban, hanem a társadalmi haladás ítélőmérésén. A pénz-jelenet párhuzamában Miller nem tudta elérni a komornyik színvonalát, nem szabad azonban elfelejteni, hogy Millert egy másik helyzetben is lehet a komornyikhoz mérni. A komornyik Lady Milford személyén keresztül szembeszáll az udvarral, azzal, hogy a kegyencnő előtt hangot mer adni a nép igazi érzéseinek. A zenész ugyanebbe a helyzetbe kerül, amikor a kancellárt, a korlátlan önkénynek a képviselőjét, kidobja szobájából. Drámai funkciójának feltétlenül csúcspontja az a pillanat, amikor »bátorságot meritve« ezt vágja a kancellár fejéhez: »Magyarán és világosan, kegyes engedelmével. Excellenciád kénye-kedve szerint rendelkezik az országban. Ez az én szobám. Legalázatosabb tiszteletem, ha majd valamikor kérvénnyel fogok jelentkezni, de a faragatlan vendéget kidobom az ajtón — kegyes engedelmével.« (II. 6.). Ebben a helyzetben és ezzel a szembenállással viszont Miller egy pillanatra felülmúlja a komornyikot, nem csupán panaszkodik, nemcsak a keserűség tör ki belőle, hanem vállalja a hatalommal való nyílt összeütközést is. S itt mutatkozik meg Miller igazi értéke, a mindennapi élet nyomorúságos viszonyai következtében eltorzult s nem egyszer groteszkül ható egyénisége ezen a ponton bontakozik ki a pozitív lehetőségek irányába. Kiderül, hogy a komikus felé eltorzult vonásai mögött eleven és romlatlan erő húzódik meg, amely aktívva tud válni. Miller nyugodtan és biztonságban szeretne élni, nem akar kilépni korlátaiból. Ez a beletörődés a kispolgári korlátozottság következménye s az általános fejletlensége. Abban a pillanatban azonban, amikor akarata ellenére belekényszerül az ellentmondásba, szunnyadó öntudata elemi erővel tör elő s a jelentéktelen kis zenész szembe mer szállni a mindenható kancellárral. A szembeszállás pedig a komornyik által képviselt erőnek, a nép erejének aktivizálódása Millerben, hiszen Miller, a polgár, az adott helyzetben maga is nép annyiban, amennyiben elnyomott. S éppen az adott helyzetben nem véletlen, hogy az ellenállás az ő magatartásában csúcsosodik ki, hogy ő jut el legmesszebbre ebben a vonatkozásban, hiszen a konkrét történelmi szituációban éppen mint polgár a csírájában bontakozó forradalomnak potenciálisan vezetésre hivatott (de a német fejlődés sajátossága folytán vezetővé lenni a jövőben is képtelen) osztályát képviseli, azt az osztályt, amely ekkor még méltán beszél az egész nép nevében. Nagyon érdekesek azonban és Schiller problémalátásának sokrétűségére mutatnak a Miller és a kancellár közötti összeütközés létrejöttének körülményei. A zenész akkor lázad fel, amikor a családjáról van szó, amikor közvetlenül a maga kis körét fenyegeti a hatalom. Nyilván hallania kellett az egész országot érintő emberkereskedelemről, ez a kollektív jogtalanság azonban nem váltott ki belőle semmiféle ellenhatást. Csak a maga ellen irányuló erőszak ébreszti fel öntudatát s ez azért van, mert csupán egyéni vagy legfőbb családi

viszonylatban tud gondolkozni. Nem kétséges: ez is öntudatlanság, ez is kicsinyesség — csak hogy nem Miller egyéni öntudatlansága és kicsinyessége, hanem a német polgárságé. Ennek a ténynek felmutatásában ismét csak az *Ármány és szerelem* társadalmi propagandatív irányzatát lehet látni, Miller viselkedése viszont éppen ennél a negatívumnál fogva válik társadalmi szempontból is jelentőségteljessé. Ahhoz, hogy szembeszálljon a kancellárral, annál nagyobb erkölcsi bátorság kell, mentől kevésbé érez tudatosan maga mögött tömeget. Miller pedig csak az elnyomottság, a tehetetlenség terén érezheti azt, hogy nincs egyedül, mégis, a döntő pillanatban, amikor leánya védelméről van szó, nem ismer korlátokat. S a szembeszállás tényével felülemelkedik önmagán és a schilleri intencióknak megfelelően nemcsak mint egyén beszél, hanem a fellobbanó polgári öntudat szólal meg benne. S itt Miller funkcióját egy pillanatra nem a drámán belül kell nézni, hanem objektív hatásában, a korabeli közönség szemével. Ebben a viszonylatban kap ugyanis a zenész öntudatraébredése egészen különös jelentőséget: a nézők szemszögéből Miller a második felvonás zárójelenetében nemcsak egyén többé, hanem a fellobbanó polgári öntudat képviselője, a komornyik által korábban megcsillantott lehetőség megvalósítója. (Erről a nézőpontról lehet mélyebben megmagyarázni jellemének komikus vonásait is. Miller ugyanis időnként komikusan hat, bár sohasem válik egészen nevetségesé. Vajon mi ennek az oka? A válasz egyszerű: az egyéniségében rejlő komikum gyökerei a körülményekben keresendők — egyénisége nem bontakozhatott ki szabadon, eltorzult és ezért hat komikusan. Ugyanakkor azonban mégsem nevetséges figura, hiszen le tudja győzni — ha csak egy pillanatra is — a kicsinyességet. Öntudatraébredése emeli fel személyét magasabb szintre, amelyen ellentmondásos egyénisége komikus korlátai ellenére is egészében előremutató.)

A polgári kör második tagja ellenben, Millerné, alapjában véve mindvégig visszataszítóan nevetséges marad. Férjével ellentétben a teljesen öntudatlan polgár típusának megtestesítője s ezzel még jobban kiemeli Miller pozitív vonásait. A valósághoz nincs semmi köze, bárgyúan szűk álmvilágban él és ábrándképeinek reális értéket tulajdonít. Addig sem jut el, hogy észrevegye a társadalmi ellentéteket, leányát tulajdonképpen olyan árucikknek tekinti, melynek segítségével saját maga is »felemelkedhet« s előre tetszeleg magának a kancellár fia anyósának szerepében.

A Millernében kirajzolódó negatívum válik aktíven erkölcstelen erővé Wurm-ban. Wurm is a polgári körből nő ki, helyzetét és funkcióját tekintve azonban az udvari világ szerves része. Millernében öntudatlanságánál és korlátoltságánál fogva van meg a hajlam arra, hogy az arisztokrácia felé közeledjék. Wurm esetében viszont már nemcsak hajlamról van szó. A titkár anyagi érdekből eladta magát a hatalomnak, elárulta a polgárságot. Nem csoda, ha nincs erkölcsi alapja, ha egész lényét, minden gondolatát és cselekedetét az erkölcstelenség határozza meg. Drámabeli funkciója abszolút negatív s bár a tragédia a társadalmi ellentétek következtében objektíve szükségszerű, ezen a szükségszerűségein belül döntő szerepe van abban, hogy a tragikus fejlemény mikor és hogyan következik be. Végso fokon ugyan csak eszköz s azon törik össze, aminek megtagadásával akarta a maga aljas és önző céljait elérni: a polgári erkölcsön, amely erősebbnek bizonyul az intrikánál. Nem fér kétség hozzá, hogy Wurm a darab legellenzenesebb alakja — s ez a helyenként szinte a valószínűtlenségig kiélezett ellenszenvesség nem véletlen az eszmei mondanivaló szempontjából sem. A titkár nem csupán egyénileg romlott, nem esetlegesen rossz, hanem szükségképpen az, mert

polgár létére a bomlásnak indult abszolutizmus oldalára állt, saját osztálya rovására is haszonélvezője akart lenni az elnyomó rendszernek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy erre a szerepre eleve meglévő erkölcstelensége tette alkalmassá: azért válhatott a kancellár bizalmas emberévé, mert okmányokat hamisított s ezzel kiesett a polgári erkölcs kollektívájából. Személyében az udvar jelképesen az elnyomott tömeg leggyengébb pontját ragadta meg s állította át a maga oldalára. A dráma szempontjából ez adott tény, olyan előzmény, amely Wurm funkcióját előre meghatározza s helyét is kijelöli: polgári származása ellenére az udvari világ szerves tartozéka, viszont éppen polgári származása miatt a Miller-család megsemmisítésére irányuló intrikának legfőbb s egyben legaljasabb eszköze.

A dráma erőterét tehát az uralkodó és a nép, az elnyomók és az elnyomottak közötti áthidalhatatlan ellentét adja meg. Ezen az átfogó, általános ellentétben belül az összeütközés az udvar és a polgári család konfliktusában konkretizálódik. A konfliktus maga objektíve szükségszerű attól a pillanattól kezdve, amikor a kancellár fia, Ferdinánd, szerelmes lesz Lujzába, a zenész lányába. Ez a kapcsolat esetleges és teljes mértékben személyes ugyan, mégis ez lesz az a rugó, amely a két kör összeütközését kiváltja s az adott társadalmi ellentmondást egész mélységében feltárja. Le kell szögezni, hogy a problematika egyáltalán nem új és nem egyedülálló a kor német drámairodalmában: Schiller több kortársa bontakoztat ki tragédiát vagy színművet egy arisztokrata férfi és egy polgári leány szerelméből. Ezeknek a daraboknak az a sajátos vonásuk, hogy a férfi általában csábítóként lép fel s a leány tragédiája azzal következik be, hogy szerelme, akiért mindent feláldozott, elhagyja. Az objektív, társadalmi tényezők által adott feszültség ezekben a drámákban személyes síkon exponálódik: a mindenkori arisztokrata udvarló elcsábítja a mindenkori polgárlányt s azután otthagyja. A házasság, a viszony legalizálása, a férfi részéről fel sem merül, úgyhogy a tragikus konfliktus mindig csak a leányba összpontosul. Nem szükséges bővebben magyarázni, hogy ez a séma miért vált szinte tipikussá a hetvenes-nyolcvanas évek német irodalmában, hiszen nyilvánvaló, hogy rendkívül alkalmas az arisztokrácia és a polgárság közötti ellentét egészen éles és közvetlen ábrázolására. Mégpedig oly módon, hogy a tragédiában kicsúcsosodó áthidalhatatlan ellentétért az erkölcsi felelősség döntő része az arisztokráciára, az abszolutizmus uralkodó osztályára, az udvarra hárul. Ez a felelősség azonban nem szükségszerűen és nem elvi síkon jelentkezik, hanem esetleges és érzelmi gyökerekből táplálkozik annak eredményeként, hogy a konfliktus szinte egyoldalúan a csábító és az elcsábított személyére szorítkozik. A polgári öntudat ezzel a sémával a gátlástalan, élvhajász nemesember személye ellen tiltakozik, de nem jutott el még arra a fokra, hogy tudatosan a rendszert tegye felelőssé, úgyhogy csupán ösztönös ellenállásról, spontán gyűlöletről van szó. (Ez az ösztönös tiltakozás természetesen szintén haladás a korábbi állapotokhoz képest, amikor a csábítás elfogadott és elismert jognak számított és csaknem megtiszteltetésszámba ment.) Rendkívül érdekes azonban, hogy a feudalizmus igazságtalanságai elleni tiltakozás — bármennyire ösztönösen is — először a szerelmi tragédiában kapott művészi formát, hiszen végeredményben ezt úgy is meglehetne fogalmazni, hogy a társadalmi ellentétek ebben a drámatípusban érték el leghamarabb a művészi tudatosság szintjét. Fel lehet tenni a kérdést, miért tölti be a szerelmi tragédia a politikai dráma szerepét, miért a szerelem és miért nem a forradalmi megmozdulások, a politikai harc a német polgári dráma tárgya? A vá-

laszt a történelem adja meg: azért, mert a német polgárság részéről politikai harc a XVIII. században még alig folyt, vagy legalább is nem volt jellegzetes. A német polgárság — fejletlen öntudata, általános elmaradottsága következtében — nem tudott átfogó, a társadalmi kérdéseket politikai síkon látó kategóriákban gondolkodni, csupán arra volt képes, hogy az egyénre korlátozva, családi egységen belül lássa meg a legелеmibb problémát, a szabadság és az elnyomás problémáját. Éppen ezért a zsarnokság-ellenes drámák csak általánosságokat érintettek (s ez alól a fiatal Schiller sem kivétel), a politikai kérdéseket legfőljebb jelezték csupán s ösztönösségük folytán társadalmi vonatkozásban a szembenállás pátozánál nem jutottak tovább. A valóban konkrét mondanivaló a család egységenél átfogóbb érvénnyel nem fejeződött ki s azon belül is az egyénekre korlátozódott. Tiltakozás az elnyomás ellen, egyéni szempontból — eddig jutott el a német polgári dráma, és a szabadság, amelyet elérhetőnek vélt, amelyért sikraszállt, szintén korlátozott volt: a polgári írók az érzelmek szabadságát értették rajta. Vagyis a szabadságésszme szélességében nem volt még átfogó: nem tudott társadalmivá válni, de ugyanakkor minőségi tekintetben is kezdetleges volt: nem tört még fel a politikum szintjére. A gyakorlat pedig ugyanakkor azt mutatta, hogy az érzelmek szabadsága elméleti követelmény maradt, mert hiába volt a polgár érzelmi téren egyenrangú a nemessel, az érzelmek nem bontakozhatott ki szabadon, beleütközött a társadalmi korlátokba. A szóbanforgó dráma-típusban ez úgy jelentkezik, hogy a polgárlány szerelme összetörik a feudális valóságon, nem valósulhat meg a nemesi csábító erkölcstelensége miatt. Végső fokon persze az érzelmenek van igaza, a polgár erkölcsé magasabbrendű, mint az arisztokráta csábítóé — ez a tanulság s ez az abszolutizmus bírálatát jelenti. Csakhogy ez a bírálat csupán közvetve érvényesül, következtetésként, közvetlenül nem a feudális társadalmi rend s nem az uralkodó osztály marad alul, hanem csak egy tagja, aki véletlenségből is lehet erkölcstelen és nem szükségképpen az.

Schiller a drámai konfliktust egyetlen vonatkozásban alakítja át, ez az egy módosítás azonban elegendő ahhoz, hogy az egész koncepciót fejlettebb fokra emelje, mint elődei és kortársai közül bárki. A módosítás a hős alakját érinti: Ferdinánd őszintén és igazán szerelmes Lujzába, a leány emberi egyenrangúságát eleve elismeri s minden törekvése arra irányul, hogy kettőjük kapcsolatát a maga körével is elismertesse, törvényessé tegye. Ferdinánd érzelmeit és szándékait illetően tehát a dráma egyáltalán nem tragikus irányítottságú s ennél fogva hasonlít Gemmingen *A német családapa* című, 1780-ban megjelent darabjához. Gemmingen ugyancsak Ferdinánd nevű hősét apja rábírja arra, hogy elvegye feleségül a polgárleányt, akit szeret. Az egy ideig Mannheimben működő diplomata-drámaíró felvilágosult reformista álláspontjáról azt szeretné megmutatni, hogy a személyi konfliktust meg lehet oldani, hiszen a kérdés csupán az egyéni jóindulaton fordul meg. Schiller ezzel szemben azt akarja az *Ármány és szerelemmel* kifejezni, hogy az egyén jóindulata, becsületessége és erkölcsös magatartása mitsem számít, hogy a nemes-polgár viszonyt nem a nemes és a polgár személyes tulajdonságai és szándékai szabják meg, hanem a fennálló társadalmi rend objektív, kényszerítő szükségszerűségei illetve konvenciói. Ennek a mondanivalónak egyik leghatásosabb kifejező eszköze a darab hőse, Ferdinánd.

Ferdinánd von Walter a kancellár fia és őrnagy a herceg hadseregében. Származását és körülményeit tekintve tehát az udvari körhöz tartozik, helye

az abszolutizmus oldalán volna. Személyes tulajdonságai azonban eleve kiemelik az udvari emberek társaságából: romlatlansága, becsületessége és önzetlensége olyan erények, amelyek nem tipikusak az arisztokraták körében, sőt nem is számítanak erénynek. Életének értelmét nem abban látja, hogy »a trón körül csússzék-másszék«, az udvari konvenciók idegenek és értelmetlenek számára, a tömegek verejtéke árán megszerzett hatalmat gyűlöli. Az udvar ellenvilágát szólaltatja meg, amikor apjával szemben így szögezi le a maga álláspontját: »Mert a nágyságról és a boldogságról alkotott fogalmain nem egészen azonosak az önéivel. — Az ön boldogsága csak ritkán nyilvánul meg másban, mint pusztításban. Irigység, félelem és átok az a szomorú tükör, amelyben az uralkodó fensége magára mosolyog — könnyék, átkok és kétségbeesés az a borzalmas lakomá, amelyet ezek a sokat magasztalt boldogok élveznek, amely mellől részegen felállnak és így támolyognak isten trónja elé az örökkévalóságba. — Az én boldogságom eszménye szerényebben önmagamba húzódik vissza! A szívemben nyugsznak összes kívánságaim. —« (I. 7.). Meg lehet állapítani, hogy Ferdinánd — világnézetét tekintve — kiszakadt abból a körből, amelybe született és amelyben nevelkedett. Az arisztokrácia külsőséggé vált, üres és hazug moráljával szemben új erkölcsöt akar, amelyben a szociális érzés félreérthetetlen jelei csillannak fel: nem magára gondol első sorban, hanem a többi emberre s nem képes boldognak érezni magát akkor, amikor mások könnyeznek, átkozódnak és kétségbeesnek. Bizonyos, hogy a tagadás, az elutasítás a határozottabb, a tudatosabb benne, »el az udvartól, el a romlott arisztokráciától« — ez a rousséaui ízű jelszó határozza meg magatartását, pozitívumként ezzel csak valami általános rajongást, részvétszerű érzést tud szembeállítani. A »szíve« az irányadó; tehát az érzelmei, »az emberiség örök érzései« — ahogyan ugyancsak jelszószerűen meg lehetne fogalmazni —, de végső fokon magából indul ki, ezért elszigetelt, ezért nincsen igazi, életerős alapja, amelyre támaszkodhatnék. Ezen a ponton ütköznek ki korlátai, itt látszik meg, hogy nem a népből jött, s bár gondolhat arra, hogy a népet felemelje, azonosulni mégsem tud vele soha, nem tudja a nép eleven erejét a magáévá tenni. Szükségképpen elszigeteltnek kell tehát maradnia, hiszen önmagára van utalva és ennek az elszigeteltségének következménye az, hogy egész egyénisége irreális. Ferdinánd egyén, a szónak tragikus értelmében, képletesen az ég és a föld között lebeg. Élete értelmét a saját »szívében«, a maga érzelmeiben keresi, nem a valóságból indul ki és nem gondol — mert nem is gondolhat — arra, hogy a valóságot formálja, alakítsa. Érzelmeinek és ábrándjainak világában él csupán s egyre inkább szinte patológiásan egyoldalúvá torzul el: az ellenséges és idegen valóságra nem tud másképpen reagálni, mint hogy mind elvonatkoztatottabban érzelmessé, már-már betegesen érzélgőssé válik.

Lujza sokban hasonlít szerelmeséhez, a hasonlóság azonban más és más gyökerekből táplálkozik és a fejlődés távlatából tekintve eltéréssé válik. Kétségtelen, hogy a leány is érzelmeiben él igazán, érzelmeit tartja az igazi valóságnak, mely erősebb és igazabb, mint az a világ, amelyben a legtisztább, legszentebb érzések elsorvadnak. De Lujza nem téveszti össze az érzelmek valóságát az adott világgal, soha sem válik érzélgőssé, pontosan tudja, mi az ábránd és mi a realitás. Amíg Ferdinánd már csak az érzelmet vallhatja sajátjának, szemben az egész világgal, amely nem elégíti ki, amelyet hazúgnak és embertelennek tart s amelyből kiábrándult, addig Lujza még csak az érzelemig jutott el, de ebből az érzelemből egy új, jobb világ körvonalai bontakoznak ki:

»Akkor, anyám — akkor, ha majd a különbség korlátai összeomlanak — ha majd lepattan rólunk a rend (Schiller a »Stand«-szót használja, amelyet értelem szerint »osztályhelyzetünk«-nek lehetne fordítani) gyűlölt burka — és az ember csak embernek számít... akkor majd előkelő leszek, anyám!« (I. 3.). Vajon nem törpül-e a jövőbe néző e hit mellett az a szűk, kicsinyes valóság, amelybe a társadalmi rend a polgárleányt kényszerítette? Bizonyos: a látszat szerint érzelemről, a valósággal szembenálló érzelemről van Lujzánál is szó s úgy tűnhet, mintha a két fiatal ember szerelmében a túltengő, egyoldalúságra kényszerült érzelem keresné magát s találna magára. De ez csak látszat. Az érzelem más valóságértéket rejt magában itt és mást ott. Az egyik esetben tagadásból, kiábrándulásból fakadó, menekülésszerű érzelem lángol fel, utolsó lehetőségként, a másikban ellenben új, életrevágó érzés, amely nem önmagáért van csupán, hanem a valóságot keresi s ha egyelőre magába kell is zárkóznia, azt a meggyőződést hordozza magában, hogy egy megváltozott világban szabadon valósulhat meg.

Az *Ármány és szerelem* cselekményének központi fonalát az érzelmi alkotja, a dráma közvetlen tárgya Ferdinánd és Lujza szerelme. Ez a szerelem azonban nem önmagáért került a darab középpontjába, nem önmagából bontakozik ki s nincs elvonatkoztatva összefüggéseitől. Az a funkciója, hogy az egész német világot megláttassa s ezért a valóságnak megfelelően olyan érzésként jelenik meg, amely mint érzés emberien örök, konkrét megnyilvánulási formájában azonban az ember adott társadalmi létének következménye és tükröződése. a társadalom által megformált egyéniség szülötte. De persze csak a néző illetve az olvasó és az író szempontjából. Ez az a pont, amelyen az író többet tud, mint szereplői — csak hogy ehhez a realizmus tudatossága szükséges. És valóban: ez az a pont, ahol világosan meglátszik, hogy Schiller fejlettebb nézőpontról látja korának problémáit, mint a kor típusait megtestesítő hősei és ugyanakkor többet tud is a valóságról, mint író kortársai: műve ezért nem válik érzélgős ömlengéssé, mint a hetvenes-nyolcvanas évek német drámainak zöme. Ferdinánd és Lujza szerelme véletlen. Ugyanúgy lehetséges volna, hogy nem ismerik és nem szeretik egymást. A véletlennek azonban nincs jelentősége a darab szempontjából, a megismerkedés és a szerelem megszületése tehát csak előzmény. A dráma akkor kezdődik, amikor a szerelem már kifejlődött. De ettől a pillanattól kezdve minden szükségszerű: nemcsak az nem esetleges többé, hogy Ferdinánd és Lujza hogyan szeretik egymást, hanem az sem véletlen, hogy szerelmük miképpen alakul. Egyik is, másik is a két szerelmes valóság-megszabta egyéniségének és a szerelemnek, mint az érvényes társadalmi normák által megszabott emberi kapcsolatnak szükségszerű következménye. Ferdinánd magatartása jelleméből és társadalmi helyzetéből következik: őszintén és rajongással szereti Lujzát s szerelmük megvalósulása előtt nem lát akadályokat. »Ki bonthatja fel két szív szövetségét vagy ki tépheti szét egy akkord hangjait? Nemes vagyok — hadd lássam, nemesi levelem régebbi-e, mint a végtelen világmindenség tervrajza? Vagy több érvénye van-e címeremnek, mint az ég kezeírásának Lujzám szemében: ez a nő e férfi számára született?« (I. 4.) Ferdinánd optimista magabiztossága két forrásból fakad. Elsősorban rajongó, idealista jelleméből, melyet az emberiség nagy eszméje tölt be. A rajongás egy új, tisztultabb ideológiának szól, melyet Ferdinánd fiatalos lelkesedéssel vesz át, anélkül, hogy világosan látná, miről van szó, anélkül, hogy társadalmi helyzeténél fogva ösztönös erővel, életszükségletként törne

ki belőle. Magabiztosságának másik forrása ugyanis társadalmi helyzete, az a tény, hogy nemes, hogy mindene megvan, hogy gondtalanul él és nem ismer akadályokat, amelyek korlátoznák. Wilhelm Meister levelét idézve: »a köznapi életben egyáltalán nem ismer korlátokat ... mindenütt előretörhet«. Szerelme ezért eleve ellentmondásos, ha nem tud is róla, hiszen éppen az teszi lehetetlenné, amiből biztonsága — legalább is részben — táplálkozik. S Ferdinánd érzi is ezt az ellentmondást és szerelmével mintegy jóvá szeretné tenni, hogy nemes, hogy a kancellár fia, mert »Mi más édesíthetné meg azokat az átkokat, melyeket atyám uzsorája az országgal hagy örökségül számomra?« (I. 4.). Lujza ezzel szemben kezdettől fogva tudja, hogy szerelme nem valósulhat meg s ez a tudása társadalmi helyzetének, a széttörhetetlennek látszó korlátokba való belenyugvásnak a következménye. Magabiztossága azonban csöppet sem kisebb Ferdinándénál, mégpedig a szerelem lényegét illetően. Annyira igaznak, annyira tisztának érzi, hogy tudja: soha sem kerülhet ellentmondásba helyzetével és jellemével. S ebben rejlik tulajdonképpeni ereje, abban, hogy saját osztálya konkrét, haladó-polgári erkölcsének talajából nő ki s addig nem is teljesezhet be, míg ez az erkölcs maga nem válik uralkodóvá. Még egyszer: »ha majd a különbség korlátai összeomlanak...«. Kétségtelen: Ferdinánd is emberibb, igazabb törvényekre hivatkozik, mint a némes társadalom konvenciói, de ezekkel a jogokkal mintegy kivételként, különös privilégiumként kívánna élni, a szerelem jogán. Lujza viszont nem feltétlenül törekszik a maga boldogságára, illetve nem tudja elképzelni a boldogságot akkor, ha a polgári konvenciók felrúgása volna az ára. Számára a kivétel nem jelenthet megoldást, mert ez a család, a családban megtestesülő erkölcs felbomlásával járna együtt s ezzel a szerelem is értelmét, illetve értékét veszítené. Ez a dráma kiindulópontja s úgy látszik, mintha Ferdinánd forradalmibb lenne, Lujza pedig konzervatívabb. Ferdinánd forradalmisága azonban arisztokrata forradalmiság, míg Lujza konzervativizmusa polgári konzervativizmus: az elnyomottak megőrző törekvése, mely a meglévőt a jövő érdekében akarja megtartani.

Az ellentmondásoktól terhes, de viszonylag mégis idillnek tekinthető állapotot először Wurm személyes intrikája zavarja meg. Célja kettős: a szerelmesek elválasztásával egyrészt Lujza kezét akarja a maga számára megszerezni, másrészt Ferdinánd leleplezésével a kancellárt akarja lekötelezni. A leleplezés nem Ferdinánd szerelmének és viselkedésének felfedése, hanem házassági szándékainak közlése. A kancellár, a maga arisztokrata gögjében nem akarja elhinni, amit hall: »Hogy a polgári perszónának udvarol — hogy bókokat mond — vagy felőlem akár érzelmekről is fecseg — ezt mind lehetségesnek tartom — vagy legalább is megbocsáthatónak — de — és még hozzá egy zenész lányáról van szó, amint hallom?« (I. 5.). Ami elképzelhetetlen a kancellár számára, az az, hogy fia polgárlányba őszintén szerelmes legyen s hogy el akarja venni feleségül. A helyzetet azonban nem látja kritikusként, hiszen meggyőződése, hogy a kérdést hatalmi szóval el lehet intézni, annál is inkább, mert csupán pillanatnyi kisiklásról lehet szó. Magához rendeli fiát és közli vele, hogy családi és politikai érdekekből a herceg szeretőjét el kell vennie feleségül. Ezzel következik be Ferdinánd és Lujza szerelmének első krízise, ekkor ütközik Ferdinánd először konkrét akadályba. Ez az akadály pedig az apai autoritás, mely az adott esetben az udvari morál képviselője. Az idősebb Walter feltárja fia előtt az udvar erőviszonyait s elárulja, hogy a külsőleg fényes és pompás társaságban tulajdonképpen mindenki harca folyik mindenki ellen — a hatalomért. Neki

magának is az a célja, hogy hatalmi pozícióját még jobban megerősítse s ezért elérkezettnek látja az időt arra, hogy Ferdinándot is bevesse, mint ütőkártyát. Ferdinánd fiatalságát és romlatlanságát arra akarja felhasználni, hogy végérvényesen a maga befolyása alá hajtsa a herceget, ezért kellene Ferdinándnak Lady Milfordot formálisan feleségül vennie. Walter ezzel — a maga szempontjából — dinasztikus politikát is folytat, hiszen távolabbi célja az, hogy családja helyzetét is erősítse, fia leendő befolyásának alapjait lerakja. A szerelmes, tiszta érzelmeiért élő Ferdinánd az emberiség eszméjéért való rajongásából, ideáljainak világából váratlanul a legszemélyebb intrikák, a kabinet-politika legsötétebb szövevényébe kerül bele, az abszolutizmusnak abba a boszorkánykonyhájába, amelytől eddig távol tartotta magát. Nem csoda, ha állásfoglalása teljesen negatív: apja világát mereven és határozottan elutasítja s itt mondja ki, hogy »összes kívánságai szívében nyugosznak«. A látszatnak, az embertelenségnek, a hatalomért való küzdelemnek a világától, az udvartól, távol akarja magát tartani. Első pillantásra úgy látja, hogy ez sikerülhet is, hogy megmaradhat visszavonultságában. Abban a pillanatban azonban, amikor a ladyvel kötendő házasság felmerül, Ferdinánd érzi, hogy apja s apján keresztül maga a rendszer hűsába akar vágni s ekkor omlik össze. Előbb ki akar szaladni a szobából, majd »halotthalványan és reszketve« állva marad, de úgy, mintha nem is tudna magáról. Ekkor derül ki, hogy a hatalomvéde bensőség álláspontja, amelyen állt; tarthatatlan. Ekkor döbben rá arra, hogy nyíltan és konkrét módon állást kell foglalnia eszméi és szerelme mellett, legbensőbb énjé érdekében.

A második felvonásban, a ladyvel való jelenetben, a visszavonult, magabazárkóztan ellenzéki Ferdinánd helyett a rendszerrel nyíltan szembeszálló hős szólal meg. Az aktív tagadásban megnyilvánuló magatartást a szerelem váltotta ki belőle, érzelmei szabadságának korlátozása zökkenetette ki passzivitásából. És ha e pillanatban nem jutott is el még a cselekvésig, bizonyos, hogy az aktivizálódás útján van. Politikai eszméi határozottabbá váltak: most már nemcsak az abszolutizmus formái ellen tiltakozik, nem csupán az udvari emberek csúszó-mászó hajbókolását tartja nevetségesnek és visszataszítónak, hanem az abszolutisztikus ideológia egyik alaptételét támadja: az isten kegyelméből való uralkodást. A lady megjegyzésére: »Ezt a kardot a herceg adta önnek« ezt válaszolja: »Az állam adta a herceg keze által«, majd így folytatja: »Kifordíthatja-e a herceg az emberiség törvényeit vagy verethet-e garasaihoz hasonlóan cselekedeteket? — Ő maga sem áll a becsület fölött...« (II. 3.). Az uralkodóval az államot és az emberiséget állítja szembe s a lady származására utalva az angolokról mint a »legsabadabb népről« beszél, vagyis a politikai szabadság gondolatát is tudatosan alkalmazza. Mindezek az eszmék nyilvánvalóan már előzetesen is benne éltek, de határozottabbá, s mintegy funkcionálissá a szerelmi krízis következtében váltak, és pedig azért, mert ebben az összeütközésben lett Ferdinánd általános, részben csupán rajongó elveiből tapasztalat: Ferdinánd Lujza iránti szerelme következtében került szembe a feudális ideológiával. A ladyval folytatott beszélgetés végén éppen ezért szinte összefoglalásszerűen és igen erőteljesen a szerelmi motívum kerül az előtérbe — Ferdinánd öntudatosodásának megfelelően félreérthetetlen társadalmi színezetben. »Szerelmes vagyok, Milady — szerelmes vagyok egy polgárlányba — Miller Lujzába — egy zenész leányába.« Ezzel a kijelentéssel vállalja Ferdinánd szerelmét először nyilvánosan, ezzel áll ki mellette képletesen az egész arisztokrata társadalom-

mal szemben s a kiállítás erkölcsi értékét a vallomáshoz fűzött magyarázat mélyíti el: »Tudom, mibe vetem magamat; de ha az okosság hallgatásra inti is a szenvedélyt, a kötelesség annál erősebben hallatja szavát.« Az érzelem hangja mellett a kötelesség is megszólal s erkölcsi tekintetben Ferdinánd ezzel a felismeréssel válik ki a feudális kötelékekből. A feudális morál értelmében ugyanis Lujza iránt semmiféle kötelessége nem lehet, úgyhogy az a meggyőződés, amely szerint a szenvedélytől függetlenül, illetve az okosság ellenére kötelességének kell engedelmeskednie, a feudalizmuson túlról származik s erkölcsi énjét a feudális konvenciók fölé helyezi. Ezzel Ferdinánd is tisztában van s világosan látja az ellentmondást új magatartássá érlelődött elhatározása és eddigi világának konvenciói között: »Elhatározásom és az előítélet! — Ám lássuk, a szokás vagy az emberiség marad-e a porondon.«

A következő jelenetek a cselekményt első és egyben abszolút csúcspontjára fejlesztik tovább. Ferdinándban a szerelem aktív társadalmi erővé vált s elhatározását tettere váltja át azzal, hogy szemtől szembe is meg mer ütközni apjával, aki nem csupán egy részét testesíti meg az ellenséges, régi rendnek, hanem az apa-fiú viszonytól fogva a feudális családfőn keresztül Ferdinánd relációjában és a szerelemre vonatkoztatva valóban közvetlenül és jelképesen az udvar, az abszolutizmus maga. A feszültség fokról fokra nő: Millert a miniszter egy embere kereste s ebből a zenész azonnal arra következtet, hogy Wurm leleplezte Lujza és Ferdinánd kapcsolatát. Lujzát az ájulás környékezi, Millernek kétségbeesetten, bögve szalagdál fel és alá. Ekkor érkezik meg Ferdinánd, közli apja parancsát s mikor úgy látszik, hogy ezzel kimondta a szakítást közte és Lujza között (s itt nyílnék lehetőség először a dráma befejezésére, ha Schiller elismerné az abszolutizmus ideológiáját), azonnal az ellenkezőjébe fordítja át a helyzetet azzal, hogy megismétli — ezúttal Millerék előtt: »Mind szét akarom tépni az előítéletnek e vasláncait — szabad férfiként akarok választani, hogy ezek a féreglelkek szerelmem hatalmas építményére szédülten tekintsenek fel.« (II. 5.) A ladvával való jelenet ismétlődik itt meg, sűrítettebben, a tettet közvetlenül megelőző, pattanásig feszült szituációban. Az ott kifejtett gondolatok itt jelszószerű tömörséggel, a végsőig csigázott szenvedély hangján foglalják össze a cselekvésre érett hős egész bensőjét, az előítélettel szemben még egyszer felvonul az emberiségbe és a szabadságba vetett hit. Ferdinánd ezekben a pillanatokban jut el a következetesség legmagasabb fokára, itt dőbben rá arra, hogy minden kötöttséget fel kell rúgnia, ha szabad akar lenni. Nem elég, ha az üressé vált szokás béklyóitól szabadul meg, az apai hatalom természetesnek kikiáltott igáját is le kell ráznia. — »Az a pillanat, amely e két kezét elválasztja egymástól, széttepi a szálát is köztem és a teremtés között.« A teremtesen a fiúnak alárendeltsége értendő az apával szemben, mely a feudális család viszonylatában az apa korlátlan zsarnokságává torzult el, úgy azonban, hogy ezt a zsarnokságot az elmélet örök isteni illetve természeti törvénynek igyekszik feltüntetni.

S ekkor, lélegzetvételnél szünet után, mely a feszültséget a maximumig fokozza, belép az apa, Walter, a kancellár, szolgálk kíséretében. Nem szabad elfelejteni: Miller szobájában jelenik meg, a polgári családnál, mint a hatalmon lévő erők összefoglalása minden vonatkozásban. A szolgálk, a kíséret az uralkodót idézik fel, a mindenható miniszter az abszolút államhatalom ebben a pillanatban Millerrel és családjával szemben s ugyanakkor a szokást, az előítéletet is megtestesíti: ő maga az arisztokrata konvenció, az udvari politika és

— Ferdinánd felé — egyben a családfő is, a pater familias, a mindenható apa. Ferdinánd érzelmeinek és eszméinek most kell kiállniuk a próbát, a nyílt összeközös pillanata most következett el. Az előítélet és a szokás itt nem elképzelt, általános valami, hanem fizikai erő. Az udvari konvenció ezekben a percekben nem elméletileg tiltakozik a tőle idegen dolgok ellen, hanem konkrétan nem veszi tudomásul annak létezését, amit nem akar elismerni. A kancellár számára Ferdinánd és Lujza szerelme egyszerűen nincs, a lány szajha és Ferdinánd csábító, aki feltehetően »mindig készpénzzel fizetett«. Ez természetesen azt is jelenti, hogy Ferdinánd eszméi sincsenek, hogy egész egyénisége levegő, illetve addig van és annyi van belőle, ameddig és amennyi apja, a miniszter kegyelméből lehet. Innen származik a kancellár emberfeletlinek tűnő cinizmusa, amely elsősorban nem egyéni magatartás, hanem magának a rendszernek szükségyszerű megnyilatkozása. De ugyanabban a pillanatban, amikor a kancellár szemszögéből jelentéktelen konfliktusnak magától meg kellene oldódnia, váratlan fordulat áll be: Ferdinánd kardot ránt és apja ellen fordul. És ha rögtön utána visszadugja is kardját hüvelyébe, hihetetlennek tűnő esemény történt: az erőszakkal erőszak fordult szembe — ha csak egy pillanatra is. A tények erősebbnek bizonyultak, mint az a látszat, amelyet a kancellár valóságnak hitt. Ferdinándnak érzelmei és eszméi vannak és ugyancsak konkrét erő formájában érvényesülnek, függetlenül attól, hogy a kancellár tudomást vesz-e erről, vagy sem. S mielőtt a kancellár tudatára ébredhetne annak, hogy mi történt, még hihetlenebb esemény következik: az addig félénken félrehúzódozó Miller megszólal és a herceg miniszterét ki akarja dobni szobájából. Ferdinánd kirobbanásával az idősebb Walter olyan érzelemben és eszmében ütközött, amelynek létezését nem volt hajlandó tudomásul venni. Miller megszólalásával viszont olyasvalaki hallatja szavát, akit a kancellár nem vett emberszámba, aki egyszerűen mint ember nem létezett számára. S itt is arról van szó, mint Ferdinánd esetében: a miniszter olyan erővel találja szemben magát, amely akkor is létezik, ha nem akarunk tudni róla. A különbség csupán az, hogy Ferdinánd érzelmei és eszméi erejével kitör apja látszat-világából, Miller ellenben azzal, hogy polgár létére embernek tudja magát, kívülről döngeti meg a korlátlan hatalom látszólag érintetlen építményét. A kétoldali támadás egyelőre nem kényszeríti a kancellárt visszavonulásra, a jelenet azonban rendkívül pregnánsan ábrázolja Schiller mélyebb mondanivalóját. Az tükröződik benne, hogy a társadalom fejlődése olyan szakaszba érkezett, amelyben a születendő új már bontogatja szárnyait, sőt, horribile dictu, a maga oldalára vonja a régi legjobb, magányos erőit is, és egészen váratlanul — bár szükségyszerűen — úgy ad életjelt magáról, hogy ezzel látszattá, a valósággal szembenálló mű-világgá silányítja a feudalizmusnak az abszolút és egyedüli valóság igényével fellépő rendszerét. Ezzel kapcsolatban a kancellár szótlán meglepetése, egyenesen azt kell mondani: megrökönyödése, nem csupán pszichológiai szempontból hiteles, hanem szimptomatikus értéke van társadalmi tekintetben is s ebben a vonatkozásban éppoly jelentős és sokatmondó tünet, mint Ferdinánd kardotrántása és Miller megszólalása. A két utóbbi mozzanat a fejlődés pozitív jeleit ábrázolja, az előbbi pedig ezzel egyidejűen az uralmon levő rendnek a valóságtól való elszakadását, elavulttá és irreálissá válást jelzi. A pozitívum persze nem áll egyedül. Ferdinánd és Miller megmozdulása a komornyik elbeszélte lázadás-kísérlethez csatlakozik s a dráma alapjául szolgáló fejlődés-koncepciónak legszélsőségesebben pozitív oldalát, a nép-motívumot erősíti. A nép mellé az ön-

tudatra ébredő polgáron kívül odaáll a fejlődést kereső fiatal nemesember is. Nyersen és általánosságban így lehetne összefoglalni a drámának ezt a kritikus pillanatát. Közlelebbről tekintve azonban korántsem ilyen egyszerű az a mozgás, amelyet Schiller meg akar jeleníteni. A komornyik és Miller funkciójáról és egymáshoz való viszonyáról fentebb már esett szó. Az összefüggés kedvéért csupán azt kell itt megismételni, hogy az adott helyzetben a polgár Miller a népnek, az elnyomottak összességének pillanatnyilag legöntudatosabb, legfejlettebb képviselője, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy az *Armány és szerelem*ben a polgári forradalom felé vezető út legelső lépései tükröződnek művészi sikon. Igen érdekes és nagyon finoman differenciált ellenben párhuzamba állítva Miller és Ferdinánd funkciója. Miller a rendszer által konkrét módon elnyomottakat testesíti meg, azokat a tömegeket, akik jogok és lehetőségek tekintetében a rendszeren kívül vannak. Ennélfogva mondhatni kollektív érvénnyel szólal meg, szinte az a szerepe, mintha egy hang volna a tömegeből. Ezért egészen elemi és konkrét — s ugyanakkor éppen elemi voltánál fogva általános érvényű — mondanivalójának tartalma is: a családját, mindennapi életét, pusztá létét akarja elismertetni és megvédeni. Magatartása nem Millerre az egyénre jellemző, hanem Millerre mint polgárra, azaz Millerre mint elnyomottra. Kitérésében nem az a rendkívüli, amit mond, hanem az a tény, hogy mondja, hogy kitör — elemi erővel. Ferdinánd ezzel szemben — társadalmi helyzetét tekintve — birtokon belül van. Éppen ezért nem társadalmi erő tesztül meg szembenállásában, nem zárt egységben előretörő, kollektív tendenciának a szócsöve, hanem a korlátlanságra törő egyéniség megnyilatkozása. Ferdinánd az egyénekre bomló, atomizálódó arisztokrata társadalom egy tagja, aki a maga érzelmeinek és eszméinek szabadságát, szabad megvalósításának lehetőségét akarja kivívni. A rendszerrel tehát szembefordul s ez a szembefordulás mindenképpen pozitívum, többek között azért is, mert a konkrét pillanatban a kancellár fiát a városi zenész oldalára állítja. S ez a pozitívum is abban rejlik, hogy Ferdinánd szembefordul apjával, vagyis az udvarral. Magatartásbeli értékről van szó s ennek a magatartásnak az értékét növeli, hogy Ferdinánd Lujzáért, a polgárlányért áll ki a bevett arisztokrata szokás ellenében. Ebben a vonatkozásban Ferdinánd felülemelkedik Schiller korábbi hősein, Karl Moorral és Fieskoval szemben ezzel kap szociális értelmet. Ugyanakkor azonban már itt megvannak egyéniségében azok az ellentmondások, amelyek későbbi bukását szükségszerűvé teszik. Végső fokon ugyanis Ferdinánd önmagáért áll ki s nem elemi erővel felfelétörő, hanem egyéni irányba divergáló irányzatot képvisel. Millerrel szemben mindvégig egyén marad s a zenész ösztönös társadalmi tudatát nála magasrendű, átértzett — de alapjában véve nem átélte, tehát elvonatkoztatott — eszmék helyettesítik, illetve elismeretésre és érvényesülésre törő érzelmei.

Ferdinánd ellentmondásai az első krízis csúcspontján nem ütköznek ugyan még ki, csupán közvetve jelentkeznek. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a kancellár felocsudik a hihetetlen események okozta megdöbbenéséből s karkapatait igénybevéve akarja a problémát megoldani, Ferdinánd valóban a tett mezejére lép s kardot rántva erőszakkal védi meg Lujzát az erőszak ellen. A poroszlok felléptetése ismét jelképes értékű is: az idősebb Walter azt hitte, hogy pusztá megjelenésével meg tudja szüntetni azt az állapotot, amelyet nem volt hajlandó és nem volt képes valóságnak hinni. A hihetetlen és az elképzelhetetlen azonban olyan reális erőnek bizonyult, amely ellen kézzelfogható erő-

szakot, a konkrét államhatalmat kell felvonultatni. Ezzel száll Ferdinánd szembe s csak a kancellár személye akadályozza meg az utolsó pillanatban, hogy nyers erővel ki ne verje a szobából a poroszlókat. Az apai tekintély, illetve a vérségi kötelék ekkor még egy pillanatra érvényesül és megtorpanásra készíti, de csak azért, hogy azonnal bekövetkezzék a végérvényes és visszavonhatatlan szakítás. Ferdinánd szemébe vágja apjának, hogy leleplezi üzelmeit s társadalmilag és erkölcsileg egyaránt lehetetlenné teszi, ha elviteti Lujzát. Erre következik a hihetetlenül csattanós felvonásvég, mert a kancellár — »mintha villám sújtotta volna« — felkiált: »Mi ez? — Ferdinánd — Bocsássátok el!« és fia után siet. Ferdinánd ezzel jutott el lehetőségeinek csúcspontjára. A visszavonult, ellenzéki rajongóból cselekvő lázadó lett, aki erőszakra erőszakkal válaszol s nemcsak általában és egészében támadja az abszolutizmust, hanem a rendszer leg-
elemibb magvát, a feudális családot is szétrobbantja. Másképpen kifejezve: a legutolsó húzással Ferdinánd nem csupán az udvarból, az arisztokratikus konvencióból szakította ki magát, hanem a családjából is. S ezzel újabb, gyakorlati szempontból tagadta meg a feudális rendet, mert cselekvően bebizonyította, hogy nemcsak általában nem hajlandó az abszolutizmussal közösséget vállalni, hanem a rendszernek ezt a legkisebb egységét is elutasítja, amely a leg-
elemibb, legtermészetesebb kapcsolatot sem használja fel másra, mint elnyomásra, hatalomszerzésre és erkölcstelenségre s amelynek egyetlen célja van: a létét biztosító erkölcstelenség átörökítése.

Az *Ármány és szerelem* első nagy egysége ezzel lezárul. Úgy látszik, mintha a konfliktus megoldódott volna s a hős elérte volna a célt, amelyért küzdött. Ferdinánd eredményesen szállt szembe a feudális társadalommal, kivívta szerelme szabadságát s most már nincs semmi akadálya annak, hogy Lujzát elvegye feleségül. Vagyis a dráma más úton ugyanoda jutott el, mint a Gemmingen-féle *Német családapa*. Az út persze merőben más, hiszen Gemmingennél az arisztokrata apa megértésének és emberiességének következménye a házasság, Schiller Ferdinándja ezzel szemben apja ellenére, illetve apjától harcolta ki házasságához való jogát. És más a két író nézőpontja is: Gemmingen a társadalmi megbékélés szemszögéből, elvont humanizmusból kiindulva ábrázolja az abszurdum-számba menő kivételt, Schiller álláspontja viszont polgári s éppen az ellentétek feloldhatatlanságából indul ki, valóságigénye pedig nem a kivétel, hanem a szükségszerű, a tipikus megformálására készíti. Az abszolutisztikus társadalom polgári szemléletéből viszont az következik, hogy a konfliktus békés megoldása lehetetlen, hiszen ez a polgárság egyenjogúságának elismerését jelentené az abszolutizmus részéről. Ez pedig abszurdum addig, ameddig a feudalizmus feudalizmus. A folytatás tehát elvi szempontból szükségszerű s ugyanakkor a realizmusnak is követelménye. Ennélfogva az első pillantásra megoldásnak tűnő szituáció csupán pillanatnyi nyugvópont, amelynek az a sajátossága, hogy személyes síkon kiküszöbölte az ellentmondásokat, anélkül, hogy az objektív, társadalmi ellentéteket a legcsekélyebb mértékben is feloldotta volna. Vagyis a nyugvópont maga is ellentmondásos és az elért helyzetnek ellentmondó tényezői következtében fel kell bomlania.

A folytatás abból a tényből indul ki, hogy az első összeütközés során személyi tekintetben Ferdinánd maradt felül apjával, az udvarral és a Wurm-féle intrikával szemben. Ferdinánd egyéni sikere azonban nem jelenti és nem jelentheti az abszolutizmus megdöntését, csupán azt a látszatot dönti meg, mintha a rendszer ereje teljében volna, töretlenül és sérthetetlenül. Ferdinánd nem

forradalmár, legfőljebb csak a forradalom távoli előfutárja, aki személyes győzelmét annak köszönheti, hogy a komornyik és Miller kortársa, hogy akkor lép fel, amikor az abszolutizmust szétfeszítő erők először kezdenek érvényesülni. A kancellár — úgyis, mint udvari politikus és úgyis, mint apa — minden áron fenn akarja tartani a csorbítatlan hatalom látszatát. Az első sikertelenség után szükségképpen latba kell vetnie minden eszközt annak érdekében, hogy a csorbát kiköszörölje. Újabb intrika indul meg tehát, amely igyekszik számot vetni a tényekkel s nem közvetlenül, a hatalom tekintélye segítségével és nem nyílt erőszakkal, hanem fondorlattal akarja visszahódítani az elvesztett állásokat. A terv mozgatója ezúttal is Wurm. A cél Ferdinánd és Lujza házasságának megakadályozása, a mód pedig még az első kísérletnél is erkölcstelenebb és embertelenebb. Ez érthető is, hiszen most már nem a hatalom egyszerű érvényesítéséről van szó, hanem helyreállításáról és biztosításáról. Wurm azt találja ki, hogy Ferdinándot érzelmeinél kell megfogni: el kell hitetni vele, hogy Lujza megcsalja s szerelme csupán színlelés. E célból szerelmes levelet kell a lánnyal iratni, mégpedig olyasvalakihez, aki érdekeinél fogva bele kell hogy menjen a játékba. Nehezebb kérdésnek látszik, hogy Lujzát miképpen lehet a levél megírására rábírní? Wurmnak azonban erre is megvan az elgondolása: apját és anyját börtönbe kell vetni s szabadságukat, sőt egyenesen életüket is a levél megírásától kell függővé tenni.

Az intrika nemcsak jellemző példája a kabinettpolitika cselszövényeinek s nemcsak azért érdekes, mert erkölcstelenségében tökéletesen érzékelteti az udvari viszonyokat. Rendkívül tanulságos azért is, mert pontosan az általa érintett személyek jellemére és egyéniségére van szabva, részben negatív, részben pozitív vonatkozásokban — a jellemábrázolás elmélyítésén kívül, illetve azon keresztül pedig a társadalomtükroztatás kiszélesítésére is alkalmas. Ferdinánddal kapcsolatban számot vet azzal, hogy az ifjabb Walter elszigetelt, érzelmei világában élő egyéniség, akit a látszattal meg lehet tévesztetni, olyan ember, aki a maga köréből kiszakadt, de magamagán kívül szilárd bázist nem talált. Lujzánál viszont a mindennél erősebb családi érzést akarja kihasználni, amely a leánynak társadalmi helyzeténél fogva lételeme. Nem kétséges, hogy a számítás helyes, csak ott téved, ahol nem számol az új erkölcsi értékek érvényesülésével: Lujza szerepét és erejét nem tudja felmérni s végső fokon ebbe bukik bele. Egyébként az intrika előkészítése is mutatja, hogy a hatalom korábbi magabiztossága megszűnt s ez a vonatkozás negatív módon közvetlen folytatása a komornyik-Miller vonalnak: a kancellár ezekkel a szavakkal adja át komornyikjának a Miller-házaspárra vonatkozó letartóztatási parancsot: »... az intézkedéseket azonban óvatosan kell megtenni, gondoskodjék róla, hogy ne következzen be lázongás.« (III. 2.).

Ferdinánd és Lujza csak akkor lép színpadra (a harmadik felvonás negyedik jelenetében), amikor az intrika már folyamatban van, bár egyikük sem tud még róla. Azt lehetne várni, hogy a fiatalok boldogok, mert elhárultak az akadályok szerelmük megvalósulása elől. Beszélgetésük azonban éppen az ellenkezőjéről tanúskodik. »Kérlek, hagyd abba. Nem hiszek már boldog napokban. Minden reménységem szertefoszlott« — így kezdi Lujza — Ferdinánd számára érthetetlen lehangoltsággal. És a leány lehangoltsága nőttön-nő, ahogy Ferdinánd kifejti terveit. Ferdinánd ugyanis felismeri, hogy helyzetük apján aratott győzelme ellenére tarthatatlanná vált a hercegségben s arra akarja rávenni Lujzát, hogy meneküljenek el, telepedjenek le idegen országban: »Ott a hazám,

ahol Lujza szeret engem.« A leány viszont nem hajlandó kivándorolni. »Van egy apám, akinek nincs vagyona ezen az egyetlen leányán kívül — aki holnap hatvan éves lesz — aki biztos lehet a kancellár bosszújában!« A párbeszédből két mozzanat méltó figyelemre: az egyik az, hogy Ferdinánd Lujzával együtt el akar menekülni, a másik pedig az, hogy Lujza nem vállalkozik erre, mert nem akarja apját elhagyni. A menekülés-motívumban tudniillik Ferdinánd helyzetének és jellemének az az ellentmondásossága ütközik ki, amelyre eddig csak közvetve lehetett utalni. Miért akarja Ferdinánd elhagyni az országot éppen akkor, amikor úgy látszik, hogy elérte célját és érzelmei szabadságában senki sem gátolja? Ennek csak egy oka lehet, az, hogy sikerét maga is csak pillanatnyinak érzi és nem tartja magát elég erősnek ahhoz, hogy a társadalommal állandóan szembenálljon. S minthogy a társadalmat nem döntheti meg, úgy akarja az ellentétet megszüntetni, hogy kivonja magát belőle. Ha ez érvényes, akkor viszont felmerül a kérdés, miért nem érzi magát Ferdinánd elég erősnek s szembenállásra? Azért, mert egyedül van, mert csak szemben áll a társadalommal, de tudja, hogy meg nem döntheti. Azért, mert csak magára, a maga érzelmeire gondol és semmi másra — Lujzán és szerelmén kívül nem érdekli senki és semmi. Családi kötelekeket nem ismer többé és nem is ismerhet el, az udvari világból kiszakadt, de végelemzésben nem tartozik sehová sem. Wurmnak igaza van: Ferdinándnak nincs magán kívül szilárd bázisa, érzelmein kívül nem köti és nem kötheti semmi. Lujza az egyetlen, akihez kapcsolatot talált, csakhogy ez a kapcsolat sem a valóságból nőtt ki és nem is tükröződhet benne a valóság. Nem tükröződhet, mert Ferdinánd a leányban végső fokon a maga rajongását szereti, szerelmében az emberiségért hevül és nem tudja Lujzában a húsból és vérből való embert átélni. És ez a tragikus képtelenség jellemzi minden vonatkozásban. Az emberiségért lelkesedik, de nem tudja, mi az ember, nem érzi: ki az ember. Hiába áll a Millerek, a komornyikok, az elnyomottak, az udvar látszat-kreatúráival szemben az igazi emberek oldalán — nem tud hozzájuk emberi kapcsolatot találni, mert nem látja az erdőtől a fát. És ez érthető is. Helyzetét, vagy pontosabban: azt, hogy nincs helye, hogy sehova sem tartozik; egyéni sérelmei határozzák meg, az egyéni korlátozottság elleni személyes lázadása. A közösségi érzés és a közösségi élmény ismeretlen számára, mert soha sem élte át, mi az: elnyomottnak lenni, jogtalannak lenni, egy szóval — a néphez tartozni. Ezért áthidalhatatlan az űr elképzelései, szándékai és a valóság között s ebben rejlik egyéni tragédiája. Őszintén hiszi magáról, hogy elvetett magától mindent, ami régi, hazug világhoz kötötte, meggyőződése, hogy új, más emberré vált. És az a tragikus, hogy őszinte hite ellenére sincs igaza. Mert bár szétrombolta magában környezetének hagyományos konvencióit, helyükbe nem állíthatott mást, mint rajongást, rajongó eszméket. Mindennel szakított, de nem képes arra, hogy megújhódjék és Lujzának igaza van, amikor ezt mondja neki: »...és szíved a rendedé«.

Ez a kijelentés egyébként a jelenet fordulópontja s ugyanakkor az egész dráma egyik leglényegesebb mozzanata is. Lujza ezzel a kijelentéssel ébred öntudatra s ettől kezdve lép be a cselekmény eszmei közponjába. Ez a mondat jelzi, hogy a leány gyermekesen naív ábrándvilága összeomlott, itt érlelődött Lujza egyéniséggé, csakhogy nem Ferdinánd mintájára, nem elszigetelten, hanem társadalmi erő megtestesítőjeként. Lujzából itt válik nemcsak név szerint, hanem tudatosan is Miller Lujza, a városi zenész leánya. A párbeszéd világosan mutatja, hogy ez a folyamat miképpen játszódik le. Az első jelentős mo-

mentum az, amikor Lujza nem áll rá a menekülési tervre, mert apjától nem akar elszakadni, azaz: a maga boldogságát nem hajlandó apja feláldozása árán megvásárolni. A családi köteléket, amelyben él, oly erősnek érzi, hogy feladja érte szerelme megvalósulásának lehetőségét. Ferdinánd erre azonnal módosítja tervét, az öreg Millert is magával akarja vinni és a szükséges pénzt apja nevére szándékozik felvenni, hiszen »egy rablót ki szabad fosztani s vajon kincsei nem az ország vérdíja-e?« Lujza erre még határozottabban nemet mond, mert: »ha csak bűn tarthat meg téged számomra, akkor van még annyi erőm, hogy elveszítelek«. Ez a második, fokozottabb visszautasítás két vonatkozásban is fontos. Egyfelől azt hangsúlyozza még egyszer és az ellenkező oldalról, hogy Lujza az életet a családi egységből kiszakítottan nem tudja elképzelni, másfelől pedig arra mutat, hogy szerelmét csak akkor tartja valóságosnak, ha elismerik, ha legalisan elfogadják. Ezt az utóbbi mozzanatot semmiképpen sem volna helyes úgy értelmezni, mintha Lujza egyéni érvényesülési vágya vagy akár hiúsága nyilatkoznék meg benne. Nem erről van szó. Hanem arról, hogy a leány a polgári közösség erkölcsiségében él s ez az új, a nemességétől eltérő morál — legalább is elvben — ugyanolyan erősnek, sőt erősebbnek érzi magát, mint az érvényben levő udvari erkölcs. A polgárság arra még nem képes, hogy az adott társadalmi rendet megdöntse. Lujza ezért mond le »egy olyan szövetségről, amely a polgári világ (értsd: a társadalom) eresztékeit szétfeszítené és az általános, örök rendet szétrombolná«. Ugyanakkor azonban a polgári öntudat elég fejlett és elég szilárd ahhoz, hogy a polgári erkölcsiséget, az együvértartozásnak ezt a normatív megnyilatkozását érinthetetlennek és áthághatatlanak tekintse. Már pedig ezt hágná át Lujza, ha elmenekülne azért, hogy Ferdinánd felesége lehessen. Hiszen ezzel kiszakadna abból a közösségből, amelyben él s amely létének alapja. A polgári morál szempontjából a Ferdinánd-ajánlotta megoldás csaknem egyenértékű volna azzal, mintha Lujza Ferdinánd szeretőjévé lett volna; mert a formális legalizálás csak a közösségből való kiválás után válnék lehetségessé, vagyis valóban pusztán formális a polgárság nézőpontjáról és éppen ezért értéktelen az osztály számára. Lujzának tehát le kell mondania a házasságról, a lemondás gesztusában azonban éppen annyi erő nyilvánul meg, mint amennyi gyöngeség. A társadalmat nem változtathatja meg — ez gyöngesége, kivétel nem akar lenni, kitart családja és a maga világa mellett — ez ereje. »Kötelességem indít arra, hogy maradjak és tűrjek« — mondja, s ez a kötelességtudat egyben a polgárság öntudatának és a polgári erkölcs erejének is fokmérője. Ez az erő egyelőre nem képes még aktív cselekvésre, de váratlan határozottsággal lép fel a passzív ellenállás vonalán.

Ferdinánd nem képes Lujzát megérteni, a leány magatartását hazugságnak hiszi s féltékeny lesz, mert azt hiszi, hogy Lujza megcsalja. Ezzel viszont lehetségessé válik Wurm intrikájának sikere, még mielőtt az egész gépezet működésbe lépett volna. Ferdinánd váratlanul fellobbanó féltékenysége igen sokatmondó. Gyökere kettős: részben onnan ered, hogy Ferdinánd nem érti meg Lujzát, részben pedig Ferdinánd elszigeteltségéből, valóságérzékének hiányából, túlfűtött individualizmusából származik. A két gyökér persze végső fokon egybeesik s Ferdinánd helyzete, helyzetéből fakadó jelleme a legmélyebb indíték. A nemességből kiszakadt, de »szívében nemesember« Ferdinánd számára az a közösségi tudat, amely Lujzát elhatározására bírja, ismeretlen és felfoghatatlan valami. Ferdinánd felrúgtá ugyan az udvari konvenciókat s megtagadta az udvari morált, de nincs köze a polgári morálhoz s nem is lehet

hozzá köze. Nem él semmiféle közösségben sem s éppen ezért csak magát, a maga érzelmeit tekintheti minden dolog mértékének. Elszigeteltsége, idealizmusa folytán nem tudja a való helyzetet felmérni s nem tudja Lujza legnagyobb megnyilatkozását sem őszintének és valósnak elfogadni. Ennélfogva a Wurm-féle intrika szinte csak esetleges, és nem egyéb, mint Ferdinánd gyenge pontjainak, egyénisége ellentmondásainak tudatos felhasználása. Bizonyos vonatkozásokban egyenesen arra irányul, hogy Ferdinándot visszavonja az udvari körbe — nemcsak formailag, hanem belsőleg is. És Ferdinánd azért eshet oly könnyen a terv áldozatául, mert nincs szilárd álláspontja, mert magára van utalva és mert az udvari konvenciók tudata legmélyén élnek még benne. Féltekenysége és féltekenységének tudatosan kihasznált következményei viszont azt bizonyítják, hogy az önmagában való érzelem abszurd, irreális és magamagát semmisíti meg. S itt kell még egy megjegyzést tenni Lujza szerelméről. Azt lehetne ugyanis mondani, hogy a leány szerelme a döntő pillanatban nem állta ki a próbát, mert más érzések erősebbnek bizonyultak nála. Valójában ennek az ellenkezője az igaz: Lujza szerelme realisabb, emberibb és átfogóbb, mint Ferdinándé, s éppen a lemondás pillanatában éri el a realitás legmagasabb fokát. Lujza az ábrándok világából, az álmodozás stádiumából ekkor lép ki s a kissé regényes hajlamú leány helyett öntudatra ébredt nő áll Ferdinánddal szemben. Az a nő, akit annak a tapasztalatnak tudatosulása formált egyéniséggé, hogy nem egyedül és nem önmagáért van, hanem közösségnek tagja; aki most már a szerelemben is a közösséget látja s ennélfogva nem magára gondol, hanem a másikra: arra, akit szeret. Lujzából kihalt az önzés utolsó nyoma is s ebben a vonatkozásban ezért oldja fel Ferdinándot minden kötelessége alól, hiszen a szerelem realitását és aktivitását nem a megkötöttségben látja, hanem a szabadságban. Abban, ami a maga számára elérhetetlen és megvalósíthatatlan. Lujza szerető a szó szoros értelmében: nem azt tartja a legnagyobbbnak, hogy szeressék, hanem azt, hogy szeressen. S ez egyben a megrendítő is a leány magatartásában: azt próbálja megadni szerelmének, ami neki magának sincs meg. De ez ugyanakkor a polgári tudat egyik legfinomabb és legjellemzőbb megnyilatkoztatása is, amelynek során a korabeli német polgári lét ellentmondásai árnyalatnyi finomságban ütköznek ki. És érdemes itt a kontraszt kedvéért egy pillanatra ennek a jelenetnek az ellenképre gondolni: arra a magatartásra, amikor Lady Milford szinte le akarja igázni Ferdinándot — szerelemből. Íme, itt a különbség az udvar és az eszményi polgárság között, az érzelmek, a szerelem terén.

A cselekmény maga egyébként szintén a kontrasztok elmélyítésének jegyében folyik tovább. Amikor Ferdinánd az értetlenségtől szükségszerű tévútra vezetve feldúltan elrohan s Lujza szülei hosszas kimaradásán aggódva magára marad, megjelenik Wurm, a leány egész mélységében kibontakoztatott erkölcsiségével szemben az abszolút erkölcstelenség megtestesítője. Az a szándéka, hogy az intrika végrehajtása érdekében kicsikarja Lujzától a kompromittáló levelet. Az előre kitervelt módszer: az öreg Miller bebörtönöztetése, Millerné elhurcolása, az előzmények után a nézőre is kétszeresen hat. Wurm ezekkel az intézkedésekkel Lujza létének alapját semmisítette meg, azt a valóságot rombolta szét, amely életeleme. Nem csoda, ha a leány kétségbeesésében a herceghez akar sietni, hogy megmondja neki »mi a nyomor«. Wurm visszatartja, nem azért, mintha a leány célt érhetne, hanem azért, mert kiderülhetnének a kancellár és a titkár üzelmei. »Ajánlom, hogy menjen és szavamat adom, hogy

a herceg eleget tesz majd kérésének» mondja s Lujza ijedt kérdésére így folytatja: »A szép kérvényező elég lesz díjnak.« Ezzel ez az út is lezárult, hiszen Lujza még Ferdinánd szeretője sem tudott és akart lenni. Úgy látszik tehát, hogy nincs más lehetőség, mint a halál — a család széthullása, az ábrándok szertefoszlása után a személyes megsemmisülés. S ekkor, ezen a mélyponton csilantja fel az embertelenül számító Wurm a megoldást: Lujzának arra kell rábírnia Ferdinándot, hogy önként lemondjon róla. Ebben az esetben szüleit szabadon bocsátják, a család megmarad. Az ár viszont nem csupán Ferdinánd — annál kevésbé, hiszen Lujza lemondott már róla — hanem a valóság megtagadása, a valóságnak látszattá torzítása. Ez pedig, legalább is külsőleg, Lujza erkölcsi alapjának megsemmisülését is jelenti. A leány azonban ebbe is belemege, annyira nem magára gondol s mindent hajlandó feláldozni, csakhogy szülei életét megmentse. Ösztönszerűen érzi, hogy a lét az első, hogy minden csak ebből következik. Arra nem gondol, hogy erkölcsiségének ereje a család létét is biztosíthatná s ez a gondolat nem is fordulhat meg fejében, mert csak korlátozottan ismeri a valóságot, nem tud betekinteni az összefüggésekbe. Meghátrol tehát a Wurm által elébetárt látszat elől s megírja a levelet Kalbnek.

A negyedik felvonás két külön-külön egységet alkotó részből áll. Az első öt jelenet az intrika további alakulását mutatja be, mégpedig úgy, hogy a cselekmény középpontjába Ferdinánd kerül. A hatodik jelenettől kezdve a felvonás végéig a dráma Lujza és Lady Milford találkozásának jegyében folyik.

Ferdinánd a Lujzától kikényszerített levélre pontosan úgy reagál, ahogy Wurm és a kancellár várta: hitelt ad a látszatnak — annál is inkább, mert a levél csupán azt a téves következtetést erősíti meg, amelyre Lujza lemondásának magyarázataként jutott. Ebben a tekintetben az intrika nem hoz semmi újat, csak a már meglévő, illetve megnyilvánult mozzanatot mélyíti el: azt, hogy Ferdinánd nem tud különbséget tenni a látszat és a valóság között, pontosabban: nem mindig tudja eldönteni, mi a valóság. Valóságérzékének ez a bizonytalansága elszigeteltségéből, gyökértelenségéből folyik s Ferdinánd ösztönös lelkes szándékait tekintve valóban tragikus bizonytalanság. A tragikum az ellentmondásosságban rejlik s az ellentmondásosság egész mélységében bontakozik ki abban a helyzetben, amelybe a hős az előzmények után a levél következtében jutott. Wurm terve sikerült: Ferdinánd meg van győződve arról, hogy Lujza az orránál fogva vezette, hogy a leány szerelme erkölcstelen, képmutató játék volt. Elhiszi azt a látszatot, hogy Lujza magatartásával és kapcsolataival az udvari világot jelentő hazugság-szövevény részévé vált. Ez a tévedés azonban egyáltalán nem befolyásolja — mint ahogy nem is befolyásolhatja — azt a törekvését, hogy az udvartól, a feudális konvencióktól elszakadjon. Wurm itt számított rosszul: Ferdinánd csalódott ugyan Lujzában (illetve azt hiszi, hogy csalódott), de ebből nem az következik, hogy hajlandó Lady Milfordot feleségül venni. Ellenkezőleg, Lujza vélt árulása az udvar világát még gyűlöletesebbé teszi számára s ugyanakkor az emberekbe vetett hitét alapjában rendíti meg. Azt tapasztalja, hogy az egyetlen lény, akiben embert látott, megcsalta, az egyetlen személy, akiben realizálódhatott volna, valóság helyett látszatot csillogtatott előtte. S ettől a tapasztalattól összeroppan és arra a következtetésre jut, hogy a valóság és az igazság túl van a tapasztalaton, túl van az életen. A következtetés jóhiszemű és kényszerű, de végzetesen téves, hiszen az élet tagadása a következménye. A tévedés tragikumát szinte a groteszkig fokozza az a sajátság, hogy Ferdinándnak formális tekintetben igaza van. Való

igaz, hogy a valósághoz a látszat szétrombolásának útján lehet csak eljutni s az is igaz, hogy az udvar a látszatot képviseli. Ferdinánd azonban nem ismeri az objektív valóságot, magán és a maga érzelmein kívül nincs szilárd kiindulópontja, amelyről a látszatot megdönthetné. Ezért nem lát más kiutat, mint a megsemmisülést s ezzel együtt a megsemmisítést: Lujzának a megsemmisítését, aki értelmetlenné silányította életének legigazabb tényét, a szerelmet. Ismét csak menekülésről van tehát szó, csak hogy ez a menekülés sokkal kétségbeesettebb, mint a korábbi terv. Célja és értelme nem az, hogy új élet kezdődjék a nyomán, hanem az, hogy az egyén megszabaduljon a túrhetetlen ellentmondásoktól s egyben önmagától is. A menekülés végérvényessége adja a negyedik jelenet monológiájában Ferdinánd szájába ezeket a szavakat: »Elveszett! Igen, a boldogtalan! — Én is, te is. Igen, a magasságos istenre! Ha én elvesztem, neked is véged van! — Világ bírāja! Ne követeld tőlem! A leány az enyém. Egész világodról lemondtam a leányért, lemondtam egész pompás teremtedről. Hagyd nekem a lányt! — Világ bírāja! Amott millió lélek nyösörög utánad — oda fordítsd könyörületed szemét — engem hagyj magamra... A leány az enyém! Egykor istene voltam, most ördöge leszek!... Istenem! Istenem! Az esküvő borzalmas lesz — de örökre szól!« A szerelmi dráma ezzel tulajdonképpen befejeződött: Ferdinánd és Lujza szerelme nem tudott megvalósulni, mert összetört a társadalmi erőkön, megsemmisült az ellenséges látszaton. Úgy tűnik, mintha a szinte emberfelettivé nőtt érzelem csupán a heroikus gesztusig, az egész világgal való szembeszegülés pátoszáig tudott volna eljutni, de nem rombolhatta azt a látszatot s nem tudott megbírkózni az ellenálló világ szövevényeivel. A közvetlen folytatás ezt a folyamatot tetőzi be és juttatja — legalább is bizonyos szempontból — nyugvópontra. Az első felvonás zárójelenetének ellenjelenetében ismét apa és fiú kerül egymással szembe, a szituáció ugyanaz, csak a szerepek cserélődtek meg. Ismét Ferdinánd és Lujza házasságáról van szó, de most Ferdinánd hozza elő a kérdést a teljes kiábrándulás, a kétségbeesés hangján. A kancellár viszont ezúttal nagylelkű és engedékeny: »(Lujza) erénye ösökkel ér fel, szépsége pedig arannyal. Elveim meghátrálnak szerelmed előtt — legyen a tiéd!« Ezzel a beleegyezéssel forma szerint megoldódott a probléma, Ferdinánd feleségül veheti Lujzát. Ez a Gemmingen-féle befejezés — csak hogy az irónia legmagasabb fokán. Ferdinánd számára apja engedélyének már nincs értéke s ezt a kancellár is tudja. Az a meggyőződése, hogy az intrika-keltető látszat segítségével sikerült fiát az udvar számára visszahódítani, hogy a szerelem megsemmisítésével sikerült Ferdinándot a maga fiává, a maga eszközévé tenni, betörni az udvari konvenciókba. Az idősebb Walter azt hiszi, hogy Ferdinánd kiábrándításával helyreállt az egy időre megingott autoritás s ennek következtében annyira biztonságban érzi magát, hogy szuverén módon játszhat. Mert beleegyezése még a hazugságnál, a látszatkeltésnél is üresebb, céltalan és embertelen játék, a megdönthetatlensége hitében megnyugodott abszolút hatalom erkölcstelen szórakozása. Ez az a nyugvópont, amelyről főntebb szó esett: az udvari világ integritása helyreállt, mégpedig olyan tökéletesen, hogy játékos könnyedséggel ironizálhatja azokat a veszélyeket, amelyek nemrég még szinte létét fenyegették. Az ábrázolás és ezzel együtt: a valóság iróniája azonban sokkal mélyebb. A néző pontosan tudja, hogy a pillanatnyi nyugalom csak látszólagos. Hiszen Ferdinánd számára az apai beleegyezésnek nincs már jelentősége, kétségbeesett elhatározásán az engedékenységet sem módosít. Ferdinánd az udvarba többé nem tér vissza s nem válik apja eszközévé a hatalomért.

folytatott harcban. Ha tehát igaz az, hogy Ferdinándot sikerült a látszattal eredeti célja megvalósításától eltéríteni, akkor az is tény, hogy az apai tekintély helyreállítása, az udvari konvenciók érvényrejuttatása és az intrika sikere is csak látszat, ez a látszat viszont az udvari embert, a saját meggyőződése szerint ismét mindenható kancellárt téveszti meg. És ez a tévedés is szükségszerű. Mert ha Ferdinándnak még nincs érzéke a valósághoz, és azért nincs érzéke, mert nem juthatott el odáig, akkor a kancellár már nem tudja, mi a valóság, mert funkciójánál és helyzeténél fogva elszakadt tőle. És az idősebb Walter valóban nem tudja, mi a valóság, hiszen még fiát sem ismeri. Ő, aki »egyébként mennyire átlát az emberek szívéen«, nem is sejti, hogy fiával egyáltalán nem sikerült megbírkóznia. Csak akkor hökken meg, amikor beleegyezése után Ferdinánd kirohan a teremből, a helyett, hogy azt mondaná: »Rendelkezésre állok, atyám.« És Ferdinánd kirohanása mint gesztus is jelképes értékű: az apa számára épp annyira váratlan, mint amennyire érthetetlen s egy csapásra véget vet vélt és mutatott nyugalmanak. A kirohanás a feltartóztathatatlan kitörést jelenti — ha menekülésszerűen is —, a mesterkélt kiegyensúlyozottság mögött lapangó ellentmondásosságot, melynek a kancellár nem parancsolhat többé. Ferdinánd a kancellár legszemélyibb tévedése. Egy másik személlyel kapcsolatban azonban valóságérzéke még súlyosabban csődöt mond és ez a tévedés nagy mértékben társadalmi érvényű is. Lujzát az idősebb Walter úgy kezeli, mintha elhanyagolható mennyiség volna, nem létező valaki. Azt hiszi, hogy a leánnyal nem kell többé számolnia és ez nemcsak Lujzára vonatkozik, hanem az egész Miller-családra. Ismét arra az álláspontra tért vissza — s ezzel rendjét és a rendszert is képviseli —, hogy a polgárt tudomásul sem kell venni, a Millerék okozta meglepetést egyszerűen kiiktatta tudatából. A drámában minderről nem esik szó, de éppen a negatívum jelzi a kancellár gondolatvilágát, illetve az a tény, hogy Lujzával éppúgy csak játszik, mint Ferdinánddal.

A felvonás második részének döntő tényezője viszont éppen az a Lujza, akit az udvar a kancellár személyében semmibe sem vesz. A polgárleány itt válik aktívvá, tulajdonképpen attól a pillanattól kezdve, amikor udvari szempontból a dráma befejeződött, a konfliktus látszat szerint elsimult. Másképpen kifejezve: az udvari világ érintetlenségének, az abszolút hatalom szilárdságának és megdönthetetlenségének látszata helyreállt s ebben a szituációban lép fel Lujza — ezúttal nem a maga körében, hanem Lady Milford dísztermében s szembekerül a hatalma csúcspontján levő hercegi szeretővel. A szituáció drámai szempontból rendkívül érdekes, mind személyi tekintetben, mind pedig elvi vonatkozásban. Az udvari felfogás értelmében a lehető legellentmondóbb két véglet áll egymással szemben: az ország legbefolyásosabb személye, az udvar tényleges középpontja, a kegyencnő, a herceg szeretője és a szinte névtelen, ismeretlen, teljesen jelentéktelen polgárleány. Találkozásukra olyan időpontban kerül sor, amikor Lujza a szerelmi cselekményből kikapcsolódott már, lemondott ábrándjairól s teljes szabadságot adott Ferdinándnak. A leány tehát érzelmi téren sem képvisel súlyt, a ladynek nem vetélytársa, hanem ebben a tekintetben is ellentéte. Hiszen Lady Milford az intrika eredményeképpen abba helyzetbe került, hogy a korábbi sikertelen kísérlet után Ferdinándot meghódíthatja és szerelemmel láncolhatja magához. A jelen és a jövő látszólag ebben a vonatkozásban is a ladyé, míg Lujza számára minden kilátástalan, a maga személyével kapcsolatban nem vár és nem várhat semmit a találkozástól. Az ötödik felvonás azt mutatja, hogy a lady és Lujza találkozása Ferdinánd szempontjából

is jelentéktelen, mert elhatározását a lady magatartása nem változtatja meg. Úgy látszik tehát, hogy igaza van Witkowskiak, aki a kritikusok szinte egyöntetű véleményét így foglalja össze: »A negyedik felvonásban felesleges alkotórésznek csupán a lady jelenetei számíthatnak. Valóban nélkülözhetők, mert a lady lemondása, amelyet előidéznek, nem változtathatja meg Ferdinánd végső elhatározását — a maga és Lujza sorsát pedig ez dönti el. Schiller nem akarta elszalasztani a lady hálás szituációját és a két nőalak hatásos szembeállítását.« (Schillers sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe in zwanzig Bänden. Leipzig, é. n. IV, 314—15) A szerelmi cselekmény szempontjából Witkowski helyesen látja a problémát, de fel kell vetni a kérdést, vajon nem más-e a célja Schillernek, mint az, hogy kihasználva az abszolút ellentétek adta alkalmat, önmagáért és önmagában drámai jelenetsort iktasson be művébe? Még egyszer le kell szögezni a tényállást: olyan jelenetsorozatról van szó, amelyben az udvar nézőpontjáról tekintve — s ez a nézőpont az objektív valóság igényével lép fel — minden pozitívum az egyik fél, az udvar képviselője oldalán van. A kancellár és Ferdinánd közötti helyzet ismétlődik meg, más szereplőkkel: az az állapot következett be; amikor az udvar biztonsága helyreállt s a hatalom birtokosa korábbi vetélytársával szuverén módon játszhat. A lady viselkedésének is ez a biztonság a kiindulópontja. A Lujzával folytatott beszélgetés során azonban kiderül, hogy nemcsak a biztonság áll igen törekeny lábakon, hanem az erőviszonyok is csak látszólagosak. A porba taposott Lujza erősebbnek bizonyul a társadalom csúcsán tündöklő Lady Milfordnál, magatartása erkölcsi erejénél fogva szétzúzza azt a látszatot, amelyben a lady él. Ily módon viszont a vitatott jelenetsorozat az *Ármány és szerelem* szerves alkotórészeként bizonyul — egészben véve éppúgy, mint a közvetlen környezetet tekintve, amelybe beágyazódik. A negyedik felvonás első fele az udvar biztonságának, vagyis az abszolutizmus érintetlenségének látszatát állította helyre, — csupán az utolsó gesztus, Ferdinánd kirohanása, rendítette meg ezt a látszatot egy alig észrevehető ponton. A néző szempontjából — Ferdinánd monológja, illetve elhatározása után — világos, hogy az intrika sikertelen volt, hiszen a hősnék eltökélt szándéka, hogy nem engedelmeskedik az apai tekintélynek és minden áron kitör az udvari világból. Ha máshogy nem, még önmaga megsemmisítése árán is. A dráma társadalmának azonban erről sejtelve sincs. Lujza és Lady Milford jelenetei viszont a darabon belül rántják le a valóságról a látszat leplét és tetteken keresztül demonstrálják, hogy az abszolutizmus építményén jóvátehetetlen repedések mutatkoznak. Ily módon válik a látszólag szervesen kötött jelenetsorozat az *Ármány és szerelem* mondanivalójának szerves részévé, a dráma által megvalósított valóságtükröztető folyamat egyik legfontosabb, legmeggyőzőbb csomópontjává. Az abszolutizmus értékgömbje a dráma keretein belül is folyamatosan esik, úgy azonban, hogy az állandó süllyedést helyenként relatív emelkedés váltja fel. Az uralkodó társadalmi rend érintetlensége eleve látszólagos csupán — Schillernek ez a kiindulópontja —, ezt Ferdinánd házassági szándéka, apjával való szembeszállása éppúgy jelzi, mint narratív formában a komor nyik megnyilatkozása és Miller kitörése. Az érintetlenség látszatát azonban az intrikával egy időre sikerül visszaállítani. Lujza fellépése a lady-nél és fellépésének következményei ellenben a drámán belül is objektíve és robbanásszerűen megindítják azt a folyamatot, amely a látszatot visszavonhatatlanul látszatnak bélyegzi — az eső gömbének ezután már viszonylagos emelkedése sem lehetséges.

A lady negyedik felvonásbeli jelenetei egyébként külön figyelmet érdemelnek a dráma architektonikája szempontjából is. Helyüket tekintve teljes szimmetriában vannak Lady Milford első fellépésével, amelyre a második felvonás első felében került sor. A közvetlen előzmény ott is Ferdinánd és a kancellár párbeszéde volt, a folytatás pedig Miller szobájában játszódott le, az udvari és a polgári világ, illetve Ferdinánd nyílt összeütközésének jegyében s már-már úgy látszott, hogy a kancellár meghátrálásával a probléma megoldódik. Lujza és a lady jeleneteit az ugyancsak Milleréknél játszódó ötödik felvonás követi, amelyben változott körülmények között a második felvonás második felének nyílt összezapása ismétlődik meg s ha a kimenetel egészében véve más is — hiszen a végérvényes befejezésről van szó —, a szimmetria félreismerhetetlen. Lady Milford személyes fellépése mindig közvetlenül a krízis előtt következik be, alakjával és környezetével az udvar jelenik meg a drámában, egész fényében és pompájában. Mégpedig nem a politikus udvar (ezt mindig a kancellár képviseli), hanem a jólét, a bőség és a csillogás világa, az udvar mint külsőség, mint látvány, sőt látványosság. Ezt a látványosságot követi mindig — abszolút-kontrasztként — Miller szobája, a maga egyszerűségében. A kancellár jelenetei az udvari élet igazi arcát mutatják meg, az intrikákban érvényesülő erőfeszítéseket, amelyek segítségével a rendszer egyik legfőbb célja: a minden valóságon felülemelkedni akaró, gondtalan luxus fenntartható. Az erőfeszítések után az értelmetlen látványosság, az udvari élet előfeltételei után ennek az életnek a csúcspontja — ez az ábrázolás menete. A következő lépés pedig mindig az, hogy a Millerék szobájában lejátszódó összezapás e csúcspont alól is kihúzza a talajt, a polgári szoba — képletesen kifejezve — igazabbnak bizonyul a lady díszterménél.

Nem szabad azonban azt hinni, mintha a lady jelenetei a maradéktalan csillogás jegyében állnának. A külső pompa érintetlen köntöse mögött éppen ezekben a jelenetekben igen lényeges folyamatok zajlanak le mind a darab cselekménye, mind pedig alapvető mondanivalója szempontjából. Az abszolutizmus krízise nemcsak a rendszer irányítóiban ütközik ki, hanem dekoratív luxusszemélyiségeiben is, az udvari élet alapjai nem csupán tartalmukban rendülnek meg, hanem formájukban is. A különbség csak az, hogy a kancellár cselekedetei révén kerül összeütközésbe a valósággal s az összeütközés cselekedeteit teszi értelmetlenné, Lady Milfordnak viszont tétlen létébe tör be a realitás és váratlan aktivitásra kényszeríti. Az udvar e két központi megtestesítőjének sorsa tehát pontosan ellentétes és csak abban egyezik, hogy az uralkodó társadalmi rend számára mindketten elvesznek s ezzel a maguk személyén keresztül az egész rendszer széthullás felé tartó mozgását példázzák.

A második felvonásnak az idősebb Walter számára csaknem végzetes összeütközését a lady első krízise előzi meg. A cselekvő ellentét mindkettőjük esetében Ferdinánd, de más a kancellár kiindulópontja és más a ladyé — emberi szempontból is. Az idősebb Walter émbertelenül érzéketlen egyéniség, a hatalom megszállottja, aki sok mindent lát, de egyszerűen nem vesz tudomást semmi olyanról, aminek céljai elérésében nincs jelentősége. Lady Milford ezzel szemben Schiller elképzelése szerint alapjában véve rokonszenves jelenség. A kancellárt nem érdekli a nép és nem érdekli az ember, a lady viszont azért vállalta a hercegi szerető külsőleg fényes, de az öntudatos nő számára végtelenül megalázó szerepét, hogy jót cselekedhessék, hogy segíthessen a népen. Az elképzelés persze eleve téves és önáltatás jellegű, hiszen személyi vonatkozásban

alapjaiban erkölcstelen ellentmondáson épül fel. Objektíve pedig az az igazság, hogy az udvarban játszott szerep pusztá ténye önmagában is megghiúsítja a legjobb szándékokat. Schiller ezzel a beállítással nemcsak a maga egyéni tapasztalatait fejezi ki, hanem ezúttal is bebizonyítja, hogy világosabban lát, mint a korabeli német polgári ideológusok legnagyobb része. A lady alakja ugyanis azt mutatja, hogy az abszolutizmus nem azért nem jó, mert nem megfelelő, nem jószándékú emberek csinálják, hanem azért rossz, mert a rendszer negatív lényegének megfelelően a legjobb szándék is az ellenkezőjévé válik az udvar levegőjében. Ennek részben az udvar önmagában véve romlott és erkölcstelen volta az oka, részben pedig az — s ez a forrás a mélyebb —, hogy az udvari élet egyszerűen nem engedi meglátni a valóságot még azoknak sem, akik szeretnék. Az udvari életnek nemcsak tartalma, de formája is egyenes tagadása a valóságnak, hiszen az udvar a látszattal áll vagy bukik. Lady Milford tehát minden igyekezte ellenére sem látja és nem is láthatja a valóságot, — a komornyik szavaival élve: »Medvevadászaton van, amikor az embereket eladják katonának« (II. 2.). Nem csoda, ha a komornyik elbeszélése elemi erővel hat rá, hiszen a maga védett és gondtalan tétlenségébe ekkor tör be először a valóság, a tényleges világ létezéséről itt szerez tulajdonképpen először tudomást. A lady krízise ezzel kezdődik el, helyzete adta magabiztonsága ekkor rendül meg először. A második jelentős megrázkódtatás akkor éri, amikor Ferdinánddal kerül szembe. Azt hiszi, hogy szerelmes a fiatal tisztbe s ez annyiban igaz is, hogy Ferdinánd a maga romlatlan fiatalságával a lady számára valami újat, ismeretlent és igazat testesít meg, ösztönszerű vágyakozásának célját: az erkölcstelen udvarral, a szerető kétes érzelmi körével szemben az őszinte, igazi világot, a tiszta, romlatlan embert. De itt is csak hitről, illetve tévhitről van szó, akár csak a néppel kapcsolatban. Lady Milford vélt szerelme nem egyéb, mint hatalmi vágy, szerelmének tárgyát bírni akarná, uralkodni szeretné rajta, vagy a másik végletbe esik s az leghőbb vágya, hogy rabszolgája lehessen: A szándék itt is jó volna, de ebben az esetben is megsemmisül az udvar ellentmondásai és korlátai között. A herceg szeretője el sem tudja képzelni, mi az igazi szerelme. Nem látja és nem láthatja, hogy két ember önzetlen egymásbaoladásán fordul meg, a másikban való feloldódáson a legemberibb egyenlőség alapján és az uralkodás vagy a rabszolgaság idegen tőle. Érzelmi és elvi síkon egyaránt ebben rejlik a gyökere annak, hogy Ferdinánd a ladybe nem lehet szerelmes, még akkor sem, ha nem szeretné Lujzát. Ferdinánd szabadságra vágyik s ezt a szabadságot konkrét formában éppen érzelmei területén találta meg. A lady ellenben az érzelmi valóság síkján is csődöt mond. A Ferdinánddal folytatott párbeszéd tetőpontján kiderül ugyanis, hogy ebben a vonatkozásban is csak a látszatot ismeri, a látszatban él. Más módon a komornyik-lady jelenet ismétlődik meg, melynek az volt a lényege, hogy a lady jó szándéka ellenére is látszatvilágban él s ha feláldozta is becsületét, csupán a látszaton tudott változtatni, de nem a valóságon: a nép sorsát nem javíthatja meg, a valóságot nem tudja átalakítani. Amikor pedig Ferdinánd közli vele, hogy mást szeret, Lujzát, a lady minden magával is elhittetett őszintesége, őszintének vélt szerelme mellett is kénytelen az értéktelenné vált házassági tervhez ragaszkodni. Kijelenti: mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy Ferdinándot elszakítsa a lánytól, semmiféle eszköztől sem riad vissza. Ezzel pedig saját érzelmei valóságáról is lemond s a látszat kedvéért azon a ponton szakad el a realitástól, ahol legközelebb kerülhetett volna hozzá. A látszat pedig az udvari konvenció, amely erő-

sebb minden őszinteségnél, minden emberi érzésnél, amely a látszólagos szabadság örve alatt az udvarban elképzelhető legnagyobbfokú függetlenségben és korlátlanságban élő ladyt is köti. Lady Milfordnak el kell választania egymástól a szerelmeket s ezzel önmaga előtt is le kell mondania a tisztességről, fel kell adnia a maga őszinteségébe vetett hitét, s mindezt csak azért, mert »becsülete« erre kényszeríti. »Egybekelésünkről beszél az egész ország. Minden szem, a gúny minden nyila rám irányul. Kitorúlhetetlen szégyen, ha a herceg egy alattvalója visszautasítja a kezemet«. (II. 3.). Világos, hogy az állítólagos »becsület« mi: a látszat, a konvenció, az az elv, hogy egy cselekvés értékét az dönti el, mit szól hozzá a társaság. És Lady Milford azzal, hogy aláveti magát a látszatnak, önmaga erkölcsi alapját semmisíti meg. Maga ismeri el, hogy becsületes szándékai keresztülvihetetlenek és ezzel végérvényesen környezetének és helyzetének rendeli magát alá. Elhatározása nem mutat semmiféle fejlődésre, sőt inkább visszafejlődésre utal. Mégis, a két találkozásnak rendkívüli jelentősége van Lady Milford szempontjából. Elszigetelt világába két oldalról tör be a valóság s arra kell rádöbennie, hogy létének és cselekedeteinek összhangja csak látszólagos, azt kell tapasztalnia, hogy az élet más, mint amilyennek gondolta és ő maga sem az az életben, ami lenni szeretne. Mindeddig azt hitte, hogy a realitás talaján áll, a komornyik elbeszélése és Ferdinánddal folytatott beszélgetése után azonban tudja, hogy más világban él. E pillanatban még nem hajlandó feladni a maga világát s amikor a választás lehetősége felmerül, habozás nélkül a régi mellett dönt. Az újat erőszakkal szorítja ki a tudatából s ezzel a maga síkján ugyanúgy jár el, mint a kancellár a maga körében. Ugyanakkor azonban érzi, hogy az erők, amelyekkel szembekerült, létének alapjait veszélyeztetik, ezért búcsúzik Ferdinándtól ezekkel a szavakkal: »Minden lehető latba vetek!«

Lady Milford és Lujza találkozásának a lady szempontjából ezek az előzményei. Külsőleg a hatalma csúcspontján álló kegyencnő kerül szembe a mindenétől megfosztott, tehetetlen polgárlánnyal s a lady célja az, hogy Lujzát lemondassa Ferdinándról. Vagyis a Wurm-féle intrika ismétlődik meg, más szereplőkkel és más körülmények között. A cél viszont a valóságban értelmetlen, hiszen Lujza már lemondott szerelméről, ennél fogva nem veszthet semmit sem. Lady Milford helyzetét ez teszi eleve illuzóriussá. Ugyanakkor pedig — ha elfojtottan is — korábbi tapasztalatai révén benne él az a tudat, hogy létének és álláspontjának nincs erkölcsi alapja. Lujza ezzel szemben erkölcsi igazának tudatában lép a lady elé, a belső erőviszonyok tehát pontosan a fordítottjai a külső képnek. A cselekmény menete azt mutatja meg, miképpen érvényesül Lujza erkölcsi fölénye a gyakorlatban, hogyan változtatja meg a látszólagos szituációt. A párbeszéd eleje élesen exponálja azt a látszatot, amelyet a lady valóságként szeretne elfogadni, illetve Lujzával is elfogadtatni. Fennhéjázó hangot üt meg a leánnyal szemben s a formák terén igyekszik fenntartani azt a végtelen uralt, amely a konvenciók szerint kettőjük között van. Büszke magabiztonsága azonban már az első pillanatokban megtorpan Lujza nyugodt öntudatán. A leány első válaszaitól kezdve világos, hogy a lady álláspontja belsőleg alapjában véve tarthatatlan s ez nem csupán diszkurzív síkon nyilatkozik meg, hanem Lujza magatartásán keresztül láthatóvá is válik. A lady megjegyzésére »Jó gyermek, azt hiszem, félsz tőlem?« Lujza »nagyszabásúan, határozott hangon« jelenti ki: »Nem, Milady. Megvetem a tömeg ítéletét.« Az ellentét máris teljes s Lujza egészen személyes vonatkozásban éppúgy, mint elvi tekintetben a lady fölébe

kerekedett: nem törődik a látszattal. Lady Milford még mindig attól fél, mit szól a társaság ahhoz, ha Ferdinánd nem fogadja el kezét. Lujza viszont eleve leszögezi, hogy nem törődik az emberek véleményével. (Érdemes megjegyezni, hogy Lujza ezen a pontos határozottabb és fejlettebb álláspontot képvisel, mint a *Faust* Margarétája, aki meghátrál a konvenciók elől és megöli törvénytelen gyermekét.) A párbeszéd ezzel már társadalmi problematikát érint s a továbbiak során teljesen áthelyeződik erre a területre. A lady Lujza származására céloz, de váratlanul azt a választ kapja, hogy a leány büszke származására. Ez a büszkeség teljességgel érthetetlen a főúri nő számára, egyben pedig bosszantó is. Olyannyira, hogy meg akarja semmisíteni s felajánlja, hogy szolgálatába fogadja Lujzát, mert csak így tanulhat »jó modort« s így veszítheti el »polgári előítéleteit«. A brutális célzás a polgárság kicsinyességének és faragatlanságának szól — az udvar nézőpontjáról. Lujza felelete azonban még az eddigieknél is határozottabb és öntudatosabb: »Polgári ártatlanságomat is (elveszíthetem), Milady?« Az egyre élesedő dialógus itt már eljutott arra a fokra, hogy félreérthetetlenül és világosan jelzi azt az erőt, amely a ladyvel szembenáll s amelyet nem képes megdönteni, de megérteni sem: a polgári erkölcsöt. Lujza személyében ez a magasabbrendű, új erkölcs szögezi le a maga igazát a tartalmatlanná, erkölcsatlenné vált konvenció ellenében — az az erkölcs, amelynek vannak korlátai, amely megfelelő anyagi alap híján pillanatnyilag alulmaradhat a gyakorlatban, de elvi szempontból mindenképpen erősebb az udvari morálnál. S ekkor a lady magatartásában is lényeges változás következik be. Eddig megtartotta a fensőbbrendű biztonság látszatát, most azonban letesz arról, hogy fölénye biztonságát csillogtassa, mert látja, hogy nem ér el vele eredményt. A nyers erőszakhoz folyamodik — akárcsak a kancellár a második felvonás kritikus jeleneteiben. És amikor ez a módszer sem jár sikerrel, kérélelésre fogja a dolgot. A fenyegetőzésben éppúgy, mint a kérélelésben egy mozzanat jelentős: az, hogy Lady Milford megszűnt Lujzával szemben nagyvilági hölgy lenni, mert elvesztette lába alól a külsőséges póz talaját. Nem játszhat többé, az udvari formák nem elég erősek már ahhoz, hogy fétis módjára pusztá létükkel szuverén módon uralkodjanak. És ekkor következik a döntő fordulat. Lujza kijelenti, hogy lemondott Ferdinándról és lemondott az életről is. Ezzel a kijelentéssel, illetve ezzel az elhatározással fejezi ki Schiller a német polgárság lehetőségeinek határát. Erkölcsi téren Lujza álláspontja szilárd és megdönthetetlen, de a gyakorlatban nem tud érvényesülni. Ez a negativum persze nem váratlanul lép fel, hiszen a dráma elejétől fogva ebben a vonatkozásban mutatkoznak meg a polgári kör korlátai. A negativum mellett azonban éppen a ladyvel szemben hatni kezd egy pozitív erő is: Lady Milford azt látja, hogy Lujza erkölcsi alapja még akkor is megdönthetetlen, ha maga a leány megsemmisül. Arra döbben rá, hogy az az erkölcsiség, amelyet Lujza testesít meg, a halálnál is erősebb. S amikor a leány kirohan a tereméből, a lady egész világa összetört. Lujza magatartása ezzel vált aktívan ható erővé, és ha a maga vágyai nem valósulhattak is meg, a polgári erkölcsöt egész ellentmondásosságában kifejező gesztusa egy ponton szétzúzta a látszatot és lehetővé tette a fejlődést. A komornyik és Ferdinánd okozta megrendülés Lujza fellépése nyomán jut el a tudatosság szintjére. Lujza, a polgárlány, láttatja meg végérvényesen és visszavonhatatlanul a ladyvel, hogy élete illetve életformája értelmetlen üresség, amely hazugságon épül fel. Lujza aktivizálja benne a komornyik elbeszélését és Ferdinánd visszautasításának mélyebb értelmét, a polgári erkölcs tapasztalása érteti meg vele azt, hogy az a világ,

amelynek létezéséről és körvonalairól értesült már, nemcsak létezik, de értéke-
sebb is, magasabbrendű is a magáénál. S ekkor és ezáltal lesz képes arra, hogy
lemondjon a látszatról — nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is. Fel-
villanásszerűen világosodik meg előtte minden, felismeri, hogy életének harmó-
niája önáltatás volt csupán, mi több, hogy egész addigi élete tartalmában és
formájában egyaránt csak szerep. És magára maradva így kiált fel: »Emilia!
Ezért lépted át nemed határait? Azért kellett a nagy brit nő nevéért versengen-
ned, hogy becsületed hivatkozott épülete elsüllyedjen egy elhanyagolt pol-
gárlány magasabb(rendű) erénye mellett?« Ezekhez a szavakhoz szinte nem
kell kommentár. A polgári erény, a polgári erkölcs vált a semmibe sem vett
Lújza magatartásán keresztül közvetlen erővé s ez láttatja meg a ladyvel a
maga vélt erkölcsének értelmetlenségét, gyökeres erkölcstelenségét, ez vezeti rá
arra, hogy az állítólagos becsület, amelynek az érdekében a látszatot meg akarta
őrizni, nem egyéb, mint becsstelenség. A komornyik által megkezdett folyamat
itt ér véget, Lady Milford egész világa ekkor omlik össze, mert a valóság erői-
vel, a néppel, a polgársággal, a népet pillanatnyilag képviselő polgárság erköl-
csével szemben tartalmatlannak, látszatnak bizonyult. A felismerést azonnal
elhatározás követi. »Nekem is van erőm ahhoz, hogy lemondjak« — mondja ki
a lady a monológ közepén, majd leül és levelet ír a hercegnék, amelyben közli,
hogy szakít vele és jelzi, hogy egy órán belül túl lesz a határon. Kiszakad
tehát az udvari körből és ez a kiválás a komornyik és Ferdinánd előkészítése-
után Lujza fellépésének a következménye: A leány magatartása eredményeiben
így alakul át tetté s ez az a cselekedet, ameddig a polgárság az adott körülmé-
nyek között el tud jutni: arra nem képes, hogy a világot megváltoztassa, csu-
pán egy ember, a lady érzelmeit változtatja meg. Kétségtelen, ezzel a társa-
dalom nem alakul át, ugyanakkor azonban tény, hogy az udvari világból, a ha-
talom köréből az egyik legrepresentatívabb rész válik ki. Ez pedig azt jelenti,
hogy a polgárság erősebbnek bizonyult, mint az abszolutizmus, ha csak egy
ponton is. A drámának pedig ez a legfontosabb mondanivalója, úgyhogy a lady
és Lujza jelenetei szervesen kapcsolódnak a kancellár kríziséhez s egy másik
területen mutatják ugyanazt a válságot, amely előrevetíti a rendszer bukásá-
nak árnyékát.

Lady Milford búcsújeleneté nem hoz lényegesen új mozzanatokat, csupán
a monológban elért állapotot váltja át gyakorlatra. Ez elsőnek formai téren
nyilvánul meg: a lady viselkedése és hangja irónikussá válik s az irónia a her-
ceg és az udvar ellen irányul. Az irónikus magatartás jelzi, hogy a lady kívül-
ről szemléli azt a világot, amelynek része volt és éppen a kívülálló szemlélő
nézőpontjáról látja nevetségesen üresnek. De az irónia fejezi ki azt is, hogy a
lady számára a látszat valóban látszattá vált és ennek következtében az udvar
által képviselt értékek tiszta gúnyban oldódnak fel. A becsület-fogalom, mely
udvari eltorzultságában a látszat fenntartásának egyik fétissé duzzasztott esz-
köze volt, a Lujzával folytatott párbeszéd eredményeként értelmét veszítette,
úgyhogy szó sem esik róla. A látszat viszont közvetlenül is lelepleződik, mikor
a lady szájából elhangzik az a megállapítás, amely világosan és pontosan meg-
jelöli, hogy az udvari világnak mi az alapja. Az udvarmester ijedt megjegyzé-
sére: »Nagyságod talán felhevült?« a lady így válaszol: »Annál kevésbé hazud-
nak majd itt!« Vagyis félreérthetetlenül kimondja, hogy az udvar létalapja a
hazugság s ezt nemcsak objektív érvennyel szögezi le, hanem el van szánva
arra is, hogy az önmagát illető hazugságról is lerántja a leplet. Az egyik eszköz

erre a hercegnek írott levél, amelyben csalásnak nevezi az udvari életet és vádlóként vágja a herceg szemébe, hogy kegyének minden megnyilvánulása az alattvalók könnyeitől csöpög. »Ajándékozta szeretetét — amelyet nem viszonozhatok többé — síró országának...« így ír s a levélnek ez a csattanós befejezése: »Egy óra múlva túl leszek a határon.« A komornyik-jelenetnek ez az ellenjelenete s itt tűnik fel újra a szerelem-motívum is, a Ferdinánddal folytatott beszélgetés lényege, csak hogy teljesen átalakult formában. Az önző, önmagáért harcoló, szerelemnek csupán csúfolt érzés szeretetté változott át, szeretetté az »alattvalók«, az elnyomottak iránt. Az álláspont kétségtelenül téves és naiv, hiszen az abszolutizmus ellentmondásai szeretettel nem oldhatók meg. A ladytól azonban nem is lehet várni, hogy polgári nézőpontról mondjon ítéletet a rendszerről, mert nem lett polgár és még kevésbé sem lett forradalmár. Arra sem képes, hogy a felismert hazugságot következetesen végiggondolja — csupán az az elhatározás érlelődött meg benne, hogy kiválik az udvar világából, elhagyja az uralkodók körét. Az elhatározás nyomán egymásután hullanak le róla addigi életformájának burkai. Eddig minden megmozdulását az a megfontolás irányította: vajon mit szól hozzá a társaság? Most azonban egyáltalában nem akar többé reprezentálni, hanem ellenkezőleg: tüntetni akar s egyenesen követeli, hogy a levél tartalma a nyilvánosság elé kerüljön. Ezzel pedig végérvényesen hátat fordít a társasági konvencióknak, melyeknek egyik lényege éppen az, hogy a látszat megőrzése érdekében mindent megengednek, de büntetik a legcsekélyebb megmozdulást is, amely sérthetné a nyugodt biztonság illúzióját. A konvenciókkal való szakítás területére tartozik a társadalmi kapcsolatok felszámolása is. Ez abban az iróniában nyilvánul meg, amellyel a lady az ijedt és tehetetlen Kalbbal beszél. Az udvarmester nem képes felfogni a Lady Milfordban végbement változást s a teljesen külsőséges udvaronci életfelfogás akkor válik végérvényesen nevetségessé, amikor ezzel a tipikus udvari érveléssel akarja a ladyt maradásra bírni: »De mérlegelje, de gondolja meg, Lady, mennyire eljártssa a herceg kegyét!« Az udvaronc számára szinte misztikus erejű kegy a megváltozott lady szemében semmiség, nem törődik vele, hanem egybegyűlt házanépéhez fordul, elbúcsúzik tőlük s kiosztja közöttük egész magánvagyonát. És ekkor döbben rá még egyszer, ezúttal más szemszögből, annak a helyzetnek feloldhatatlanul visszas voltára, amelyben élt: »Hogy hűségetek emlékének egyben megalázásom emlékének kell lennie! Szomorú sors, hogy legsötétebb napjaim a ti boldog napjaitok voltak!« A reprezentatív kapcsolatok ürességével és értéktelenségével szemben cselédségének hűsége volt az egyetlen emberi érték, amellyel találkozott, saját pozíciójából folyó elembertelenedése következtében azonban ennek az értéknek is prostituálódnia kellett. Érti, hogy valamit jóvá kell tennie, ezért távozik közülük szegényebben, mint ők s utolsó szavaival megüzenteti a hercegnek, hogy napszámba fog dolgozni, mert ezzel moshatja le magát az a szégyent, amit a hercegen való uralkodás jelentett. A vezeklés motívuma tűnik fel — hiszen nem mehetek meztláb Lorettoba —, de rögtön utána a munka tisztító erejének felismerése következik: Lady Milford dolgozni akar s ezzel válik ki visszavonhatatlanul régi köréből, ezzel válik illetve válhat emberré. Ez a gesztus tesz pontot a lady-cselekmény végére, amely idealizáltságában sem esik ki a dráma egészéből, hanem ellenkezőleg: szerves alkotórésze. Bizonyos, hogy Lady Milford alakja erősen eszményített, kétségtelen, hogy viselkedése nem tipikus és vitatható, vajon patetikus távozása több-e gesztusnál? Schiller mondanivalója szempontjából azonban nem is az

alak hitelessége a lényeges, hanem a funkciója. A lady, mint az udvar leglátványosabb képviselője, fellépése pillanatától kezdve védekezésben van. Az abszolút látszatot testesíti meg minden vonatkozásban és azt védelmezi. De éppen rá hat leginkább a valóság: a komornyik, Ferdinánd és végül Lujza maradéktalanul szétrombolják álláspontját, s így az ő alakján keresztül egy sajátos esetben válik láthatóvá az a folyamat, amelyet az *Armány és szerelem* egészében ábrázol és lehetőleg mentől több oldalról akar megmutatni. Ez pedig az; hogy a feudális társadalmi renden belül kezdenek már érvényesülni azok az erők, amelyek a rendszer sírásói lesznek. Lady Milford alakjának az a rendeltetése, hogy mintegy kémiai indikátorként ezeknek az erőknek létét és lényegét hatásukban mutassa meg — a dráma megírása időpontjában és a konkrét esetet tekintve kétségen kívül csupán lehetséges hatásukban. Éppen ezért Schiller számára nem az a fontos, vajon hihető-e, hogy a herceg volt szeretője dolgozni fog, hanem az a döntő — s ez a dráma gondolatmenetéből éppúgy folyik, mint a társadalmi fejlődés szükségszerű irányának felismeréséből —, hogy dolgoznia kellene, illetve adott esetben dolgoznia kell. Ahhoz viszont, hogy ez bekövetkezhessék, ki kell válnia az udvarból, a kiválás ténye pedig az udvar belső bomlásának folytatása. A dráma egyik célja a bomlás tüneteinek regisztrálása s ugyanakkor a bomlás folyamatának megjelenítése. A kancellár változatlan marad mindvégig s éppen ezért meg kell semmisülnie. Ferdinánd eleve kivált az udvari körből, de nem tudja megtalálni a talajt a továbbfejlődésre. Lady Milford kettőjük között áll, az ő átalakulása a néző szeme előtt játszódik le — ez adja meg szerepének különleges funkcióját. A polgári kör szempontjából pedig a negyedik felvonás második részének azért van jelentősége, mert azt a maximális teljesítményt jelzi, amelyre a polgárság pillanatnyilag képes. Lujza lemondott a maga boldogságáról s a gyakorlatban meghátrált az erőszak elől. Erkölciségéből folyó magatartása azonban elég erős ahhoz, hogy az udvarnak egyik dekoratív pillérét kidöntse.

Az ötödik felvonás teljes egészében polgári környezetben játszódik. Ebben a vonatkozásban tér el az előzőktől, még abban a lényeges mozzanatban, hogy a végén tömegjelenetté alakul át s így a polgári szobából a nyilvánosság fóruma lesz. Az egymást követő helyzetek sokban emlékeztetnek a második felvonás krízisére, de csak külsőleg. Belsőleg, a jellemek és az eszmei mondanivaló tekintetében sokkal tudatosabb, gazdagabb és átfogóbb, egyszerűen: magasabb szinten folyik a dráma, mint korábbi szakaszában. A kezdet lírai színezetű: a cselekmény Miller monológiával indul el, amelybe hamarosan bekapcsolódik a háttérben meghúzódó Lujza. Az a Lujza, aki erősebb volt Lady Milfordnál, aki a herceg maitresse-ét ki tudta szakítani az udvari világból, aki azonban most a végső kétségbeesés, a végérvényes lemondás állapotában van. Úgy látszik, mintha helytállásának emberfeletti erőfeszítése felőrölte volna erejét. Nem akar tovább élni, levelet írt Ferdinándnak, amelyben arra céloz, hogy legyenek mindketten öngyilkosok. Az öngyilkossági terv mélyén azonban nem a megsemmisülés vágya húzódik meg: csupán arról van szó, hogy a leány nem lát más kivezető utat abból a helyzetből, amelybe az udvari intrika belekényszerítette. Szülei biztonsága, sőt élete érdekében el kellett hitetnie Ferdinánddal, hogy megcsalta és esküt kellett tennie arra, hogy a hazugságot nem lepeli le. Most azonban, amikor apját biztonságban tudja, az igazság erkölcsi kötelessége kerül előtérbe, érzelmi síkon pedig szerelmének igaza, amelyet mindennek fölébe helyez s amelyért életét is hajlandó feláldozni. Mintha csak a

dráma elejének ábrándozó, lemondóan szentimentális Lujzája jelennék meg újra — de lemondásában is aktívabban, ábrándozásában is határozottabban, nem a gyermekes sejtelmek és vágyak szintjén, hanem a tragikus tapasztalatok által tudatossá érlelődve. Az első felvonásban a szerelmesét váró Lujza akkor még csak ösztönösen és egyben konvencionális belenyugvással mondta ki azt a meggyőződését, hogy szerelme nem valósulhat meg. Nem volt szándéka, hogy az ellenséges rendszerrel szembeszálljon, álmodozása kielégítette. Azt kellett azonban tapasztalnia, hogy amikor szerelméről van szó, akkor egész énje, létének értelmet adó erkölcsisége forog kőcán s a tapasztalatból azt a tanulságot szűrte le, hogy az elnyomó társadalommal szembe kell szállnia — ha máshol nem, erkölcsi téren —, hogy az udvar által rákényszerített hazugságtól meg kell szabadulnia, még élete árán is. Nem vitás, az öngyilkossági szándék még ilyen körülmények között is negatívum marad, de valamiképpen előretekintő, előremutató s a kifejezés abszurdumnak tetsző ellentmondása ellenére pozitívan színezett negatívum. Analógiaként a *Rómeó és Júlia* minden tragikum ellenére is legvégső fokon optimisztikus kicsengésére lehetne gondolni, vagy Faust utolsó szavaira, mielőtt ajkához emelné a méregpoharat:

e párlat itt gyors mámorral hat át:
sötét ömléssel árad szét öledben, —
amit magamnak készítettem,
azt hadd köszöntse édes szédületben
a végső áldomás, rőt virradat, read!

A hajnal, a megújulás, az új élet motivuma tűnik fel Lujza rajongó kitörésében is: »El ezzel (a szóval), és olyan nászágyat látok, amelyre a virradat teríti arany szőnyegét és a tavaszok szórják tarka virágfüzéreiket. Csak a síró bűnös csúfolhatta a halált csontváznak. Valójában bájos, kedves fiú, virágzó, amilyennek a szerelem istenét festik, de nem oly alattomos — csöndes, szolgálatkész szellem, aki a léleknek, ennek a kimerült zarándoknak, karját nyújtja, hogy átsegítse az idő árkán, aki felnyitja az örök nagyszerűség tündérvárát, majd barátságosan bölint és eltűnik.« Lujza nem azért akar öngyilkos lenni, hogy megsemmisüljön, hanem korlátlanságra tör. »Bűn-e az, ha eltávozom abból a társaságból, amely nem fogad be szívesen?« — kérdezi apjától. Vagyis az erkölcsi igazságért, a korlátlanságért, egy új, szabad élet eszméjéért akar meghalni, kétségbeesetten, de ugyanakkor rajongva, az ellenséges világon összetörve, de ugyanakkor egy más, jobb világ meggyőződésében. Vajon lehet-e a korszak német polgárának legmélyebb ellentmondásait jellemzőbben kifejezni, mint Lujza lemondóan-optimista, egy új élet eszméjéért rajongó halálvágyával, amely a valóság érdekében akar elszakadni a realitástól? S itt kell még egyszer utalni a lady és Lujza jelenetére, hogy a kép még teljesebb legyen: Lady Milforddal szemben a leány a végsőig kitartott, s ez a kitartása az a cselekedet, amelyre konkrétan képes. Amikor a kitartásnál, az ellenállásnál többet akar, akkor nem érez talajt a lába alatt, és túlfutott, csaknem misztikus rajongásba csap át. Ezt a rajongást szállítja le Miller a földre, amikor lebeszéli leányát az öngyilkosságról. Vallásos érveket használ fel, de tulajdonképpen nem ezekkel téríti el Lujzát szándékától. A döntő szót akkor mondja ki, mikor szózata végén így kiált fel: »Menj! Vedd válladra minden bűnödöt, ezt is, az utolsót, a legiszonyosabbat s ha még mindig túlságosan könnyűnek érzed a terhet, akkor

átkom töltse be a súlyt. — Itt egy kés — döfd szívedbe és ... az apai szívedbe!« A gyermeki szeretethez apellál, s Lujza visszatér a földre: »a gyöngédség még kíméletlenebbül kényszerít, mint a zsarnok dühe!« Ismét a család hatott, a családi érzés, akárcsak a Ferdinándról való lemondásnál. A család, amelyet meg kell védeni, és minden áron meg kell tartani. Az az egység, amely közvetlen valóság, az a kör a társadalmon belül, amelyet Lujza egészében ki tud tölteni és egészében magáénak mondhat. Az a kör, amelyért Lujza még az igazságot is feladja. Kétségtelen, ez a másodszori lemondás is ellentmondásos, csakhogy éppen fordítva, mint az előző. Élet és igazság, magasabb erkölcsi valóság állt ott egymással szemben s Lujza hajlandó volt az életről lemondani, itt viszont a szűkreszabott, de a lehető legkonkrétabb valóság kerül szembe az eszményi valóságnál és erősebbnek bizonyul nála. És ez is erkölcsiség, ha kicsinyesnek tűnik is a másikkal szemben, a polgári létfenntartás erkölcsisége az ellenséges abszolutisztikus társadalomban. Ezúttal azonban Lujza kívánja, hogy meneküljenek el, azt kéri apjától, hogy költözzenek más vidékre. A harmadik felvonás negyedik jelenetére visszagondolva azt lehetne hinni, hogy a leány jellemében törés van, vagy legalább is következetlenség: Ferdinánddal Lujza nem volt hajlandó elmenekülni, még akkor sem, ha az öreg Millert is magukkal vitték volna. Valóban nem volt hajlandó, mert akkor a saját boldogságáról volt szó és arról, hogy szerelme csak úgy válhat valósággá, ha legálisan elfogadják. Most azonban el kell távoznia, el kell hagynia azt a társadalmat, amely a hazugság látszatába kényszerítette bele. Akkor a maradással állt ki a maga világa és a maga osztálya mellett, most viszont »polgári« kötelessége, hogy vélt erkölcstelenséggel még látszat szerint se támassza alá az arisztokrata pretenciók igazát. Ha maradna, akkor a polgárlányok könnyű erkölcsének élő példája volna, amelyre hivatkozni lehet s amely igazolná, legalizálná az udvaroncok minden csábítási kísérletét.

Az elhatározás pillanatában lép be Ferdinánd s ezzel kezdődik meg a dráma végkifejlődése, amely gyors ütemben halad a befejezés felé. Ferdinánd azzal a szándékkal érkezik, hogy megmérgezze a hűtlennek hitt leányt, maga pedig öngyilkosságot kövessen el. Szándékai tehát nagyjából egyeznek azzal a megoldással, amelyet Lujza akart, mielőtt apja más elhatározásra bírta volna. Az egyezés azonban csupán nagyjából érvényes és így is csak formálisan. Lujza azt ajánlotta Ferdinándnak: haljanak meg együtt, az igazságért, a magasabb valóságért. Ferdinánd ezzel szemben gyilkolni akar és ugyanakkor magát is meg akarja semmisíteni. Nála valóban nihilista kétségbeesésről lehet beszélni, vélt csalódása óta meghasonlott önmagával és az egész világgal. A csalódásra pedig predestináltatott, hiszen szerelme már a Wurm-féle intrika előtt megtorpan s vad féltékenységre csapott át. A végső kérdésekben nem tudta Lujzát megérteni s nem tudta a valóságot felfogni. Ezért eshetett oly könnyen áldozatul a látszatnak, ezért fogadta el gondolkodás nélkül igaznak a Lujzából kikényszerített levél koholmányait. De miért szakadt el a valóságtól? Azért, mert helyzeténél fogva legjobb szándékai ellenére is elszigeteltnek, magáramaradottnak kellett maradnia, mert az udvari világból kivált ugyan, de nem volt képes arra, hogy egy új, erősebb és valóságosabb közösségbe beépüljön. Érzelmén kívül nem volt és nincs értékmérője, de eszköze sem, amellyel a valósághoz közeledhetnék. Az önmagáért való érzelem pedig maga is irreálissá válik és megsemmisül. A levél megtalálásával reménytelenül belegabalyodott a látszat szövevényeibe és nem lát más kiutat, mint a halált. A haláltól persze nem azt

várja, mint Lujza. Az ő számára a halál nem a magasabb igazság érvényrejtetésének eszköze, nem igazabb valóság (s ha Lujzának ez az elképzelése alapjában téves is, a valóság akarásának szándéka előremutató), hanem a létbevágó tévedések, az életben való csalódás következtetéseinek levonása, maradéktalan és végérvényes megsemmisülés és megsemmisítés. Ferdinánd elhatározása tiszta negatívum, vélt tévedését akarja megtorolni, Lujzán és önmagán. Kérdés, vajon helyzetében lehetséges-e más megoldás, vajon szükségszerűen feloldhatatlan ellentmondásokba jutott-e bele? Megjegyzéseiből az derül ki, hogy az ellentmondások valóban meghaladják erejét és lehetőségeit. Azt hiszi, hogy apja hozzájárult házasságához s a lady távozásával a másik akadály is elhárult szándékai megvalósítása elől. Azt gondolja tehát, hogy boldogsága a fennálló renden belül lehetséges volna s ezzel az a személyes bázis csúszik ki a lába alól, amelyről elvi indokok mellett a rendszert támadta. Apja beleegyezése, illetve az intrika, amelynek az apai áldás fikciója is egyik láncszeme, azt a látszatot kelti, mintha az udvarral való szembefordulása, az udvari világból való kiszakadásra irányuló törekvése értelmetlen lett volna. Éppannyira értelmetlen és téves, mint Lujza iránti szerelme, amely önáltatásnak tűnik. Ferdinánd számára az egész világ megfordult: az elnyomásból szabadság lett, az igazságból hazugság. Eszméi ellentmondanak a tapasztalatnak, helyzete teljesen áttekinthetetlenné vált. Végző fokon az udvar oldalára sodródott s ezzel önmagának mond ellent. És nem lát semmilyen lehetőséget arra, hogy az ellentmondásoknak ebből a kaoszából kiemelkedjék, nincs reménye a kibontakozásra. A kilátástalanságot, amely jelleméből és helyzetéből folyik, Schiller tökéletesen domborítja ki apró mozzanatok segítségével. Sorsa annyira szükségszerű, hogy bár a döntő pillanatokban nem egyszer csak egy hajszál választja el az igazság megismerésétől, éppen a hajszálnyi válaszfalon nem tud áttörni. Kalb például bevallotta a csalást a levéllel kapcsolatban, Ferdinánd azonban féltékenységeiben se nem látott, se nem hallott és nem fogta fel, miről van szó. De ez az utolsó találkozás is Lujzával másképpen folyhatnék le, ha Ferdinánd néhány perccel korábban érkezik meg, mielőtt még Lujza eltépte volna búcsúlevelét. Így azonban semmi sincs, ami visszatartaná a végzetes lépéstől. Lujza láttára megtorpan ugyan egy pillanatra, ösztönösen bizonytalanná válik s kételkedni kezd a látszatban, amelynek áldozatául esett. Még egyszer, utoljára kezében tartja a kulcsot a valósághoz, de csak azt kérdezi, kétszer is fokozva a kérdést: »Te írtad ezt a levelet?« Csak a levél ténye érdekli, a reális összefüggések iránt nincs érzéke. Elszigeteltség minden irányban, ez az, ami jellemzi, ez az a korlát, amelyet nem képes átlépni. Ösztönei arra elegendők csupán, hogy felvillanjon tudatában: valami nincs rendben, de ahhoz már nincs erejük, hogy szétlépjék a látszat szövénnyét. És nem is lehet elég erejük, hiszen egyéni ösztönök, s nem a kollektív elnyomottság érlelte meg őket.

Lujza igenlő válasza után már csak a tett végrehajtása marad hátra. Ehhez az öreg Millert el kell távolítani és a mérget észrevétlenül el kell helyezni. Mind a kettő sikerül és Ferdinánd egyedül marad Lujzával. A halál küszöbén Ferdinánd kétségbeesett iróniával még egyszer felidézi és újból átéli csalódását, így merít erőt ahhoz, hogy igyék a mérgezett limonádéból s hogy Lujzával is itasson belőle. Amikor a jóvátehetetlen lépés megtörtént, hatalmas érzelmi fokozással szerelmük hajnalát érzi át újra s a végsőig kiélezve tárja Lujza elé a látszat és a valóság közötti tragikus törést. A schilleri irónia itt éri el a csúcspontot: Ferdinánd ezekben az utolsó pillanatokban is téved és még mindig for-

dítva lát mindent. A fordulat csak akkor következik be, amikor Lujza megtudja, hogy meg kell halnia. Ekkor már nem köti a Wurmnak tett eskü s haldokolva elmondja az állítólagos szerelmeslevél történetét. A fordulópont nemcsak a nyers cselekmény szempontjából jelentős, hanem tökéletesen kihasználja a szituációt és rendkívüli sűrítettségben foglalja össze az egész dráma eszmei mondanivalóját. Itt válik végérvényesen és visszavonhatatlanul nyilvánvalóvá, hogy Ferdinánd és Lujza szerelme miért nem valósulhatott meg. Lujza, a polgárlány, szinte csak a halál pillanatában jut el oda, hogy szabadon beszéljen, Ferdinánd, a fiatal arisztokrata, pedig akkor lát csak tisztán, akkor ismeri meg a valóságot, amikor életéből már csupán percek vannak hátra. A látszat szétrombolása a haldokló Lujza utolsó cselekedete s ez a tett a látszatot meg tudja ugyan semmisíteni, de a valóságot megváltoztatni már nem képes. Legalább is közvetlenül nem. Következményeiben azonban a zárójelenetben aktív erővé válik Ferdinánd megnyilatkozásában, aki leleplezi és az egybegyűlt tömeg előtt felelőssé teszi a tragédia okozóját: apját, a kancellárt és rajta keresztül magát az elnyomó társadalmi rendet. Lujza halála konkrét, drámai funkcióján túlmutat és az eszményi polgárság lehetőségeit valamint lehetőségeinek határait is kifejezi az adott társadalmi helyzetben, persze jelképesen. A jelképes érvényű és a közvetlen értelmű mozzanatok összefolynak. Lujza utolsó szavai, amelyekben a Megváltóra hivatkozva megbocsát a kancellárnak, a két terület közötti határ elmosódásának példája. A maga gyermeki szeretetét és tiszteletét általános normának tartja, ezért nem tud Ferdinánd és a kancellár között sem más kapcsolatot elképzelni. A gyermeki szeretet egyéni érzés, Lujza jelleméből folyik, azzal azonban, hogy a kritikus szituációkban mindig ösztönszerűen családi kategóriákban gondolkozik, egyben a korszak német társadalmának eszményítetten tipikus polgári jellemét is képviseli. A vallásos ideológiai köntösbe öltöztetett megbocsátás-motívum pedig ugyancsak társadalmi érvényű, amellett, hogy egyéni megnyilatkozás. Végső fokon a tehetetlenség megokolására irányuló kísérletnek tekinthető, olyan ideológiai formának, amelybe a német polgárság fejlődésének több százados stagnálása következményeképpen belemeredett. Ferdinánd kijózanodása is jelképes értékű. Magától nem tudna eljutni a valósághoz, csak Lujza segítségével törhet át a látszaton. Az áttörés azonban akkor sikerül már csupán, amikor nem változtathat többé a dolgok alakulásán. Ferdinánd sorsa a feudalizmusból kiszakadni vágyó, haladó arisztokraták problémáját mutatja be és tipikus színezete ellenére is sokkal inkább egyéni sors, mint Lujzáé. Ez abból a tényből következik, hogy Ferdinánd esete az arisztokrácia egészét tekintve nem tipikus, valóban csak egyesekre vonatkozik. Tehetetlensége elszigeteltségének folyománya és az egyéni útkeresés elkerülhetetlen velejárója. Ferdinánd a maga boldogságáért harcolt első sorban, ezért maradt el Lujza mögött és ezért láthat csak az utolsó pillanatokban világosan. Ekkor ugyanis az egyéni boldogság kérdésének nincs már értelme, úgyhogy Ferdinánd a zárójelenetben, a Lujza által előidézett fordulat nyomán jut el nemcsak a valóságig, hanem ekkor ér el a társadalmi jelentőségű cselekedet szintjére is.

A zárójelenet első pillantásra a második felvonás utolsó jelenetének megismétlése. A kancellár — ez alkalommal Wurm társaságában és szolgálai élén — ismét belép Miller szobájába és most is fiával találja magát szemben. Ferdinánd azonban ezúttal nem az ereje teljében levő fiatal ember, aki boldogsága érdekében fegyverrel a kezében harcol az apja személyében fellépő rendszer ellen,

hanem olyan ember, akinek már csak pillanatai vannak hátra, akit éppen ezért nem a boldogság érdekel, hanem az igazság. Ami az első krízis csúcspontján fenyegetés maradt: a kancellár üzelmeinek leleplezése, most megvalósul. Mégpedig olyan körülmények között, amelyek túlnőnek a polgári szoba keretein. Ferdinánd utolsó szavai a szobába özönlött tömeg előtt hangzanak el, a cselekmény itt lép a drámán belül is a nyilvánosság elé. Az idősebb Walter leleplezése és megsemmisítése közüggé vált, Ferdinánd végső kiállása nyilvános példamutatássá, mind konkrét lefolyásában, mind eszmei tartalmát illetően. Peldamutatása olyan értékű, mintha tett volna, hiszen szavai nyomán, a valóság feltárásának eredményeképpen a kancellár és segítőtársa, Wurm, egymás ellen fordulnak, egymást juttatják az igazságszolgáltatás kezére. Igen érdekes, hogy ezzel a megoldással Schiller miképpen jelöli meg az adott körülmények között lehetséges társadalmi harc módját. A második felvonás nyílt, tettleges szembenállása karddal a kézben nem vezetett eredményre, a túlerő ellen nem érvényesülhetett. A leleplezés következett volna akkor is, csak azért nem került rá sor, mert a kancellár meghátrált. De nem is lett volna olyan értéke, mint most: a tömeg akkor nem volt jelen, s a valóság megmutatása nem a köz érdekében történt volna meg, hanem bár igaz, de alapjában véve önző, mert egyéni célokért. Most azonban, amikor Ferdinánd haldokolva és a halott Lujza oldalán állva vágja apja szemébe az igazságot s mutatja meg a népnek a valóságot, akkor ez a többi ember javát szolgálja, a jövőre irányul, és egy igazabb, jobb társadalmi rend létrejövetelét segíti elő.

HALÁSZ ELŐD

ЭЛЁД ХАЛАС:

КОВАРСТВО И ЛЮБОВЬ И НЕМЕЦКАЯ БУРЖОАЗНАЯ ИДЕОЛОГИЯ

Конфликт драмы *КОВАРСТВО И ЛЮБОВЬ* основан на антагонизме абсолютистического двора и буржуазии, являющейся в данных общественных условиях ведущей силой прогресса. Абсолютистический строй олицетворяется в драме самыми типичными её представителями — президентом фон Вальтером, представляющим политическую власть и лэди Мильфорд, олицетворяющей общественно-декоративную сторону позднего феодализма. Им противопоставлены представители буржуазии, во главе с дочерью городского музыканта, Луизой Миллер.

Основная проблема драмы заключается в том, удастся ли сыну президента, Фердинанду, жениться на мешанке, несмотря на аристократическую конвенцию и на жестокое сопротивление отца. Шиллер вводит в постановку и решение вопроса два новых мотива, представляющих собой значительное продвижение вперёд по сравнению с другими современными пьесами. В отличие от обычного способа изображения, Фердинанд выступает здесь не соблазнителем, а прогрессивно чувствующим молодым дворянином, который осознал общее направление развития и именно потому видит в Луизе равноценного человека — свою супругу. Другой мотив, существенно отличающий произведение Шиллера от современных драм, заключается в том, что развязка конфликта не приводит к положительному решению. Шиллер старается изобразить не какой-то исключительный, хотя в самом себе возможный, но всё-таки идеализированный случай, а логический вывод, вытекающий из общественных условий абсолютистического строя. Решение достигается в двух фазах. Первая фаза драмы заканчивается кажущейся победой Фердинанда над отцом, вторая основывается на интриге Вурма и приводит к гибели Луизы и Фердинанда. Оба положительных образа терпят поражение в борьбе за личное счастье, зато их поведение содействует не только проявлению противоречий абсолютизма, но и активно способствует распаду феодального общества. Встреча с Луизой побуждает лэди Мильфорд отказаться от своей позиции, Фердинанд же, в свою очередь, разоблачает отца, нанося этим тяжёлый удар господствующему строю. Двусторонность решения — полная неудача Луизы и Фердинанда с точки зрения личного счастья, с одной стороны, и положительное воздействие их поведения в объективно-общественном отношении, с другой — является в данных условиях самым прогрессивным выражением идеологии немецкой буржуазии.

ELÖD HALÁSZ

KABALE UND LIEBE UND DIE DEUTSCHE BÜRGERLICHE IDEOLOGIE

Der Konflikt von *Kabale und Liebe* beruht auf dem unversöhnlichen Gegensatz des absolutistischen Hofes und des Bürgertums, das unter den gegebenen gesellschaftlichen Verhältnissen an der Spitze des Fortschrittes steht. Das absolutistische System wird durch zwei seiner typischsten Vertreter personifiziert: durch die Gestalt des Präsidenten von Walter, des Repräsentanten der politischen Macht und durch Lady Milford, die in jeder Hinsicht die gesellschaftlich-dekorative Seite des späten Feudalismus verkörpert. Ihnen gegenüber

stehen die Vertreter des Bürgertums, mit Luise Miller, des Musikanten Tochter, im Mittelpunkt.

Das Grundproblem des Dramas lässt sich in die Frage zusammenfassen, ob es Ferdinand, dem Sohn des Präsidenten, gelingt, das Bürgermädchen trotz dem Widerstande seines Vaters und der aristokratischen Konvention entgegen zu heiraten. Schiller führt in die Problemstellung und auch in die Lösung des Konflikts zwei wesentliche Momente ein, die im Vergleich mit den gleichzeitigen Dramen einen entscheidenden Fortschritt bedeuten. Im Gegensatz zu der üblichen Darstellungsweise tritt Ferdinand nicht als Verführer auf, sondern als progressiv fühlender junger Edelmann, der sich der allgemeinen Richtung der Entwicklung bewusst ist und ebendeshalb in Luise einen gleichgestellten Menschen, seine ebenbürtige Gefährtin sieht. Das andere Motiv, das Schillers Werk von den gleichartigen Stücken seines Zeitalters wesentlich unterscheidet, besteht darin, dass die Entwicklung des Konflikts nicht zu einer positiven Lösung führt. Schiller will nicht einen einzelnen, an sich möglichen, aber einseitig idealisierten Ausnahmefall darstellen, sondern die notwendige Konklusion, die sich aus den gesellschaftlichen Verhältnissen des Absolutismus ergibt. Die Lösung wird in zwei Phasen erreicht. Die erste Phase des Dramas endet mit dem scheinbaren Siege Ferdinands über seinen Vater, die zweite beruht auf der Wurmischen Intrige und führt zu Ferdinands und Luisens Untergang. Die beiden positiven Gestalten scheitern zwar auf dem Gebiet ihrer persönlichen Ziele, ihre Haltung indessen trägt nicht nur zum Sichtbarwerden der Widersprüche des Absolutismus bei, sondern sie wirkt auch im Auflösungsprozess der feudalen Gesellschaft tätig mit. Luisens Auftreten bewegt Lady Milford zur Aufgabe ihrer Position. Ferdinand dagegen entlarvt seinen Vater und schlägt damit dem System eine empfindliche Wunde. Das Doppelgesicht der Lösung — der totale persönliche Misserfolg der Liebenden und die in objektiv-gesellschaftlicher Hinsicht positive Wirkung ihrer Haltung — ist der unter den gegebenen Umständen fortschrittlichste Ausdruck der Ideologie des deutschen Bürgertums.

A TŰZGERJESZTÉS MAGYAR NYELVI KIFEJEZÉSEINEK TÖRTÉNETÉBŐL

Részlet.

1. VETTEM KENDNEK PIPÁT, ACELAT, KOVÁT, TAPLÓT...

Ecseri Lajos 1909-ben még tapasztalta, hogy milyen fontos esemény volt a vásár a nép életében. Ami az egész családnak kellett, azt többnyire az asszony szerezte be, leginkább vásári alkalommal. Úgyhogy a nép nyelvében a vásárok napjai a jeles napok közé tartoznak, és időpont megjelölésére használták. Így beszéltek: *őszi vásárkor* történt, *nyári vásárkor* ment el apád kubikra, *téli vásárkor* születtem.

»Különösen a gyermekek várják nehezen a vásárfiát s mikor anyjuk odamegy, felsorolják, hogy mi mindent vegyen — mondja Ecseri — különösen pedig mézeskalácsot is, anyjuk pedig tréfásan pereczmadzaggal, pereczlukával biztatja őket. Az egyszeri asszony pedig ilyenképpen számolt be az urának vásárlásairól: *Vettem kendnek pipát, aczelat, taplót, kohát*, magamnak csak egy öltözet ruhát.« (1)

Azért ennek a szentesi asszonynak — mert arról ír itt Ecseri — mégis csak igaza volt, mert magának csak *egy* öltözet ruhát vett, de mi mindent vett az urának! Pipát, acelat, taplót, kohát: *négy* fontos és kedves dolgot.

A pipa ugyanis tűzszerszám nélkül mit sem ér; tüzet gyújtani meg a gyufa feltalálása előtt általában acéllal, kovával, taplóval szoktak. Mind a három kellett hozzá: egyik a másik nélkül hasznavehetetlen volt.

Acéllal, kovával, taplóval így gyújtanak tüzet: »A kovát balkezünk mutató és hüvelyk ujjá közé fogjuk, reászorítjuk a taplót s jobbkézbe vesszük az aczelt, melyből azután néhány suhintással szikrát csihilunk a taplóra.« (2) A tapló izzani kezd, s vele rá is lehet gyújtani, de meg lehet gyújtani vele a tűzhely tüzt is.

A foszforos gyújtó, melyet korszerűen, tehát stilszerűen nyelvújítási szóval nevezünk *gyufának*, a szabadságharc után kezdett elterjedni (3) Irinyi János zseniális találmányaként, de azért még azután is, egészen a XX. század elejéig sokfelé használták tűzszerszámként az acél-kova-taplót, pásztoremberek meg egészen a legújabb időkig.

Ott volt az *acél-kova-tapló* a nagykunsági konyha vakablakában (4), Deák Ferenc pipázó szobájának mindkét ablakdeszkáján (5), a szűr bekötött ujjában (6). »A pipás ember aczélja ott volt a dohányzacskója fityegőjén; kovája, taplója, dohányja bent a zsacszóban.« (7) — »A munkás paraszt övébe dugta,

hogy mindig kéznél legyen — írja Timkó György — az alföldi pásztor pedig készségére akasztotta, arra az igazi pásztor remekre, mely legföltettebb holmiját: kését, tükrösét, pénzes erszényét, pipaszurkálóját és csonttörökjét rejtette magába.« (8) Ennek a pásztor készségnek Debrecen vidékén *erszin* a neve. »A kocsis ember a gatyakorchoz, derékszíjhoz húzta; a háznál az ágy végére akasztották az *erszint* és az *acélt*.« (9) Nagy János tószegi születésű, de Abonyban élő 77 éves öregember 1954-ben a következőket mondotta: »Vót ekkorá kis ácskó, különösen a pásztoroknak, így balódarrú-é, evvót a szállangos' ácskó, ámibe a dohánt tártották, a kohás, taplós, ácelás ácskó még ott vót mellette. Mindig ott vót.« (10)

A kohás, taplós, acelas »ácskót« ott viselték tehát a pásztorok baloldaltól. Vajon mióta?

Nagyon régóta. Bizonyosan már a honfoglalás előtt is, mert a honfoglalás-kori kecskeméti sírokban Kada Elek a férfi csontvázak bal medencecsontja alatt vas tűzszerszámokat és kovákat talált (11). Még is jegyzi maga Kada is: »A paraszt jelenleg is (1896.) a gatyakorcz hátsó bal részébe tűzve hordja a tűzszer-számot. A férfi sírokban itt is mindig a bal medencecsont hátsó részén vannak a tűzszerszámok, a melyeknek alakja különben nagyon hasonló a Herman Ottó birtokában levő, a somogyi kanászok által jelenleg is használt aczéllhoz és kovához.« (12)

Hogy eleink nemcsak a honfoglalás idején, hanem már az ugor együttélés korában is használták az acélt, kovát, taplót, annak értékes bizonyítékát találjuk Herman Ottónak »A magyar ősfoglalkozások köréből« c. művében (13). Herman Ottó kimutatja és rajzokon is szemlélteti, hogy a magyar tűzszer-szám-ként használt acélok bizonyos formája rokonságban van a vogulok mai acél-jának alakjaival, »tehát egy sorozat, mely letűnt korok sirjaiból kikelve, elvezet élő magyar elemek erszényébe, tűzi készségébe, innen messze észak-keletre, letűnőben levő népelemhez, melynek a magyarral való nyelvi rokonsága, hozzátartozása rég eldöntött dolog!«

Ezeknek használati területéről Bátky Zsigmond ezt mondja: »...megvoltak, vagy megvannak azok Európa szélső nyugatától kezdve a Balkánon, továbbá keleten Finnországtól az osztjákoknál, voguloknál, fent Ázsia végén a csukcsoknál, sőt talán innen folytatólagosan a huicsol indiánoknál, délen pedig a Balkán folytatásaképen Kis-Ázsiában.« (14)

Ezeknek a tényeknek meggondolásával helyesen következteti Timkó, hogy »Évezredes szerszáma ez nemcsak a magyarságnak, hanem a földkerekség nagyon sok népének« (15).

Évezredes, sőt sok évezredes.

A finn nép őskorától napjainkig szájról szájra hagyományozott Kalevalában úgy emlékezik vissza a finn nép, hogy a tűzgerjesztést Ukko, a finn ég istene találta fel, s az élő tüzet »tüzes élő szablya szélén« ütötte, tehát vassal: »villogó vasának végén« (16).

A vassal, majd acéllal való tűzcsiholásnak előzménye, Porsnyev szovjet tudós meggyőző érvelése szerint a pirittal való szikraütés, ennek előzménye meg a kovakőnek kovakőhöz való csiholása.

Sok-sok bizonyíték alapján állapítja meg Porsnyev (17), hogy a legrégebb ember-okozta tűz a kőeszközkészítés melléktermékeként keletkezett. A kovakő pattintgatásakor létrejött szikra belekapott abba a taplószerű alomba, amely a régi paleolitikum emberének szállásán össze volt hordva. Az embernek ez az

őskori alma azonos volt a vadállatok fészkében ma is található anyaggal: moha, száraz levelek és fűvek, apró száraz ágak és vesszők, növényi pihék, állati szőr és pihe található a mai vadállatok fészkében, ezek lehettek a mai ember őseinek fészkében is. Ebbe a száraz, könnyen gyulladó anyagba kapott bele a kovács pattintgatásakor, szerszámmá alakításakor akaratlanul is kicsiholt szikra, és ez az őseink körüli gyűlékony anyag volt az első tapló, amely a belekapott szikrától lassan parázslott, majd vagy egészen elhamvadt, vagy pedig elaludt. Ez a sokszor megismétlődő folyamat volt a példa a tudatos tűzgerjesztésre. Ezen a fokon, tehát az első tudatos tűzgerjesztés alkalmával — és még hosszú évezredek át ezután kovakőnek kovakőhöz való ütésével nyerte az ember a tüzet a taplóul használt gyűlékony anyagon.

A csiholásnak kőkorszakbeli eredetére céloz Kaj Birket-Smith dán tudós is, mikor azt mondja: »Dass ein Steinzeitvolk die Entdeckung hat machen können, dass Funken aus einem Stein springen, ist nicht schwer zu verstehen.« (18)

Mivel a tűznek csiholással való gerjesztése hosszú évezredek által hagyományozott művelet, és eszköze is régi, feltehető, hogy az acél-ková-tapló használatának kifejezései között van olyan vagy volt olyan, amely e több ezer éves tűzgerjesztési mód egyik-másik mozzanatának vagy anyagának nagyon régi időtől fogva neve volt nyelvünkben, de népünk változatos történetének folyamán valami ok miatt ma már nem az eredeti fogalmát jelenti, hanem valami mást.

2. A TAPLÓ ÉS A SZÉN

Már láttuk, hogy a csiholó tűzszerszámnak három része van: az acél, a kova és a tapló. Ez alkalommal (19) csak a harmadikkal: a *taplóval* foglalkozom meg a *szén*nel, bármilyen különösnek látszik is előljárójában ennek a kettőnek a kapcsolata.

A taplónak rendkívül nagy jelentősége volt az emberi kultúra kezdetétől egészen a mai gyufa feltalálásáig, Irinyi József nagyszerű találmányáig. A *tapló* alakította át a *tűzszerszám gyenge szikráját és alig ható tűzét tartós parázssá*, amit lobogó tűzzé tenni már technikailag könnyebb volt. A tapló tette lehetővé a tűzgerjesztést évezredekken keresztül.

Megállapíthatjuk, hogy sem a néptudomány, sem a nyelvtudomány nem méltatta kellő figyelemre a taplónak ezt a nagy jelentőségét, pedig sok évezredes használatának kellő értékelése a nyelvtudomány számára is meg a művelődéstörténet számára is becses tanulságokat tartogat.

A csiholt szikrának legkezdetlegesebb, de mégis tartós parázssá alakító anyagául »felhasználta a csiholó a különböző növények szárított bolyhait, vagy más könnyen éghető növényi vagy állati szórzetet, nem ritkán elkorhadt, de jól kiszáritott faanyagot is« (20).

Azért ezek a legprimitívebb tűzátvivő és nevelő anyagok, mert ezeket minden előkészítés nélkül, természetes állapotukban használták tűzgyújtásra. Minden praeparálás nélkül használták taplónak a *cserefapudvát* és a *faközét* is (21).

A tűzgerjesztésnek már fejlettebb technikáját mutatják a szikrafogásra és tűznevelésre bizonyos műveletekkel alkalmasabbá tett gyújtóanyagok.

Az erdőten, fálan vidékeken, így az Alföldön is, a széleslevelű gyékény (*Typha latifolia* L.) torzsaszerű fűzervirágának bolyhát, a *páklját* (22) hasz-

nálták, s ezt *páklyataplónak* (Alföld), *pájkataplónak* (Bodroghöz), másfelé *örménytaplónak* hívják (23). — A fekete és a fehér üröm bolyhos virágú bugáiból is készítettek taplót. Ezt *ürömtaplónak* nevezték Szegeden, *kálvinista* vagy *kálomista* *taplónak* sok helyen (24). Szolgált csiholásra az Alföldön a mezei gyopár bolyhos virága is (25), ezt Szabó Dávid *gyopártaplónak* nevezte, és azt mondta róla: »fünek neme, melyet ha megszártanak, könnyen beléakad a tűz« (26).

Gyopártapló, kálvinista tapló, ürömtapló, örménytapló, páklyatapló: valamennyi tűzgyújtó anyag nevének második tagja a *tapló* szó.

Voltaképpen tűzgerjesztésre alkalmas, fán termő gomba neve a *tapló*. Tűzgyújtásra való általános alkalmazását a *tapló* szó német neve is világosan mutatja, a németben 'Feuer schwamm' 'Zunder' a neve, s ez utóbbi egy töről származik a német *zünden* 'gyújtani' szóval.

A *tapló*, mint Fábíán József írja 1792-ben (27): »...a vén tserfákon, bikkfákon és más sok vén fákon terem. Ezt bizonyos időben levágják és taplót csinálnak belőle. Némünémű húsos, puha, és bőrnemű materiából áll, és sem ágai, sem levelei nincsenek.« Fábíán József, gyermekeknek írván természetstoriáját, a következő szavakkal fordul korának óskolás gyermekeihez: »Láttatok már *taplót* Fiaim? — Igen-is! kiűtnek vele.« — Gyermekeknek régen is mulatságos volt a tűzgyújtás, az acéllal, kovával, *taplóval* való tűzgyújtást is próbálgatta annak idején, ha kezébe akadt a tűzszerszám. Ezért jegyzi meg kedélyesen Fábíán József: »Aha, kis fitzko, hát *taplóval* akarsz kiűtni? Úgy gondolom, hogy atzéllal, kovával és *taplóval* űtnek ki.«

Timkó Györgynek már többször idézett cikkében (28) a következőket olvashatjuk a *taplóról*: »Éghető anyagul, illetve *taplóul* az ország különböző vidékein más és más anyagot használtak. Legelterjedtebb volt, különösen erdős vidékeken, a cserfagombából — *Polyporus fomentarius* L. — készített *tapló*. A cserfagombát, melyre a dunántúli ember azt mondja, hogy »a fából forrott ki«, a használatra elkészítették. Jól kifőzték hamulúgban, majd salétromban, azután kiszáritva fejszefokkal puhára verték. Az így elkészített puha *taplót* *zsidóbőrnek* (29) nevezték, *banyatapló*-nak Felsősomogyban, a Balaton mellékén, *pötye* vagy *petyévé*-nek a Dunántúl egyes vidékein, egyszerűen *tapló*-nak Csíkban, *toppjó*-nak a Dráva mellékén Baranyában, *topló*-nak Körmenid vidékén Vasban és ugyanott az Őrségen *toplu*-nak...«

»Gyűjtötték még a fenyvesekben termő *báránycsecs* *toplót* (*Polyp. ovinus*), *fenyőtaplót* (*P. pinicola*), a *fűzfataplót* (*P. ignarius*) és (*Tramet, suaveolens*) a *fehértaplót* (*Daed. quere. Poss.*), valamint a többi *Trametes, Daedolea Polypor*-fajok nagyobb testű gombáit, valamint a *Polypor. sulphuricus* és más hasonló korhasztó gombák fonalai által átjárt fűzfa, cser, hársfa stb. (xylemjét) belső farétegét, melyek a kemény vagy reves *taplót* szolgáltatták. Népies elnevezései a felvidéken: *reves fatapló, érett bükkfatapló, orsfa*« (30). A Hortobágyi pusztán »Legfinomabbnak a *diófa-taplót* tartották, általában azonban *bükkfa-taplót* használtak« (31).

Eötvös Károly a fán termő *taplóról* a következőket mondja: »A *csomós tapló* és a *zsidóbőr* hatalmas vén fák oldalán termett. Akkora volt némelyik, sőt néha nagyobb volt, mint a tót kalap, vagy kézi garaboly, vagy egy méhkas. Fejszével kellett a fáról levágni, azután hozzáértő emberek áztatták, főzték, gyömöszölték, puhították s a mikor készen volt, vagy nyári sapkát csináltak belőle, vagy tűzszerszámnak, vagy patikaszernek árusították el...« (32).

Bár az acéllal való tűzcsiholás — mint már láttuk — megvolt eleinknél már a honfoglalás előtt is, magára a *tapló* szóra mint a tűzcsiholás nélkülözhetetlen tartozékának nevére adatot csak 1478-tól tudok idézni: »Siluarum *Thaplo* et Tewleswayka vocatarum«. — Egy 1506 k. oklevélben olvashatjuk a következőket: »... hogy az mi országunkban valami *taplaja* és kovássza az hűtetlenségnek vagy pártütésnek az támadások között, teljességgel elszáradjon és hervadjon...« (33) — 1546-ból olvashatjuk a »*taplós* puskát« adatot (34).

Feltűnő, hogy ennek az őskori tűzgerjesztő anyagnak magyar nyelvbeli *tapló* nevével azonos vagy ahhoz hasonló hangalakú szó a rokon nyelvekben a manysi (vogul) nyelven kívül nincsen. Ezért a Szófejtő Szótár bizonytalan eredetűnek mondja a magyar *tapló* szót, és úgy véli, hogy a manysi *täplex* 'Zunder' is meg a magyar *tapló* is talán török jövevényszó (vö. balkár *toplūq* 'gomba', de ez más nyelvből nincs kimutatva).

A magyar *tapló* és a manysi *täplex* jövevényszó voltát én is kétségtelennek tartom (35), de nem török jövevényszónak gondolom, hanem azt gyanítom róla, hogy valamelyik indoeurópai nyelvcsaládba tartozó nyelvből kölcsönözte a manysi (vogul) is meg a magyar is. Úgy vélem, hogy abból a szócsaládból származik a magyar *tapló* is meg a manysi *täplex* is, melynek az óegyh. szl. *toplū* 'warm' is tagja, és szeretnék rámutatni arra, hogy Walde idéz a *tep* indoeurópai szótövet tárgyaló cikkében egy porosz helynevet, mely így van írva: *Taplawken* eig. 'Warmfeld' jelentésmegjelöléssel (36).

Ezekből arra kell következtetnünk, hogy a magyar *tapló* szó és a manysi (vogul) *täplex*, továbbá az indoeurópai *tep* szótó valamely tagja etimológiai kapcsolatban van egymással, de ennek feltárása nem az én feladatom.

Felvetődik azonban az a kérdés, hogy ha a *tapló* ilyen fontos kultúrnövény, ha a *tapló* a nyelvünknek olyan nagy jelentősége van a tűzgerjesztésben, milyen szóval jelölték nyelvünk finnugor korbeli előzményében a 'tapló' fogalmát, amikor tehát az idegen eredetű *tapló* szó még nyelvünkben meg nem volt. Mert hogy ismerniök és használniuk kellett fás vidéken lakó elődeinknek a csiholt szikrát parázssá alakító *tapló* anyagát már a finnugor korban is; az az eddigi fejtegetésből nyilvánvaló. Ha pedig ismerték az együtt élő finnugorok a *tapló* anyagát, bizonyos, hogy megvolt annak finnugor neve is.

Amint már láttuk, a finnugor nyelvek közül a mai manysiban (vogulban) az ismeretlen eredetű, de biztosan jövevényszó *täplex* és hangváltozatai jelölik a 'tűzi tapló' fogalmát (37), de a *tapló* »sajátos szava« (én emeltem ki) — mint Munkácsi—Kálmán mondja — a különféle manysi nyelvjárásokban: »FLV. *sēniy* (plur. *sēnyetō* akagepeba II, 0472). TV. *šinü* (plur. *šinket* Kann. Vok. 54. 'Baumschwamm', R. *sēni* 'Birkenschwamm' L. *šēni* 'Baumschwamm'.« (38). A chantiban (osztjában) *tšīyōt* a tűzitalpó egyik neve: »wird aus birken-od. espenschwamm hergestellt« (39); másként a tűzitalpót jelölik a chantiban ezzel az összehett szóval is: *tšīyōt sändx*: zunderschwamm (an der birke), *tšīyseŋ sändx* eigentlicher (grosser) zunderschwamm (an der birke und espe) (40), melynek második tagja: *sändx* ~ *sändx* azonos eredetű a manysi (vogul) *sēniy* 'Baumschwamm', *sēni* 'Birkenschwamm' stb. szavakkal, és általában 'tapló'-t jelent (41).

Az északi chantiban (északi osztjában) az imént említett chanti *sändx* ~ *sändx* hangváltozatával fejezi ki az egyik medveének azt a füstölő nyírfataplót = *sän-et*, mellyel a nők otthon körülforogják az elejtett és hazaszállított

medvét: »Erre aztán amint az ajtós házam ajtajához megérkeztünk, a tetőnyílásos házunk tetőnyílásához érkeztünk, a házi dolgomat végző csengős végű sok szolgáló nyírfatapló tüzes — északi chanti nyelven: sän-tuððŋ-jeles kézzel kijönnek, ... nyírfataplótüzes — sän-tuððŋ-jeles kézzel engem körülforognak.« (42). »Ezzel tulajdonképen magukat tisztítják meg (t. i. az osztják nők), mert az osztjakok hite szerint a nő tisztátalan lény, s a szent dolgok közelébe (amilyen a megölt medve) csak ilyen tisztulási szertartások után mehet« (43). — A manysi (vogul) nők is illatos füstöt gerjesztenek az istenség tisztelésére, s füstáldozatra »nyírkérget, ... főképp ennek dudorodványát..., vagy nyírfataplót (šēni, LV. šēni, PV. šēni ~ ĒO. sän, IO. sāna) vagy végül hódpézmát ... gyűjtanak meg s ezt, hogy mennél bővebb füstje eredjen, a háznak több pontján erős kézmozdulatokkal lengetik« (44). — Megjegyzem, hogy a manysi (vogul) nyelvben is az ide tartozó šinu (45) jelenti a nyírkéreg dudorodványát, éppen úgy, mint a chanti sänd stb., mely azt jelenti: »baumschwamm, knollen am birkenbaum, woraus man durch kochen im wasser, mit asche od. pulver gemischt den zunder bereitet.« (46).

Mindezen obi-ugor szavaknak etimológiai összetartozását Paasonen is elismeri és Donner alapján a mari (cseremisiz) šen 'Zunder' šin 'Pilz, Schwamm, Zunder' — udmurt (votják) šenka stb. 'Zunder, Schwamm' lapp N. čadna g. čana 'fungus betulae, unde fomes praeparatur' lapp L. čätna 'Birkenschwamm' közös eredetét hirdeti, s olyan finnugor korbeli szavaknak minősíti, melyeknek szókezdő s- ~ š-hangja fgr. s-előzményre mutat (47).

Együttal azt is mutatják ezeknek a manysi (vogul), chanti (osztják), udmurt (votják), mari (cseremisiz) szavaknak jelentései, hogy a finnugor korban ezeknek etimológiai előzményével nevezték a tűzgerjesztésre, tűzcsiholásra alkalmazott taplót.

Megvan a 'Baumschwamm, Zunder' jelentésű fenti fgr. szócsoport megfelelője a finn nyelvben is: *sieni*, de ott nem tűzgyújtásra alkalmas taplót jelent, hanem általában gombát és szivacsot.

A finn nyelv a 'Feuerschwamm, Zunder' fogalmát, mint Thomsen kimutatta (48), balti jövevénytiszóval, a *taula* szóval jelöli. A finn *taula*, *takla* (> **tayla* > *taula*), az ész. *tagel*, *tagl* a mai balti nyelvek előzményéből való ősfinn jövevény.

Megfigyelhető, hogy a 'Feuerschwamm' jelentésű finn *taula* < *takla* olyan balti jövevénytiszó, amelynek lett nyelvbeli rokonsága *dagla*, *degla*, *daglis* 'Schwamm, Zunder', és a vele kapcsolatos lett ige: *degt* azt jelenti: 'brennen, in Flammen stehen' (49), a vele egy családba tartozó közép-ír *daig* (gen. *dega*) meg azt jelenti: 'Feuer' (50). Tehát ebben a szócsaládban a többi között ilyen jelentésű szavak vannak: 'tapló', 'égni', 'tűz'.

A német *Zunder* 'tüzitapló', 'Feuerschwamm' a középfelnémetben *tüzet* is jelentett (51), az ófelnémet *zantaro* meg 'Kohle' 'szén' jelentésű (52), *zünden* meg azt jelenti: 'gyújtani'. Tehát ugyanaz a német szó: *Zunder* története folyamán 'tapló', 'tűz' és 'szén' jelentésű is volt, a középfelnémetben *zander* 'glühende Kohle', 'eleven szén' jelentésű (53), s az é-északi-germán *tandre* 'Feuer, Funken' jelenésű.

A lett *dagla*, *degla* 'Schwamm, Zunder' és és a vele kapcsolatos 'brennen' jelentésű *degt* ige és ezek közép-ír *daig* (gen. *dega*) rökönának 'Feuer' je-

lentése, továbbá a német *Zunder*-nek 'tapló', 'eleven tűz' és 'Kohle' jelentése meg a tőle etimológiailag elválaszthatatlan *zünden* 'gyújtani' kétségtelenül bizonyítja a taplónak ősidőktől fogva való nagy szerepét a tűzgerjesztésben. Egyúttal arra is figyelmeztetnek ezeknek a szavaknak jelentésbeli viszonyai, hogy e szócsalád egyik-másik tagja azt is jelentheti: 'tapló', azt is 'parázsló tűz' vagy azt, hogy 'Kohle', azaz 'szén'. Ez egészen természetes, hiszen láttuk, hogy a csiholt szikrá tűzét a tapló tartósította és nevelte parázssá.

Ha tehát azt látjuk, hogy a fgr. nyelvekben meglévő 'tapló' jelentésű szavaknak (manysi *sēniy*, *sēni*, *sēni chanti sänd*, *sändx* stb. *sän* ~ *mari šen*, *šin* ~ *udm. (votj.) seŋka*, stb. finn *sieni* ~ *lapp čadna*) a magyarban nem mutatható ki 'tapló' jelentésű megfelelője, de van 'tűz' jelentésű *szén* szavunk a nyelvjárásokban és a régi magyar nyelvben, mely idővel a 'Kohle' jelentést is felvette, és ennek a *szén* hangalakú, 'tűz' jelentésű magyar szónak hangtaniilag megfelelő másai az északi *chanti sän*, *mari šen*, *šin* stb. 'Zunder' jelentésű szavak; akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar *szen* ~ *szén* szónak etimológiai megfelelői a fentebb idézett 'Baumschwamm', *Zunder*, *Pilz*, illetőleg 'Schwamm' jelentésű rokonnyelvű szavak.

A 'tűz' és 'Kohle' jelentésű *szen* ~ *szén* szavunk és rokon nyelvi 'tapló', 'tűzi tapló' jelentésű megfelelői azt mutatják, mint látjuk, hogy e szócsalád tagjai *ś-* kezdőmássalhangzójú, palatális hangrendű szavak voltak a fgr. korszakban (54), és eredetibb alakot nem az egytagúak mutatnak (pl. magyar *szén* ~ *é. chanti sän* ~ *mari-cser. šen* ~ *šin*), hanem a kéttagú *-x* vagy *-y* végződésűek (*chanti-osztj. sändx* ~ *sändx*, *manysi-vog. sēniy*), melyeknek még eredetibb *-k* végződésére utal a manysi (*vog.*) T. V. *šinü* többese: *šinket* (vö. ezt a manysi FLV. *sēniy* többesével: a *sēnyet*-tel (55)), továbbá az *udmurt (votják) šeŋki*, *seŋka*, stb. A kéttagú szavak végső *-k* hangja *-x* ~ *-y*-vé lett (pl. *chanti-osztj. sändx*, *manysi -vog. sēniy*), majd ezek a spiránsok beleolvadtak az előttük lévő magánhangzóba. A hangtani fejlődésnek ezt a fokát mutatja a *chanti (osztj.) sänd* és többese: *sānet* (56) 'taplók', a manysi (*vog.*) *sēni* ~ *sēni* 'tapló' meg a finn *sieni* 'gomba, szivacs'. Van azután olyan *chanti (osztják) nyelvjárás*, melyben már nem kéttagú a magyar *szén* szó megfelelője, hanem egytagú: *sän* vagy *sän* (ebben a kifejezésben: *sän tuti*, *sän tudŋ*), melynek etimológiai megfelelője nyelvünkben *szén-tüzes*, jelentése meg: 'tapló-tüzes'), vagyis az eredetibb kéttagú, magánhangzóra végződő szó végéről eltűnt a végső magánhangzó.

Ezen a hangtani fejlődésfokon van az említett *chanti (osztják) EO. sän* vagy *sän 'égő tapló'* szón kívül a *mari (cseremisiz) šen* ~ *šin* és a magyar nyelvjárás *szen* (vö. az irodalmi nyelvi *szen*-et, stb. rövid magánhangzós alakkal is), továbbá a nyelvjárás és irodalmi nyelvi hosszú magánhangzós *szén*.

Eddigi fejtegetéseinknek az az eredménye, hogy a magyar 'tűz', 'parázsló tűz', 'Kohle' jelentésű *szen* ~ *szén* szónak 'tapló', 'tűzi tapló', 'gomba' jelentésű etimológiai megfelelői vannak a manysi (*vogul*), a *chanti (osztják)*, az *udmurt (votják)*, a *mari (cseremisiz)*, a *lapp* és a finn nyelvekben.

Ebből az következik, hogy a 'tűz' 'parázsló tűz', 'Kohle' jelentésű mai magyar *szen* ~ *szén* szónak eredeti jelentése szintén 'tapló', 'tűzi tapló' volt, és abban az időben, mikor még nem volt meg nyelvünkben az ismeretlen eredetű, de biztosan jövevény *tapló* szó; a *szen* ~ *szén* szóval jelölték elődeink a 'tűzi tapló' fogalmát.

Szen ~ *szén* szavunk jelentésfejlődése tehát ez volt: 1. 'Baumschwamm', 'Feuerschwamm, Zunder' > 2. 'gühendes Feuer', 'Feuer' > 3. 'glühende Kohle' > 4. 'Kohle' > 5. nyilvánvaló, hogy az előző 'faszén' jelentés tette lehetővé a XVIII. század végén a 'Steinkohle' jelentésű *kőszén* összetételt (ez utóbbiról még alább néhány szót).

E jelentésfejlődés igazolására újból hivatkozom itt arra, hogy a magyar *szen* ~ *szén* többi fgr. nyelvbeli pontos hangtani megfelelői 'Baumschwamm', 'Feuerschwamm, Zunder' és 'Schwamm' jelentésűek (a finnben 'Pilz' és 'Schwamm'), és megemlítem megint, hogy a *tapló*val való tűzgerjesztés a finn-ugor korban — és még később is — általános és igen fontos művelet volt. Nem utolsósorban ismét hivatkozom itt arra, hogy a finn nyelvbeli 'Feuerschwamm, Zunder' jelentésű *taula* Thomsen megállapítása szerint ősfinn korban balti jövevényszó, és ennek az ősfinn korban balti nyelvből kölcsönzött *taula* < *takla* szónak, mint láttuk, olyan indoeurópai rokonsága van, melynek tagjai között ilyen jelentésű szavak is vannak: 'tapló', 'égni', 'tűz'. A német *Zunder*-nek is ilyen jelentései vannak a német nyelv történetének folyamán: 'tapló' 'eleven tűz' és 'Kohle'.

A magyar *szen* ~ *szén* is jelenti azt, hogy 'eleven tűz' meg 'Kohle', finn-ugor megfelelői meg azt jelentik: 'tapló, tűzi tapló'.

Most pedig térjünk át *szen* ~ *szén* szavunk magyar nyelvbeli jelentéstörténetének rövid ismertetésére, vagyis annak adatszerű igazolására, hogy az előmagyar kor tetemes részében 'tapló', 'tűzi tapló' jelentésű *szén* szó az írásos emlékek kora óta 'tűz', 'parázsló tűz', 'Kohle', majd 'Steinkohle' jelentésváltozatot mutat és e jelentésváltozatok sora a jelentésváltozások egymásutánját is mutatja.

3. ÉLESZD MEG A SZENET!

Igen, így mondják a szlavóniai magyarok, ha azt akarják kifejezni, hogy 'éleszd meg a tüzet!' (57). — Az Ormányságban is azt mondják: »*Szenet gyűjtök*«, s ennek jelenése: 'tüzet gyűjtök' (58) — A parázsnak *szén* a neve a moldvai csángóknál (59) és még másfelé is az országban (60). A *szénvonó* azért *szén*-vonó, mert a parazsat — a szenet — vonják vele, s a *szénszító* is tűzsztító (61). Szlavóniában a tűzhelynek *szénhej* a neve (62), s a konyhát *szenes ház*-nak mondják Harasztin (63). Az Ormányságban a *szenes ház* annyi, mint 'tüzes, tűzhelyes ház' (64) a Székelyföldön a 'sütőház' *szén-ház*, *szín-ház* (65). — Sándor István *szenelőnek*, Faludi Ferenc meg *szenelő*-nek hívja a tűzhelyet (66); a Tsz. a balatonmelléki kandallót hívja *szenelőnek*, a MTsz. pedig a győri, parázssal megrakott födeles ágymelegítő serpenyőről mondja, hogy az *szenelő*. — Egy 1550-ből való feljegyzés *széntartó réz-serpenyőről* (= Warmpfanne) beszél (67).

A *szenes*: 'kis négyszegű erszény, a pipások tűzszerzámtartójok'. Baranyai szó (68).

A mai nyelvjárási *szen* ~ *szén* szónak nagy területen való 'tűz, parázs' értelme és származékainak, összetételeinek tűzzel kapcsolatos jelentései arra mutatnak, hogy régen általános lehetett a *szén*nek 'tűz' és 'parázs' jelentése. Ez természetes is előttünk, ha tudjuk, hogy a *szén* eredetileg a 'tapló', 'tűzi tapló' fogalmát jelölte.

A *szén* szónak régi magyar nyelvbéli 'tűz', 'parázsló tűz' jelentését igazolják a régi nyelvemlékek is.

A XV. századbeli Beszt. Szój. (1286): *eleuen zen*-nek azaz *eleuen szén*nek vagy *szén*-nek mondja azt, amit a SehlSzój. *tíz*-nek vagyis *tűz*-nek (= *pruna*) nevez. — Az *eleuen szén* 'glühende Kohle' régi nyelvi szinonimái: *parázs-szén*, *sébes-szén*, *tűz-szén*, *tüzes-szén*; a 'tűz'-nek neve még: *lángos-szén*, *szikra-szén*. Ezekkel ellentétben a 'tote Kohle' *aludt-szén* és *holt-szén* (69).

A Margit Legendában olvassuk (162), hogy »Ez gyermeknek ő szülei kedég vévék ez megholt gyermeköt, és tévék az háznak közepire az *szén* mellé — mai irodalmi nyelven: a *tűz* mellé.« — Ma azt mondjuk: aki közelebb van a *tűz*-höz, az jobban melegszik. Egy 1543-ból való levélben azt olvassuk, hogy »az ki kézelebb az szénhez, az jonkább fitézik.« (70) — JordK. 57: »Valaki *szenet* g y o j t a n d és kárt ténd, megfizeti« (Mózes II, 22.).

Gyula várában 1554-ben voltak »testaceae crematorium vulgo *zenes laptá*; az 1572. évi összeírás is 23 *szenes labdát* említ (71). — A *szenes laptát* szinonim kifejezéssel *tüzes laptának* is nevezték. Ez az utóbbi került bele a hadi életből Balassi egyik szerelmi költeményébe; a *tüzes laptákkal* távolról igyekeztek felgyújtani az ellenség várát és táborát: Balassi szívét is távolról gyújtotta fel szerelmese *tüzes laptáival*:

Hol *tüzes laptáid*, kikkel távul gyujtasz,
Az kiknek fáklyáddal közöl (= közel) te nem ártatsz?
Add meg, ha ígérted, heában mit kénzasz? (72)

A középfelnémet költészetben az eredetileg 'tapló' jelentésű *zunder* a szerelem tüzének is kifejezésévé lett: »Venus, wirf din fiur und ouch din *zunder* in ir herze mit gewalt.« (73)

Ennek a versnek a szerzője is a hadi életből és a gyújtogatás szavai közül vette azt a kifejezést: *wirf din fiur und ouch din zunder in ir herze*, éppen úgy, mint Balassi imént idézett versében a *tüzes laptákat*.

Balassi (az Eckhardt-kiadta összes művei I. kötetének) 57. versében véghe-tetlen szerelmét »olthatatlan *szén*«-nek mondja:

Ha ki akar látni olthatatlan *szenet*,
Nessze az én véghetetlen szerelmemet,
Ki mint p o k o l tüze örökké csak éget.

Ezt, mint Eckhardt megállapította (74), németből fordította Balassi, s a német eredetiben a magyar *szén*-nek Brunst a megfelelője:

Wer sehen will ein Brunst, gross, ungeheur,
der sol allein mich armen Mann besehen,
Denn ich bin gantz und gar von liebes feur.

A szerelem éget, mint a tűz, mint a *szén*, ezért:

Júlia két szemem, olthatatlan *szenem*, véghetetlen szerelmem,
Júlia víg kedvem s néha nagy keservem, örömem és gyötrelmem,
Júlia életem, egyetlenegy lelkem, ki egyedül bir velem. (75).

Az eredetileg 'tapló' jelentésű *szen* ~ *szén*, felvéve a 'tűz' jelentést, éppen úgy az égő szerelem költői kifejezésévé vált Balassi költészetében, mint az eredetileg 'tapló' jelentésű *zunder* a középfelnémet költészetben.

Megvan az *égő szén* = 'égő szerelem tüze' Zrínyi egyik idiliumában is, »Az hol egy vadász Violának kegyetlenségéről panaszolkodik«:

Így monda Cupidó; és ugyan igaz lén,
Mert mindenkor benne újult az *égő szén*;
Vagy volt az esztendő iffiú avagy vén,
Mindenkor ő szíve háborúságban lén. (76).

A *szen* ~ *szén* szónak költői nyelvi pályája azonban nem ívelt messzire: visszaszorult a mindennapi életbe, a tűzgerjesztés körébe.

4. A FEKETE GYÉMÁNTOK...

További története *szén* szavunknak a bányászat fejlődésével kapcsolatos. A NyUSZ.-ból tudjuk, hogy 1780-ban, a Magyar Hirmondóban jelent meg — tudomásunk szerint — először a *köszén* szó a 'Steinkohle' kifejezésére. Ettől kezdve már nemcsak a 'tűz'-nek, 'parázs'-nak, 'glühende Kohle'-nak s a 'faszén'-nek volt neve a *szén*, hanem a bányából termelt 'Steinkohle'-t is így hívják: *köszén*, majd *szén*.

Fényes Elek a múlt század első felében még arról értesít, hogy a kőszent hazánkban akkor még sokfelé nem bányászták. Így pl. nem bányászták még 1841-ben a kőszent a következő lelőhelyeken: Esztergom megyében Dömösön, Mogyoróson, Sári Sápon (77); — »Azon kőszént, mely a' Mosoczi, Kis Rákói, Blatniczai hegyekben található, a' fa bősége miatt nem használják.« (78). — De ezenkívül még más kőszén-lelőhelyek is haszontalanul heverték a múlt század első felében. — »Kőszén van a' zsömlei határban — írja másutt Fényes (79) — mely azonban csak téglá és mészégetésre használtatik« (Komárom m.). Baranyában öt helyen évente csak 95.000 mázsát »ásnak« ebben az időben, »mely a' jó fajta fekete kőszénfajból való, 's egy öl kemény fára 8 mázsa számíttatik.« (80)

Csak a gyáripár fokozatos terjedésével vesz nagyobb lendületet a kőszén-bányászat, s ettől kezdve a *szén* szó a köznyelvben és az ipar nyelvében mind jobban és mind általánosabban a kőszén fogalmához kapcsolódott.

Íme, röviden a magyar *szén* szó története a finnugor korbeli ősközösség táplójától, a parázsló táplótűztől, a tűzhely tüzeit, a fa izzását jelző jelentésen keresztül szocializmust építő korunk hatalmas gépóriásainak a föld gyomrából felhozott táplálékáig. a kőszénig, melyet Jókai költői kifejezéssel fekete gyémántnak nevezett.

Még csak annyit, hogy *szén* szavunknak a fgr. nyelvek közül csak a lappban vélték megtalálni a megfelelőjét, s a lapp *čidna* 'Kohle' szóval rokonították (81).

Úgy vélem, hogy ez a 'Kohle' jelentésű lapp szó hangváltozata az ugyan-csak lapp 'fungus betulae, unde formes praeparatur' jelentésű N. *čadna g. čana* szónak meg a lp. L. *čātna* szónak, melynek tehát jelentése: 'Birkenschwamm' (82).

Jegyzetek

1. *Ecseri Lajos*: A szegény ember. Különlenyomat a BpSz. 392. számából, 1909: 23.
2. *Timkó György*: Aczél-kova-tapló a magyarság kezén. Népr. Ért. 1906: 13.
3. *Eötvös Károly*: Deák Ferenc Bp. 1905. Révai. I, 70: »Gyufa nem volt hajdanában, csak 1848 után kezdett terjedni nálunk. E helyett volt az aczél, kova, tapló.«
4. *Győrffy István*: A Nagykunság és környékének népies építkezése. Népr. Ért. 1909: 72.
5. *Eötvös Károly*: i. m. I. 71—72.
6. Be van az én szűröm ujjja kötve, / Barna kislány, ne kotorássz benne: / Az egyikbe acél, kova, tapló, / A másikba százforintos bankó.
7. *Eötvös Károly*: A Bakony. II. Bp. 1909. Révai, 213.
8. *Timkó György*: Aczél-kova-tapló a magyarság kezén. Népr. Ért. 1906: 11.
9. *Ecsedi István*: A Hortobágy puszta és élete. Debrecen, 1904: 227.
10. Ezt az adatot Gáspár János volt szegedi bölcsészhallgatónak köszönöm.
11. *Kada Elek*: Arch. Ért. 1896: 40, 42, 46, 47.
12. *Kada Elek*: Arch. Ért. 1896: 50.
13. *Herman Ottó*: A magyar ősfoglalkozások köréből. Termtud. Közl. XXXI, 265—66.
14. *Bátky Zsigmond*: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. 280.
15. *Timkó György*: Újabb tüzcsiholó aczélok a M. N. Múz. Néprajzi Osztályából. Népr. Ért. 1909: 23.
16. *Kalevala*, 47. runo.
17. *B. F. Porsnyev*: »O drevnyejszm szopszobe polucsenyija ognja« c. tanulmányában, tanulmányának 3. fejezetében: »Gipoteza o nyeproizvolnom voznyikovenyij ognja«. Szovjetszkaja Etnografija, 1955. 16—20. — Erre a tanulmányra Szádeczky-Kardoss Samu hívta fel figyelmemet: szívességét köszönöm.
18. *Birket-Smith, Kaj*: Kulturens veje, Kopenhagen, 1941. Németül: Geschichte der Kultur, Zürich, 1946. 80. l.
19. »A tüzgerjesztés magyar nyelvi kifejezéseinek története« című tanulmányomnak most csak a taplóról meg a szénről szóló részletét közlöm.
20. *Timkó György*: Aczél-kova-tapló. Népr. Ért. 1906: 34.
21. *Eötvös Károly*: A Bakony I, 304: Leghíresebb a tűzszerszámnak legalkalmasabb taplót a bakonyi *cserfapudvában* találni. Ennek a pudvának a színe is kellemes, tapintása puha, súlya könnyű, a szikra rögtön beleesik, füstjének illata pedig diadalmasan versenyezhet a déli Balkán rózsáival. Országos híre volt egykor ennek a pudvának. Régi öreg követektől hallottam, hogy Veszprémvármegye követeitől mind a többi ötven vármegye követe megvárta a pozsonyi országgyűléseken, hogy bakonyi cserfapudvával ellássák őket. Rohonczy János, Kocsi Horváth Sámuel, Kocsi Sebestyén Gábor zsáksámbra hordatták országgyűlésekre a bakonyi cserfapudvát.« — *Seemayer Vilmos*: A régi zalai pásztorok dohányzókézsége. Népr. Ért. 1934: 61: »A faköze. Ez nem egyéb, mint öreg, odvas bükkfának elkorhadt, elpudvásodott belső része, amelyet a pásztor tapló helyett használt, acéllal és tűzkövel kiütve azt. Előnye a taplóval szemben az volt, hogy nem kellett főzni és puhára kalapálni, mint a taplót, hanem azon módon lehetett használni, amint kiszedte az odvas fából. A régi pásztorok azért is szerették jobban a taplónál, mert könnyebben fogott tüzet amannál, mindig száraz volt és minél jobban fújt a szél, annál jobban égett. (»Ha van faköze, aggyon nekem is« mondták, ha kértek belőle.)«
22. *Timkó*: i. m. Népr. Ért. 1906: 34.
23. *Timkó*: i. m. Népr. Ért. 1906: 34.
24. *Timkó*: i. m. Népr. Ért. 1906: 34.
25. *Hermann O.*: A magy. pászt. nyelv.: 685—86, a *tapló* címszó alatt.
26. *Szabó Dávid*: Kisdéd Szó-Tár, 1792. Kassa, 77. A *gyopártaplóról* tanulmányomban majd bővebben szólok.

27. Fábán József: Természethistória a gyermekeknek. Veszprém, 1792. Számmer, 66. l.
28. Timkó: Népr. Ért. 1906: 32—33. A kiemelés tölem.
29. Hermann O.: A magy. pászt. nyelv. 687: »zsidóbúr — országosan — a Polyporus-gombából készült tapló, borszerűen szétlapítva; a pásztorok leginkább zsidó házalóktól vették.«
30. Timkó: Népr. Ért. 1906: 34. Az orsfa sajtóhibából keletkezett soha nem használt szó, vö. Tolnai Vilmos: NésNy. I, 136.
31. Ecsedi István: A Hortobágy pusztája és élete. 227.
32. Eötvös Károly: A Bakony I, 303.
33. M. Jogtört. Eml. I, 17; OklSz.
34. OklSz.
36. N. Sebestyén Irén: »A protolapp nyelv problémájához« c. értekezésében (NYK. LIII, 34.) a vogul táplex és a magyar tapló szót a lapp N. (Fris) duovlle 'frustulum maturi betulae, pani...' (Nielsen) duow'le 'tinder' szóval egy eredetűnek tartja. — Lakó György rámutat arra, (NyK. LVI, 39.), hogy a lp duow'le balti eredetű, és balti-finn közvetítéssel került a lapp nyelvbe, azonos a finn *taula* 'zunder' szóval. »A lp. szó eredetére vonatkozó általános felfogás cáfolata nélkül a lp. szó fenti egybevetése nem fogadható el.« — Persze, ez azt jelenti, hogy egyáltalán nem fogadható el. — Vö. még ehhez Kettunen: Livisches Wb. 35: da'ggöl 'harter schwamm-zunder' címszavát. — Idézi Lakó a manysi (vogul) táplex és a magyar tapló vélt kapcsolatát tárgyaló cikkeket is (Munkácsi NyK. XXV. 271 és ÁKE. 589—90; Wichmann: Nyr. XXXVII, 284), de rámutat Bárczinak elutasító véleményére is (SzófSz.).
36. Walde: Vergleichendes Wb. der idg. Sprachen I, 718—19.
37. Szilasi: Vogul Szójegyzék. Bp. 1896: 134, Munkácsi—Kálmán: Manysi (Vogul) NGy. III/2:229.
38. Munkácsi—Kálmán: i. m. III/2: 229.
39. Paasonen—Karjalainen: Ostjakisches Wb.: 2758. sz.; Karjalainen—Toivonen OWb. II: 935.
40. Karjalainen—Toivonen: OWb. II: 935.
41. Vö. a 40. és ugyancsak Karjalainen—Toivonen OWb. sán^o cikkét.
42. Pápay: Északi-ostják Medvénekek, Bp. 1934, 83. l. 339—41. sor; 96. l. 561—63. sor. Vö. még: Pápay: ONGy. 256.
43. Pápay: Északi-ostj. Medv. 14.
44. Munkácsi: VNGy. II/1: 0472.
45. Szilasi: Vog. Szój. 120.
46. Paasonen: s-laute, 127.
47. Paasonen: s-laute, 127.
48. Thomsen: Berör. 165. — Kettunen: Livisches Wb. 35.
49. Mühlbachs Lettisch — deutsches Wörterbuch I, *dagla* címszó.
50. Walde: Vergl. Wb. der idg. Spr. I, 849, a dgeggh címszó alatt.
51. Lexer: Mittelhochdeutsches Wb.
52. Vö. pl. Schmeller: Bayrisches Wb. II, 1133—34.
53. Kluge: EtymWb. — Grimm: Deutsches Wb.: »zünden ist ursprünglich und eigentlich ein feuer mit hilfe von zunder anmachen«. Stb.
54. Paasonen: s-laute, 127.
55. Vö. Karjalainen—Toivonen: OWb. II, 861 b. Munkácsi—Kálmán: Manysi (Vogul) NGy. III/2: 229. — Pótlólag ideiktatom ezt az adatot is: sán^o, sán^{gk} 'baumschwamm, knollen am birkenbaum, woraus man durch kochen im wasser, mit asche oder pulver gemischt, den zunder bereitet'. Paas.—Karj: OstjWb. 2113.
56. Karjalainen—Toivonen: OWb. II, 861 b.
57. Garay Ákos: Szlavóniai régi magyar faluk. Népr. Ért. 1911: 246.
58. Gunda Béla: A lakóház kialakulása az Ormánságban. Ethn. XLVII. 184. Lapalji jegyzet.
59. Hegedűs Lajos: »Moldvai csángó népmesék és beszélgetések.« Bp. 1952. 341.
60. CzF., MTsz.
61. MTsz., Gunda: Ethn. XLVII, 194.
62. MTsz.

63. Garay: »Szlavoniai régi magyar faluk.« Népr. Ért. 1911: 246.
64. Gunda: »A lakóház kialakulása az Ormányságban.« Ethn. XLVII, 184.
65. MTsz.
66. NySz. — *Berzsenyi* is ezt írja »Horác« 2. versszakában:
Halljad, Flaccus arany lantja mit énekel:
Gerjessz a *szenelőt*, tölts poharadba bort,
Villogjon fejedén balzsamomos kenet,
Mellyet Bengala napja főz.
67. OklSz., NySz.
68. Tsz. (1838.)
69. NySz.
70. LevT. I. 23; NySz.
71. NySz.; *Takáts Sándor*: »Magyar tüzes és lövészerszámok«. Századok, XLII (1908): 57.
72. *Eckhardt*: Balassi ÖM. I, 101.
73. *Lexer*: Mittelhochdeutsches Wb. III, 1176.
74. IK. 1913: 430.
75. *Eckhardt*: Balassi ÖM. I, 99.
76. *Széchy Károly*—*Badics Ferenc*: »Gróf Zrínyi Miklós költői művei. Bp. 1906. Akad., 1. l.
77. *Fényes Elek*: Magyar Országnek... mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest, 1843. II. kiad., II. kötet, 113.
78. *Fényes Elek*: i. m. II. 489.
79. *Fényes Elek*: i. m. I, 127.
80. *Fényes Elek*: i. m. I, 7.
81. NyH⁷ 142; SzófSz.
82. *Paasonen*: s-laute, 127.

АНТАЛ НИРИ:

ИЗ ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ ВОЗБУЖДЕНИЯ ОГНЯ

К средствам, употребленным для возбуждения огня, начиная с древних времен до начала XX в., относились сталь, кремь и трут. Слабую искру зажигалки трут превратил в прочный жар. О появлении в венгерском языке слова *tapló* (трут) лишь поздно, с конца XV века имеются данные и даже в родственных языках только мансийское, несомненно заимствованное, слово *taple* согласуется с ним. На аналогической основе слово *tapló*, заимствованное и в венгерском языке и мансийское *taple*, очевидно, связаны с индоевропейским корнем *ter*, означающим *warm*. Но учитывая, что мы должны считать известным понятие „трута“ уже в финно-угорской эпохе, поднимается вопрос, каким словом обозначали это понятие. В разных мансийских говорах своеобразным выражением „трута“ являются *sēniy*, *šinü*, *sēni*, *šeni* а в хантыйском языке *tšiyot san* (*Zunderschwamm*). Все эти обско-угорские слова этимологически связаны друг с другом и их предком могло быть финно-угорское слово, начинающееся с „s“. На это указывает, впрочем, и финское слово *sieni* (гриб, губка). Если учесть, что немецкое слово *Zunder* (трут, *Feuerschwamm*) в средне-верхненемецком языке означало и огонь, а древне-верхненемецкое слово *zantaro* имело значение *Kohle* и это же самое явление видим и в других индоевропейских языках, то по семантическим и фонетическим причинам мы можем связывать венгерское слово *szen*, *szén*, означающее „огонь“ и *Kohle*, с выше перечисленными родственными словами, обозначающими „трут“. Из этого вытекает, что первоначальное значение современного венгерского слова *szén* тоже было „трут“, а дальнейшее развитие значения можно реконструировать следующим образом: 1. „*Baumschwamm*“, *Feuerschwamm*“, „*Zunder*“, 2. „*glühendes Feuer*“, „*Feuer*“ 3. „*glühende Kohle*“ 4. „*Kohle*“ 5. „*Steinkohle*“. Значение „огонь“, „тлеющий огонь“ слова *szén* *szen* можно доказывать из народного языка также, как и из древности, а в старом литературном языке у Балаши и Зрини встречаются подобные примеры. Сложное слово *kőszén* (каменный уголь) появляется в 1780 году, а потом, с постепенным распространением фабрично-заводской промышленности, слово *szén* в разговорном языке промышленности все более связывается с понятием каменного угля.

ANTAL NYÍRI:

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER UNGARISCHEN SPRACHLICHEN AUSDRÜCKE DES FEUERSCHLAGENS

Der Stahl, der Feuerstein und der Zunder gehörten seit Urzeiten zu den Werkzeugen des Feuerschlagens und waren noch zu Beginn des XX. Jahrhunderts gebräuchlich. Der Zunder verwandelte den schwachen Funken des Feuerzeugs in dauerhafte Glut. Das Wort *tapló* (»Zunder«) ist im Ungarischen erst seit dem Ende des XV. Jahrhunderts belegt. Aus den verwandten Sprachen kann nur das wogulische *taplex* mit dem ung. *tapló* in Zusammenhang gebracht werden, das wogulische

taplex ist indessen offensichtlich ein Lehnwort. Vorausgesetzt, dass das ungarische *tapló* ebenfalls ein Lehnwort ist — und die Analogie spricht dafür — so weisen beide Wörter auf den indog. Stamm *tep* hin, dessen Bedeutung »warm« ist. Man muss aber den Begriff »Zunder« auch für die finnisch-ugrische Pericde als bekannt voraussetzen, es fragt sich daher, mit welchem Wort der Begriff ausgedrückt wurde. In den verschiedenen wogulischen Dialekten ist das Spezialwort für Zunder *sēni*, *šinü*, *sēni*, *šēni*, im Ostjakischen bedeutet dagegen *tšīydt* »Zunderschwamm«. Etymologisch gehören alle diese ob-ugrischen Wörter zusammen und man kann sie auf ein finnisch-ugrisches Wort zurückführen, das im Anlaut ein *s* geführt haben mag. Das finnische *sieni* »Pilz, Schwamm« weist ebenfalls auf dieses vorausgesetzte Wort hin. Wenn man nun bedenkt, dass das deutsche Wort *Zunder* »Feuerschwamm« im Mittelhochdeutschen auch die Bedeutung »Feuer« hatte, das ahd. *zantaro* aber soviel bedeutet wie »Kohle«, und wenn dieselbe Erscheinung in verschiedenen indog. Sprachen festgestellt werden kann, so kann das ung. *szen* ~ *szén* (»Feuer« und »Kohle«) mit den angeführten Wörtern aus den verwandten Sprachen in Zusammenhang gebracht werden. Daraus folgt, dass die ursprüngliche Bedeutung des *szen* ~ *szén* ebenfalls »Zunder« gewesen sein muss. Der weitere Bedeutungswandel kann nun folgendermassen rekonstruiert werden: 1. »Baumschwamm«, »Feuerschwamm, Zunder«, 2. »glühendes Feuer«, »Feuer«, 3. »glühende Kohle«, 4. »Kohle«. 5. »Steinkohle«. Dass *szén* ~ *szen* auch »Feuer«, »glühendes Feuer« bedeutet, kann sowohl aus der Volkssprache, als auch aus der alten Sprache nachgewiesen werden, aber auch literarische Beispiele sprechen dafür (bei Balassi und bei Zrínyi). Die Zusammensetzung *kőszén* (»Steinkohle«) taucht 1780 auf, mit der Entwicklung der Industrie verbindet dann die Umgangssprache das Wort *szén* immer mehr mit dem Begriff »Steinkohle«.

AZ IRODALMI ELLENZÉK KIALAKULÁSA SZEGED IRODALMI ÉLETÉBEN

A századforduló magyar irodalmában kétségkívül az ú. n. »irodalmi ellenzék« megerősödése, a modern magyar irodalmat megteremtő író-költő tábor kialakulása a legfigyelemreméltóbb jelenség. E folyamat során a konzervatívok a kormányzat publicisztikája, majd közvetlenül a kormánynak a védőszárnyai alá kényszerülnek. Vereségüket, tekintélyük végzetes megcsorbulását, befolyásuk elerőtlenedését nem tudja kivédeni irodalmi társaságaiknak, folyóirataiknak, íróiknak nagy száma sem (1).

A »hivatalos« irányzat és ellenzéke közötti harc eléinte a Fővárosban folyik csupán, Vajda János hívei és a Kisfaludi Társaság, illetve Gyulai Pál között, elsősorban Vajda elismertetéséért.

A kilencvenes években egyszerre beleszól a harcba a magyar vidék. Jelszava és programja: *irodalmi decentralizáció!* Hogyan születik meg ez a program és jelszó? Mit jelent az irodalmi köztudatba kerülése? Milyen törekvések sorakoznak fel mögötte? — Az e kérdésekre adott válasz nemcsak a fővárosi irodalom — vidéki irodalom problémának megoldásához visz közelebb, hanem szoros kapcsolatban van az irodalmi ellenzék, a modern magyar irodalom kibontakozásának kérdéseivel is.

»A kapitalista gazdasági fejlődés egységesítő hatást gyakorol az egész országra és a fővárosnak perdöntő szerepet ad a gazdasági, társadalmi és politikai életben. A fővárosi és vidéki irodalom és kultúra egymásmellettisége tehát elmentetben áll az objektív fejlődés szükségességével. Ha a főváros nem vívja ki magának a *demokratikus hegemoniát* a nemzeti élet minden kérdésében, úgy múlhatatlanul létrejön az elmaradott, reakciós ideológiának kiszolgáltatott vidék ellenséges szembenállása a fővárossal.« (2). Ez a tendencia Magyarországon különösen szembetűnő, mivel a kapitalizmus fejlődése a hűbéri maradványok fennmaradásával párhuzamosan történik. A magyar társadalmi fejlődés sajátos volta hozza tehát létre a főváros és vidék irodalmi vonatkozású szembekerülését.

Azok a törekvések, amelyek ezt a szembeállást meg akarták szüntetni, nemcsak holmi korlátolt vidéki írói féltékenykedésből, szűklátókörű lokálpatriotizmusból fakadtak. Jórészt — és ez az a rész, amellyel irodalomtörténetírásunknak foglalkoznia kell — annak megsejtéséből, nem egy esetben tudatos belátásából táplálkoztak, hogy a vidék-főváros irodalmi ellentét akadálya a modern magyar irodalom megszületésének. Ezen ellentét leküzdése, a vidék felszabadítása a reakciós ideológiának való kiszolgáltatottságból elsőrendű kötelessége a magyar irodalom jövőjét szívükön viselőeknek. A főváros arisztokratikus irodalmi hegemoniáját mielőbb demokratikussá kell tenni. És hogy e feladatok maradék-

talán megoldása az egész magyar társadalom demokratikus átalakulása révén lehetséges csupán, az irodalmi decentralizáció nem egy híve vallotta. Természetesen amíg az irodalmi decentralizáció híveinek táborában ez a ritka tisztánlátás felbukkant, hosszú idő telt el s a program és jelszó mögött bonyolult ösz-szeszövődöttségben pozitív és negatív erők egyaránt jelentkeztek. Az irodalmi decentralizáció szükségességét hangoztatta a vaskos provincializmus éppúgy, mint a progresszív irodalmi irányzat, de gyakran előfordult, hogy az irodalmi konzervativizmus fogta pártját a maga elképzelése szerinti vidéki irodalomnak s a modern irányzatok tagadták meg a legcsekélyebb elismerést is tőle.

Próbáljuk meg a vidéki irodalmi mozgalmak néhány jellemzőjét azzal a célkitűzéssel felvázolni, hogy a szegedi irodalmi élet problémáihoz eljussunk. A 19. század végén számos jelét találjuk annak, hogy a vidéki irodalmat mos-tohagyermekeként kezelte az irodalmi köztudat. Elég talán a vidéki írók iránt mindig meleg rokonszenvet érző Mikszáth emlékezetes előszavára utalnunk, mellyel Gárdonyi első elbeszéléskötetét vezette be: »Egy szegedi illetőségű könyv már jóelőre fitymáló mosolyt csal a kritikusi ajkakra, s a mosoly alatt lappangón szinte ott lapul már a szentencia: bűnös és büntetendő.« (3). Természe-tesen nemcsak a szegedi »illetőségű« könyvekkel volt így a budapesti kritikus. Az elmaradt vidék jogos kritikája hamarosan általános gyanakvássá, előítéletté merevedett, elvi állásponttá szilárdult.

A »hivatalos«, a 80—90-es években Gyulai által vezetett irányzat is — bár elveiben, esztétikájában jóval közelebb állt Vajdánál, Reviczky-nél, Komjáthy-nál a magyar vidék íróihoz, s ez jellemző is rá — csupán második, harmadik arcvonalának tekintette a vidéki irodalmat. Jellemző Gyulai Pál Katona József születésének centennáriumán Kecskeméten mondott beszéde: »A vidéki iro-dalmi társaságok a magyar irodalmi élet szétágazó ütere, amelyekből a köz-ponti irodalom mindenkor egészséges vérrrel táplálkozott...« (4). S hogy Gyulai minden jóindulata mellett sem a vidékről felkerült igazán nagy tehetségekre gondolhatott, amikor a központi irodalmat tápláló »egészséges vér«-t emlegette, az bizonyítja Mikszáthtal, Reviczkyvel, Komjáthyval stb. szembeni magatar-tása.

Az irodalmi ellenzék — sok esetben joggal — hosszú ideig csupán a Kis-faludi Társaság tartalékseregét látta a vidéki írókban. Mivel sejtette, majd egyre inkább tudta is, hogy a modern magyar irodalom a »városi költészet ke-rülőútján« születethetik csak meg, gyanakodva fogadta a polgári, városi fejlő-désben messze Budapest mögött kullogó vidék irodalmáinak műveit.

Az előítéletnek ezt a jogosultságát a műveltebb, tehetségesebb, vagy ha nem is tehetséges és művelt, de életrevaló vidéki írók, költők érezték. Retteg-nek a vidéktől, lesik, várják az alkalmat, ürügyet, hogy Pestre kerülhessenek. Pedig mialatt megszilárdul az előítélet a vidékkel szemben (gyakran a vidékiek-ben is), lassan, fokozatosan számottévo irodalmi, kulturális élet bontakozik ki néhány vidéki városunkban. Először csak felzárkóznak a régi, viszonylag fejlett polgársággal rendelkező, a vidéket illető előítélet alól ritka, »szabályt erősítő« kivételnek számító, jelentékeny kulturális, művészeti, irodalmi hagyományra visszatekintő városaink (Kolozsvár, Marosvásárhely, Kassa) mellé. A század utolsó éveiben már el is hagyják őket azok, amelyekben figyelemreméltó fej-lettségi polgárság van, valamelyes irodalmi hagyománnyal. (Debrecen, Szeged, Nagyvárad.)

A vidék irodalmi szervezkedésének első komoly jele az irodalmi társaságok gyors egymásutánban történő megalakulása. (Meg kell jegyeznünk, hogy az irodalmi társaság-alapítás a 90-es évektől kezdve szinte beteges divattá változott s sokhelyen alakultak irodalmi társaságok írók nélkül, dilettánsokból, műkedvelőkből. A későbbiekben sohasem az ilyen mondvacsinált társaságokról beszélünk!) (5). A »hivatalos« irányzat hamarosan rájuk teszi a kezét. Az 1876-ban alapított marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság például az alapító Tolnai Lajost is hamarosan kiközösíti többek között amiatt is, hogy ellenzéki irodalmi elveket vall. A később alakuló vidéki irodalmi társaságok pedig egyenesen mint a »hivatalos« irányzat »helyi kirendeltségei« alakulnak (6).

A század két utolsó évtizedében számos olyan városunkban, ahol irodalmi társaság még nincs (Nagyvárad, Debrecen) — vagy ha van is, attól függetlenül (pl. Szeged) — szépirodalmi folyóirat-kísérletek bukkannak fel egyre-másra. Küzdenek a megjelenés anyagi nehézségeivel, a vidéki közönség közönyével, nem egyszer a hivatalos szervek rosszindulatával. Programjuk többnyire határozatlan, alacsony színvonalúak, gyakran bántón provinciálisak. Céljuk általában azonos az irodalmi társaságokéval (igényes irodalmi közvéleményt teremteni vidéken), de elégedetlenek az irodalmi társaságok nehézkességével, módszereivel (7).

A vidéki irodalmi szervezkedésnek e két adódó formája — irodalmi társaság és irodalmi folyóirat — magában rejti az irodalmi decentralizáció kétféle értelmezésének lehetőségét. Az irodalmi társaságok általában elfogadják feladatuk Gyulai-féle meghatározását. A vidéki napi- és hetilapok szerkesztőségében dolgozó, az irodalmi folyóirat-kísérletek körül alkalmanként csoportosuló írókat ez korántsem elégíti ki. Folyóirataik mozgékonyak, kevésbé »intézményesebbek«, mondhatnánk harcosabbak az irodalmi társaságoknál, melyek nagy társadalmi ellenőrzés mellett legtöbbször a Kisfaludi Társaság valamelyik vezető alakja s a helyi notabilitások asszisztenciájával szerveződtek és alakultak meg.

A társaságok is, meg a folyóiratok szerkesztői is — noha egyaránt hadakoznak a fővárosi irodalmi monopóliummal, — igyekeznek budapesti kapcsolatokat teremteni. Mivel Budapest irodalmi életéből hiányzott az az egység, mely vezetőszeropének elismerését egyértelművé, fenntartás nélkülivé tette volna, a vidéki irodalmi szervezetek elképzeléseiknek, elveiknek megfelelő kapcsolatokat igyekeztek keresni Pesten. Míg az irodalmi társaságok általában az ekkor már minden oldalról elismert tekintélyeket (Jókait, Mikszáthot), illetve az Akadémia, a Kisfaludi Társaság táborába tartozó Szász Károlyt, Kozma Andort, Vargha Gyulát hívják meg felolvasó-üléseikre és választják dísztaggá; az említett folyóiratok olyan fővárosi írókat kérnek fel munkatársakul, akiket irodalomtörténetírásunk ma az irodalmi ellenzék táborába sorol: a két Palágyit, Reviczkyt, Korodát, Rudnyánszkyt, általában Vajda híveit. Programjaikban Vajda, Komjáthy, Iványi Ödön sorsával példázódnak. (Lásd a később ismertetendő Magyar Alföld c. szegedi irodalmi folyóiratot.)

Az irodalmi decentralizáció kétféle értelmezése alakul ki fokozatosan ily módon. Az irodalmi társaságok általában a »bűnös, erkölcstelen Főváros« ellen hadakoznak — s ezen elsősorban a modern irodalmat értik; a folyóiratok — amennyiben nem az illető városban lévő irodalmi társaság hivatalos lapjai — egyrészt felismerhető a fővárosellenességben egy őszinte, becsületes tendencia különválasztani a főváros irodalmi életében az igaz értéket és a talmit,

az ígéretes újat és az elavult régít. Ezekben a folyóiratokban olyan írásokat találunk, melyek a fővárosi irodalmi monopóliumot, klikkharcokat, kritikai elvtelenséget széles látókörrrel, kicsinyesség és személyes önzés nélkül bírálják, amelyek az irodalmi decentralizáció szükségességét az egész magyar irodalmi élet megújulása érdekében hangoztatják. (Lásd a később ismertetendő Magyar Szó c. szegedi irodalmi folyóiratot.)

E szépirodalmi lapalapítások — még ha nem fordítanak is sok esetben hátat a helyi irodalmi társaságoknak — fontos jellemzője a helyi hatóterületű társaságokkal szemben a gazdag kapcsolatteremtés más városok hasonló csoportosulásainak lapkezdeményezéseivel (8).

Ugyancsak ezeknek a szépirodalmi lapalapításokkal kísérletező vidéki újságíró-íróknak, költőknek a mozgalma a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége, mely ugyan elsősorban tagjai megélhetési problémáival foglalkozik szakszervezet módjára, mégis szolgálta a vidéki írócsoportok eszmei-irodalmi kapcsolatainak megerősödését is. (Tagjai többek között Tömörkény, Móra, Ady, Biró Lajos, Kosztolányi, stb. voltak.) (9).

A fentiekből következően a vidéki irodalmi megmozdulások progresszív elemeit általában — Szegeden, Nagyváradon *feltétlenül* — nem a szinte minden esetben fokozatosan konzervatívvá levő, önképzőkörré merevedő irodalmi társaságokban, hanem az ezektől egyre távolodó, szépirodalmi, kritikai folyóirat-alapításokkal kísérletező, kevésbé szervezett írócsoportokban kell keresnünk a századfordulón. Tudjuk, hogy a kárhoztatott irodalmi társaságokban is sok egészséges kezdeményezés született, sokhelyütt egy-egy időszakban hasznos ismeretterjesztő s egyéb kulturális tevékenységet folytattak (10). Az is igaz, hogy a városi potentátokra, gróf, püspök védnökökre elsősorban az anyagiak, a működhetés pusztá lehetősége érdekében támaszkodtak. Nem véletlen viszont, hogy az ilyen alapokra épülő társaságokban ezek a kezdeményezések hamar elaludtak, az elvi vonatkozásokban pedig igyekeztek a hivatalos irányzathoz igazodni (11).

Nagyváradon valósul meg, a »holnaposok« körében az irodalmi decentralizáció tábora legradikálisabb elemeinek és a modern magyar irodalom megteremtése gondolatának összekapcsolódása a XX. század első évtizedében. Azok, akikből a programszerűen irodalmi társaságnak induló »A Holnap« rekrutálódik, régóta szembenállnak a nagyváradai Szigligeti-Társasággal. Elég csak Ady 1901–02-es cikkeire, illetve »Fantom« (később »Az én menyasszonyom« címet kapta) c. verse miatti összetűzésre utalnunk (12). Ady 1902-ben így ír az irodalmi decentralizáció lehetőségeiről: »A Los von Budapest sokkal komolyabb az utolsó időkben, mint sokan hiszik... sokkal több vérünket szívta föl (ti. Budapest), és sokkal vértelenebbek vagyunk hogysem Budapesttel szakíthasson az ország bármely eleven tagrésze is... Néhány magyar város ígérete a jövőendő magyar kultúrának s ebből a néhányból lehet kultúrváros (13).

A »holnaposok« nevében »A Holnap« megjelenése után ugyancsak Ady foglalja össze a vidék — főváros problémát: »A Holnap nem akar éretlen, falusi, vidékieskedő forradalom lenni; amolyan irodalmi barbizon; nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen... A Holnap... az irodalmi, művészi egyéniségnek akar utat törni..., hogy minden értékes irodalmi egyéniség dolgozhasson az ország kultúréletének mélyítésén« (14).

Szegeden nem jut idáig az elvek tisztázásában az irodalmi decentralizáció tábora. Nemcsak az ennek az oka, hogy Szegeden nem volt egy Ady (bár kis-

hijja, hogy Ady nem jött Szegedre újságírónak). A következőkben többek között éppen azokra az okokra akarunk rámutatni, amelyek Szeged irodalmi életét a 90-es évek nagy eredményei után gátolják további kibontakozásában s a XX. század első éveiben Nagyvárad irodalmi élete mögé szorítják.

*

Szeged irodalmi élete a XIX. század második felében lendül fel. Nemcsak az írók, irodalomból élők, kiadványok fokozatosan növekvő számát jelenti ez (15), hanem mindezekén kívül bizonyosfajta irodalmi szervezkedés kibontakozását is.

E szervezkedés első formája, a város irodalmi hagyományainak intézményes ápolása. Szeged, az ország akkor »második városa« lakosságának kultúrigénye már az önkényuralom idején módot talált arra, hogy a »nagy idők«-re emlékeztető írókat, költőket hívjon meg irodalmi estekre (16). Nem csoda, ha Szegeden alakul meg a XIX. század első *vidéki irodalmi társasága*, a *Dugonics Kör*, 1873-ban, megelőzve a Tolnai Lajos által 1876-ban alapított marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaságot is (17). Noha a Dugonics-Kör rövid életű, s lapja a Szegedi Lapok (1873—76.) nem mérhető Tolnai Erdélyi Figyelőjéhez, figyelemreméltó kísérlet (18).

Szeged irodalmi örökségének ilyenfajta ápolása mellett hamarosan megjelenik az irodalmi szervezkedés másik formája, a 80-as években megszorodó hírlapok szerkesztőségeiben dolgozó írók tömörülése. Amíg a Dugonics-Körrel induló kezdeményezés a század végére az 1883-as kísérlet után végre komoly és hosszúéletű irodalmi társaságot eredményez (Dugonics Társaság, 1892.), a napilapok szerkesztőségében dolgozó írók csoportjai egyre-másra létesítik a néhány szám, vagy legjobb esetben néhány évfolyam után megszűnő szépirodalmi, »vegyestartalmú«, »irodalmi és társadalmi« folyóiratokat.

Az első jelentősebb szépirodalmi heti folyóirat a »Magyar Alföld«, 1894—95. (19) — az akkoriban még fiatal Dugonics Társaság programjával azonos célokat tűz maga elé. Szegedi munkatársai közül többen tagjai is a Társaság szépirodalmi osztályának. Első pillanatra úgy látszik, egymásra talált a város alpolgármestere által irányított irodalmi társaság és az élő szegedi irodalom. A Társaság körében is élénken él az irodalmi decentralizáció eszméje, mely a fővárosi irodalmi monopóliumot régóta synlő szegedi újságírók körében mindennapi kérdés. »A magyar irodalom új korszakot él: a fellendülés, a gazdagodás korszakát, melyben mintegy *önmagától*, a *szükségesség folyamán* *képpen valósul meg az irodalom decentralizációja*, így fejezvé ki azt a jelenséget, hogy a vidékek föllendülő irodalmi életét komolyan számba vesszük ott is, ahol azelőtt szárnypróbálgatásnak tekintették csupán a vidék irodalmi mozgalmát« (Kiem. N. J.-tól) — írja a Társaság 1894. évről szóló jelentésében Békefi Antal főtítkár.

Hogy a szegedi írók jórésze nem tartja ilyen »önmagától megvalósulónak« a vidéki irodalom elismerését, hogy szükségesnek érzi az érte való harcot, az hamarosan kiderül a Magyar Alföld lapjain, ahol a két szegedi vezető napilap (Szegedi Napló, Szegedi Híradó) Mikszáth, Gárdonyi, Thury Zoltán példáin lelkesülő fiatal újságírói hallatják hangjukat. Ezért nem lesz a Társaság lapja a Magyar Alföld. Nem fordul szembe a Dugonics Társasággal, de a maga útját járja.

Már az első szám szembefordul a korábban idézett, Gyulai-féle, a vidéki irodalom feladatát meghatározó elvvel: »Egyesek hajlandók voltak egy-egy fővárosi újság szerkesztőségét s a Főváros egyéb irodalmi és művészeti céheit úgy tekinteni, mint a nemzet összes létérdekeinek privilegizált letéteményeseit, amelyekre a jó vidékinek csak szent áhitattal szabad föltekinteni és hazafias önfeláldozással kötelessége egészséges vidéki zsírjával hízlalni« (20).

A Magyar Alföld célja a »vidéki irodalmi dezorganizáltság és közöny« megszüntetése, a vidéki, ezen belül a szegedi irodalmi és kulturális élet felvirágoztatása. Ezért igyekszik tájékoztatni olvasóközönségét az irodalom országos problémáiról, ezért szeretne színvonalas szépirodalmi műveket közölni, s méltán bíráltni a helyi színházat, az Alföld e részének egyetlen állandó színházát.

Szerkesztője, Kisteleki Ede (21) a szegediekkel együtt fővárosi és vidéki írókból nagy munkatársgárdát szervez (22). A Kisfaludi-Társaság tagjai (Herceg Ferenc, Kozma Andor, Radó Antal) éppúgy helyet kapnak a lapban, mint a Petőfi Társaságéi (Ábrányi Emil, Bársony István), »A Hét« munkatársai (Mikler Gusztáv, Munkácsy Kálmán), az »irodalmi ellenzék« képviselői, Vajda János hívei (Rudnyánszky Gyula, Palágyi Lajos, Zempléni Árpád, Varsányi Gyula), fiatalok (Sz. Szigethy Vilmos, Gárdonyi Géza) és öregek (az első magyar Faust-fordító Nagy István) egyaránt. Még az akkor már szocialista röplapokat írogató Mezőfi Vilmos is ír egy alkalommal a Magyar Alföldbe. Elsősorban kellett volna említenünk Mikszáth Kálmánt, akit minden szegedi irodalmi megmozdulás érdekelt.

Ne gondoljuk, hogy ez a heterogén írótabort a véletlen, az ismertebb nevekkkel való előfizetés-gyűjtés szándéka, vagy holmi elvtelen szerkesztés hozta össze. A lapban szereplő írók nevét (az álneves cikkeket nem számítva mintegy 70 név fordul elő a Magyar Alföldben fennállása 7. hónapja alatt) nagyrészt az első szám programszerűen közli s bár nyilvánvaló, hogy sok minden szerepet játszhatott a munkatársak csatlakozásában, a Magyar Alföld céltudatosan fogad be mindenféle irányzatot. Ez a céltudatosság a magyar irodalom ügyének őszinte szolgálatából született.

Az viszont természetes, hogy ez a »mindenkivel jóba lenni akarás« súlyos ellentmondásokat s végül csődöt eredményez. A Magyar Alföld egyidőben provinciális (lásd a 2. szám Móra Istvánt egekig magasztaló cikkét), és örvendetesen országos távlatokban gondolkodó (u. a. számban a Vajda-jubileum körüli huzavonával kapcsolatban Gyulait támadja). Hol a legkiválóbb magyar irodalmi lapnak tartja »A Hét«-et, hol antiszemita módon támadja. (4., 10. számok.)

A Magyar Alföld irodalompolitikai cikkei a szembeötlő maradiság és a radikálisan új irodalmi törekvésekkel hadakozva végeredményben középutasok. Nem különös, és nem is nagyon megróható álláspont ez a megfélemlített, eddig lekezelt vidék első jelentősebb irodalmi folyóirata részéről. Ezidőben az Akadémia tábora is erőteljes még annyira, hogy konzervativizmusának »nemzeti« jelszavai megfontolásra késztessek a hátatfordítani akarókat. Csak egy Vajda, egy Tolnay képes erre. »A Hét« merész iránya és szokatlan modora sem adhatta alig néhány éves pályafutása során a vidék számára meggyőző bizonyítékát annak, hogy az adott körülmények között az ő sokat támadott iránya az egyetlen lehetséges választás azok számára, akik a korszerű magyar irodalom megteremtésének ügyét szívükön viselik. (Annál is inkább, mert »A Hét« maga

is inkább csak felgyűjtője volt ekkor a »nagyvárosi« irodalomnak, mint hajtathatlan ellenfele a Kisfaludy-Társaság-képviselte »nép-nemzeti« irányzatnak.)

A minden kérdésben Vajda János melletti állásfoglalásból sem vonhatunk le olyan következtetéseket, hogy egyértelműen ellenzéki folyóiratnak tarthassuk a Magyar Alföldet. A szegedi folyóirat számára — ahogy Vajda sok híve számára is — Vajda János neve a méltatlanul mellőzött író, s nem a Vajda költői programjával való feltétlen azonosulást jelentette csupán — s ez az irodalmi decentralizáció programjába kitűnően beleillett.

Elmaraszthatjuk mindezért bizonyos fokig a Magyar Alföldet, méltánytalanság lenne azonban olyan tisztult programot, olyan elvi határozottságot követelnünk tőle, amelyet a 90-es évek közepén jóformán egyetlen ellenzéki folyóiratunkban sem találunk a Koszorútól kezdve az Új Nemzedéken keresztül a Hétig.

A Magyar Alföld szépirodalmi anyaga messze fölé emelkedik a korabeli vidéki folyóiratok színvonalának. Poétái ugyan gyengék. Egy Reviczky-vers (23), Komjáthy egy költeménye (24) mellett a bizonyos mértékig korszerűnek tekinthető lírát Palágyi Lajos, Mikler Gusztáv, Sz. Szigethy Vilmos, Gárdonyi Géza egy-egy verse képviseli (25). Megjelenik A Magyar Alföldben is az »A Hét« hatására elterjedő, a modern élet visszasságait kigúnyoló rigmus, álnéven, ahogy ezt Heltai—Incubus, meg Ambrus—Igrez is teszi (26).

A prózai rész színvonalasabb. Herczeg Ferenc, Vértessy Gyula, Sziklay János, Kozma Andor, Sas Ede megszokott modorú és témájú írásai mellett Munkácsy Kálmán »De profundis« című elbeszélését kell kiemelnünk. A rabszolgai bányamunka, a hitvány hajcsár-felügyelő és a becsületes munkás közötti konfliktus bemutatása mély rokonszenvet árul el a kizsákmányolt proletáriátus iránt (27).

A prózai munkák között szembeötlő a parasztnovellák csoportja. Tömörkény két — az irodalomtörténetben eddig ismeretlen — elbeszélése (28) mellett Bite Pál, Iványi Dezső, Ujlaki Antal, Cserzy Mihály írásai tartoznak ide. Közülük csupán Cserzynek a boszniai okkupáció embertelenségeit, a közös hadseregbe besorozott magyar katonák szenvedéseit hitelesen megjelenítő rajzai közelítik meg az első kötetét nemrég kiadó Tömörkény írásait (29). Ezek a paraszt-rajzok, — novellák a szegedi irodalom specialitásai ebben az időben. Ebben a specialításban túlzás lenne valami »Heimatkunst«-szerű jelenséget látnunk. A tanyavilágától ugyan már elszakadó-félben lévő Szegeden a még mindig meglévő paraszt-polgári vonások révén a szegedi novellisták mélyebben, igazabban láthatták parasztságunk életét, mint a fővárosi népszínmű-szerkesztők. Végeredményben arról van szó, hogy a szegedi tanyavilág valódi problémáit unalomig variálgató kisebb tehetségű szegedi írók sokszor romantikus szemléletük ellenére is előkészítették a Tömörkény-féle parasztnovella, — rajz realizmusát. Tömörkény tehetsége elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a romantikus parasztábrázolás saját fiatalkori műveiben is meglévő sémáit áttörje.

A legerjedelmesebb prózai írás a Magyar Alföldben Cserey Zsigmond szegedi orvos »Szinéri György« álnéven írott »A bölcsesség tornya« című, a francia felvilágosodás szellemében írt demokratikus célzatú tanmeséje (30), és Mikszáth Kálmán »Egy magyar nemes és házatája« c. eddig ismeretlen elbeszélése (31). A tanulmány-jellegűen, céltudatosan sűrített, Mikszáth ezidei írásaitól (Eladó birtok, Páva a varjúval, A kis primás, Szent Péter esernyője, Beszterce ost-

roma) elütő módon, csak leglényegesebb vonásaiban megrajzolt kis portré a magyar dzsentri útját ábrázoló nagy műveket előkészítő írásai között jelentős helyet foglal el.

A Magyar Alföld színikritikájának egyetlen érdeme az elfogulatlanság. Saját munkatársainak sikerületlen műveit éppúgy pellengérré állítja, mint az idegenekét. (Herczeg Ferenc »A dolovai nábob leánya« c. művét a pesti lapok elismerése ellenére is kigúnyolja a 9. számban.) »Vérmozgatta, élettől ellesett« jellemeket. »megrázó igazságokat«, a »társadalmi félszegségek derűtséget keltő ostromozását« követeli színműírókon és színészekén (32).

Mindehhez nagyszámú műfordítás járul versben és prózában egyaránt. Lermontov, Longfellow, Heine mellett a divatos Coppée, illetve Sudermann, Gustav of Geijerstam, Methenier és Mark Twain művei többnyire ismeretlen műfordítók gyenge tolmácsolásában (33).

Összefoglalva az eddigieket: A Magyar Alföld tipikusan magán hordozza azokat a jegyeket, melyek a kilencvenes években jellemzik az irodalmi decentralizáció elvének ellentmondásos kiforratlanságát. Ugyanakkor — s ez az ami számunkra fontos — minden korlátja ellenére megtalálhatjuk benne a korszak magyar irodalmának minden pozitív tendenciáját. A »népszínműves« parasztabrázolóssal való szakításra törekvés (Tömörkény és társai), a proletáriátus problémáinak realista feltárására irányuló — sajnos, országos viszonylatban is eredménytelen — kísérlet (Munkácsy elbeszélése), a világirodalommal való sokszor szerencsés kapcsolatkeresés (Heine, Geijerstam, Mark Twain, stb.), a dzsentri-illúziók irodalmi dédelgetésének felszámolása (Mikszáth írása), a magyar uralkodó osztály őszinte irodalmi ábrázolásának tendenciája (a Herczeg-kritika).

*

A múlt század utolsó esztendejében, 1889. október 15-én a Magyar Alföldnél jóval határozottabb elviségű irodalmi folyóirat indul Szegeden: a Magyar Szó. Úgy látszik, akadtak Szegeden, akik belátták, hogy a magyar irodalmi élet felserkentése a vidéken nem lehetséges a Magyar Alföld-féle jámbor középser alapján.

A Magyar Szó szerkesztője Ujvári Péter fiatal újságíró. Programjában (»Szerkesztői üzenet az olvasóhoz« 1. sz.) keményen bírálja a korabeli irodalmi életet. Helyesen ismeri fel, hogy Vajda halála óta a fővárosban az eszmei harcból klikkek harca lett, míg külföldön a »termékeny elvi küzdelemben az ideális és ralisztikus törekvések összetalálkozása az irodalom legegészségesebb irányát« hozza létre. — Sejthető, hogy Ujvári nem valami képzett esztéta, cikkében sok a korabeli általánosság, figyelemreméltó azonban, hogy az *elvi harc, mint az irodalmi élet előrevivője* mellett kardoskodik. Valóban, lapja harcosabb, következetesebb Kistelekiénél, bár a Magyar Szó szegedi munkatársai között sokan vannak a Magyar Alföld egykori frótáborából.

A harcban heves, de óvatosságból álnév mögé rejtőző cikkírók (maga Ujvári ismerhető fel egyikben-másikban) nyíltan megtámadják a Kisfaludi Társaságot az 1899. okt. 6-i Gyulai-botrány alkalmából (34) s a gyűlölt Nemzeti Kaszinóhoz és a Főrendiházhoz hasonlítják: »Érdem nem kell hozzá, hogy oda tagul valaki beválasztassék. Egy pár déd és ükapa azt hiszem elég, vagy néhány tag termő-

föld... még az ősoknél is többet ér.» — végül az új elnökként szobakerülő Apponyit támadják, akinek csak azért van több esélye az abesszin négnásnál, mert tagja a Kaszinónak. (2. szám.)

»Kritikai skandalum«-ot követel »Peleskei Nótárius« a 8. számban, miután megállapítja, hogy Gyulai minden elfogultsága ellenére is képzett kritikus volt, s irányítása alatt nem uralkodott el annyira a megvásárolhatóság. Tiltakoznak a »vidéki és nem vidéki« irodalom osztályozás, mint »előítélet a klasszifikációra« ellen. Szegedi »irodalmi tisztviselőegylet«-nek aposztrofálják az ezidőben hamvábaholt Dugonics Társaságot, tagjait az »irodalmi spiessburger« címmel tüntetve ki. (4. szám.)

A 7. számban Szakács Andor, a Szegedi Napló egyik munkatársa így ír a népieskedés ellen: »Nemcsak a cifraszűr és az árvalányhaj a nemzeti! A parasztnovella csak egy része lehet a magyar irodalomnak! A külföldi útján franciául megtanult géplakatos is magyar, és típus, gépek is zakatolnak a gyártetők alatt Magyarországon, nemcsak pacsirták dalolnak s csikósok kurjongatnak...«

Az 1899. decemberi számokban gyakran előkerül a »századvég« probléma. Ezek a cikkek elárulják, hogy a merészhangú polemizálások mögött milyen világnézeti alapok állnak. A 10. számban megvédik a megvádolt XIX. századot s hatalmas vívmányának tartják, hogy ezidőben kiszabadulhatott a tudományos szellem az egyház gyámkodása alól s megmutatta az anyag és a fejlődés törvényeit, hogy a társadalom problémáival az evolúció jegyében foglalkozhatunk, hogy a művészetek »a természetes, emberi, reális talajra léptek...« — A 12. szám Új Idők című vezércikke a XX. század első esztendejét »szent év«-vé nyilvánító Rómával száll szembe: »Ez azt jelenti, hogy az egyháznak az új esztendő nem új idők jövetelét jelenti. A rideg magasztosság hitelvei nem az eleven szervek fejlődésének törvényeiből indulnak ki. Inkább a jegecek természetét követik...«

Az idézetekből nyilvánvaló, hogy a Magyar Szóban a konzervatív irodalmi irányzatoknak való háttatfordítás, egy új értelemben népi-nemzeti irodalom útjának keresése jelenik meg a társadalmi fejlődést igenlő, felvilágosult, radikális-polgári mentalitás alapján. Ez a szenvedélyes hang némileg Ady 1901—02-es nagyváradi cikkeire emlékeztet. A Magyar Szónak voltak ugyan nagyváradi munkatársai, de nem tudjuk igazolni, hogy e cikkek valamelyikét közülük írta volna valaki. Valószínű, hogy nincs ilyenről szó. Ady maga csak egy verset küldött a Magyar Szónak, az is a már megjelent »Sirasson meg.« — Az a fontos, hogy a Magyar Szó idézett megnyilatkozásai rokontörekvéseket fejeznek ki annak a kialakulóban lévő radikális nagyváradi írócsoporthoz a törekvéseivel, amely a »holnaposokat« bocsátja majd szárnyra.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Szó olvasása közben ez a radikális hang közel sem annyira szembetűnő, mint így az egymásmellé sorakoztatott idézetekben. Egymást átfonó elvi ellentétek hullámanak végig a 13 számon, s ugyanez az ellentétesség jellemzi a szépirodalmi részt is. Az oly hevesen kifogásolt árvalányhaj lobog bizony a Magyar Szóban is, Szabolcska Mihály »Ének az új évben« című versikéje az új évszázadról fentebb idézeteknek mond homlokegyenest ellent, és így tovább.

Míg a Magyar Alföldben több volt a próza, itt több a vers. Sajnos nagyrésztük átlagon aluli. A szerkesztő »a költő irodalmi hagyatékából« megjegyzéssel erősítésül közli Komjáthy »Itt van az ősz« c. versét. Érdekessége az, hogy

5. szakasza nem azonos »A homályból«-ban közlöttel (35). A prózai írások szerzői közül hiányzik Tömörkény. Nem lehetetlen, hogy a kiméletlen fiatalok riasztották el. Ő ekkor már a Dugonics Társaság szépirodalmi osztályának titkára volt, s nem vehette szívesen az »irodalmi spiessburger« titulust. Cserzy Mihály szerencsésebb írásai és Juhász Sándor »Vér a tarlón« c. elbeszélései kapnak meg a prózai művek közül. Juhász elbeszélésében a cséplőmunkások leszámolnak az embernőző bérlővel: mivel egyet bántalmaz közülük, agyonverik (36).

Ujvári Péter sajátos szimbolikus elbeszélésformát alakít ki. Zsidó legendákat ír, meglehetősen szenvedő talmudi, bibliai modorban. Észrevehető írásai-ban a század utolsó évtizedében feltörő antiszemitizmus elleni tiltakozás. A zsidóság hősiességéről, hazaszeretetéről, zsidó leányok és férfiak tiszta szerelméről, áldozatos jóságáról szólnak legendái.

Meg kell még említenünk Liptai Károlynak a lapban folytatásokban megjelenő regényrészletét. Címe: »Thália udvara«. A szerző Ambrus Zoltán. modorában igyekszik írni, alakjai azonban papírfigurák, az írás egésze a lap programjának illusztrációja csupán: közéleti korrupció, megvesztegetett kritikusok, művésznyomor, a tehetség elkallódása, nyegle huszártisztek, erkölcs-telen színésznők, radikális gondolkodású, becsmérlés, fiatal újságíró stb.

A közölt műfordítások mennyiségében és megválogatásában a Magyar Szó felülmúlja elődjét (Tennyson, Victor Hugo, Verlaine is!) (37).

A lap szelleméhez méltón, gyakran közöl szatirikus jeleneteket, költeményeket. Így kerül tollhegyre gróf Keglevich balkezes kísérlete a népszínmű újjáélesztésére, Feydeau operettjei, Sarah Bernard nagy szenzációt és rossz-májú csipkelődéseket eredményező Hamlet-alakítása, a plágium-örület, stb. (38). Néhány irodalomtörténeti tanulmány is helyet kap a Magyar Szóban (39).

Amíg Kisteleki Ede nem utolsósorban »egyezettető« programja miatt fel tudta sorakoztatni a Magyar Alföld mögé Szeged minden íróját és írogató emberét, jóformán a város egész polgárságát, a Magyar Szó sajnálatos módon a szegedi újságírók lelkes, de kicsiny csapatának ügye maradt 13 heti megjelenése során. A Dugonics Társasággal való szembefordulás egyúttal Szeged összes közéleti emberével, a város módos polgársága által respektált összes tekintélyekkel való újjathúzást jelentette. Szeged ezidőben vetkezi le jórészt a mezőváros jelleget. Ez a fordulat a város társadalmában egy modern, majdnem nagyvárosi jellegű, de mindenképpen fővárosi kultúrigényű polgári-értelmiségi tisztviselő-réteget hoz létre, mely a negyvennyolcasságába beleavaşodó kézművesiparos dinasztikiakkal szemben tud és egyre inkább mer is országos távlatokban gondolkodni. Viszont ugyanez a fordulat eredményezi azt is, hogy Szeged és a tanyavilág között kiéleződnek az ellentétek (lásd Tömörkény novelláit). A város polgárságának a néptömegekkel való kapcsolata tovább lazul. A vékony szegedi radikális polgári réteg már exotikumot lát a tanyaiban, megveti a tehetős, de műveletlen iparos-kereskedő réteget, fél a munkásmozgalomtól és fokozatosan elveszti önbizalmát.

Nem csoda, ha a Magyar Szó mindössze három hónapig tudott fennmaradni. Ami szemünkben rokonszenvenné teszi, a korabeli Szegeden gyors bukását készítette elő. Utolsó számát (1900. jan. 1.) csak kétségbeesett erőfeszítéssel tudta a magára maradt szerkesztő megjelentetni. Ehhez az erőfeszítéshez az adott ösztönzést, hogy az 1900-ban megjelenő magyar lapok helyet kaphattak a pá-

Rizsi világkiállítás magyar sajtópavillonjában s így reménye lehetett Ujvári Péternek, hogy folyóiratának legalább egy száma a nagyvilág elé kerül. Szinte Ady előképe ez a gesztus: az elnyeléssel fenyegető magyar viszonyok közül Párizs áhitott világa felé nyújtja kezét a harc lelkes hive (40).

*

A magyarságára mindig büszke Szeged egyes köreiből könnyen visszhangot vertek a XX. század első éveiben harsogó szónoklatok, melyek a magyar imperializmust, a »magyar faj supremáciáját« zengették. Hamarosan arról beszéltek, hogy Szeged (a »legmagyarabb« város lévén) méltó egyedül a valóban *nemzeti főváros* szerepre és címre, a délvidéki nemzetiségek szellemi meghódítására pedig elsősorban hívatott (41).

A »nemzeti főváros« gondolata — mint az irodalmi decentralizáció megvalósításának új lehetősége — egyszerre felvillanyozta a szegedi írókat is. 1902. január 2-án megalakult a Szegedi Írók és Hírlapírók Köre. Célkitűzése: Szeged legyen nemzeti főváros. Nagy irodalmi mozgalmat szerveznek, művésztelepet követelnek. Nyilassy és Vágó Pál festőkre hivatkozva. Legalább annyira függetleníteni akarják magukat Budapeستől, hogy ha nem is önálló, de »sajátos, egészségesebb, magyarosabb irodalmi és művészeti életet élhessen« Szeged. (A Kör elnökeül Tömörkényt választják, alelnöke Palócz László újságíró lett, jegyzője Cserzy Mihály.) Budapest vezetőszeropének ez a tagadása, a fővárossal való kapcsolatban csupán szükséges rosszat látni könnyen azt jelenthette, hogy a vidék elszakad a pesti haladó, radikális intelligenciától s elsüllyed az irodalmi lokálpatriotizmusban (42). Ez az előre sejtethető fejlemény tükröződik az 1902. februárjában meginduló Szegedi Krónika című irodalmi havi folyóirat lapjain. A Szegedi Krónika mindenféle vonatkozásban visszaesést mutat a Magyar Szó-hoz képest. Mindössze négy száma jelent meg. Az utolsó számban új szerkesztő új programmal lép fel, mely valamelyest emlékeztet a Magyar Szó-ra, de ennek a megvalósításából már csak vajmi keveset láthatunk. S hogy a lap esetleges fennmaradása sem nyújtott volna sokat, azt abból következtethetjük, hogy egy évvel később a szegedi írók a Dugonics Társasággal együtt vagy attól függetlenül, elbódítva a »magyarság kulturális elhivatottságának« jelszavától, bevonulnak a frissen megalakuló DEMKE-be, melynek legmozgékonyabb szervezője, majd főtítkára éppen a Szegedi Krónika első három számának szerkesztője.

*

A fent megvizsgált szegedi szépirodalmi folyóiratok programjai és a bennük megjelent művek csak töredéke annak, amit a szegedi irodalom a tárgyalt időszakban alkotott. Az önálló kötetekkel együtt a napilapok tárcarovatát sem vehettük jelen dolgozat megírásakor figyelembe, ahol pedig — szemben a gyorsan bukó folyóiratokkal — megszakítatlan az irodalmi élet folyama. Mégis úgy látjuk, hogy a folyóiratok voltak azok, melyek a város irodalmi élete fejlődésének egy-egy jelentős szakaszán magukbaszívták mindazokat a törekvéseket, amelyek legerősebben hatottak, s kitisztultan, megformálva mutatták fel azoknak főirányát és árnyalatait.

A folyóiratok tükrében nézve Szeged irodalmi életét a századfordulón, büszkén tekinthetnek a szegediek azokra az őszinte, igaz szándékú kísérletekre,

melyeket ismertettünk. A konzervatív irodalmi céhek elleni elvi harc még a vidékieknél sokszorosan jobb hadállásokból küzdő pesti ellenzék számára is kétes kimenetelűnek látszott. Nem csoda, ha radikális hangú Magyar Szó oly hamar megbukik. Pedig a Magyar Szó táborából erélyes tiltakozás hangzik el a vidéki és fővárosi irodalom közti különbségtéves ellen. Ez azt bizonyítja, hogy Szegeden ezidőtájt voltak olyan írók — ha kevesen is —, akik megsejtették: fővárosi és vidéki irodalom ideális viszonya egészen más, mint amilyet a magyar társadalom fejlődése eredményezett, s társadalmi átalakulás nélkül e probléma nem oldható meg gyökeresen.

A Szegedi Krónika szánalmas vergődéséből látjuk azokat a nehézségeket, amelyek a vidéki irodalomnak a radikális irányzatokkal való lépéstartását éppen a Széll Kálmán és Tisza István miniszterelnöksége idején előretörő reakció, sovíniszta-imperialista propagandahadjárat korában gátolták.

Nem véletlen, hogy csak a koalíciós kormány uralomrajutása idején, a Nyugat megjelenése korszakában találunk jelentősebb korszerű irodalmi folyóiratra Szegeden. (Az Idő 1907—09.) Addig a napilapok tárcarovatának mellékutain (Szegedi Napló, Szeged és Vidéke) él tovább Szegeden az irodalmi radikalizmus, mely folytatása a Magyar Szó bátor kezdeményezésének. (Juhász Gyula, Ady, Móra, cikkei, versei, tárcái.)

NACSÁDI JÓZSEF

Jegyzetek

1. Az említett harcokra vonatkozóan lásd Komlós Aladár: Vajda János. (Bp. 1954.), illetve az Ady-Múzeum (Dóczy—Földessy Bp. é. n.) II. kötetének »A Holnap«-ra vonatkozó cikkei; továbbá »A Holnap új versei« c. kötet (Bp. 1909.) »Számadás« c. bevezetését Kollányi Boldizsár tollából, stb.
2. Lukács György: Irástudók felelőssége. Szikra, 1945. 9. l. Kiemelés tőlem.
3. Gárdonyi Géza: Figurák. Furcsa emberekről furcsa históriák. Szeged, 1890.
4. Idézi a Dugonics Társaság 1894. évi titkári jelentése. Lásd: A Dugonics Társaság Ötven Éve 1892—1942. Ötven titkári jelentés. Szeged, 1943. 17. l.
5. 1873-ban alakul mint az első vidéki irodalmi társaság a szegedi Dugonics Kör. Ez időtől 1900-ig mintegy 14 vidéki irodalmi társaság alakul Magyarországon. Lásd Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Bp. 1930. továbbá Magyar Irodalmi Lexikon (szerk.: Ványi Ferenc) Bp. é. n. (1926).
6. A Kemény Zsigmond Társaság elnöke báró Apor Károly, lapjának korábbi munkatársai (Rudnyánszky, Reviczky) helyett egyre inkább Szász Károly, Szabolcska Mihály, Jakab Ödön lesznek a hangadók. (Hofbauer: i. m. 46—56. l.) A nagyváradi Szigligeti Társaság is Dobsa Lajost, Schlauch Lőrinc püspököt választotta patronosul. (Hofbauer i. m. 89—103. l.) A szegedi Dugonics Társaság siet megkeresni jó előre támogatóul Tisza Lajost, Desseffy Sándor csanádi püspököt, stb. Szász Károlyt, Rákosi Jenőt dísztagokul választja, Kozma Andort felolvasni hívja le 1897-ben, stb. (Titkári jelentés az 1892—93, 96—97. évekről. A Dugonics Társaság Ötven Éve 10—15, 34. lapok.) A pozsonyi Toldy Ferenc Kör oszlopos tagjai az Eszterházyak, Zichy grófok. (Magyar Irodalmi Lexikon 69. l.) A Vértesi Arnold elnökségével alakuló debreceni Csokonai Kör is Szabolcska első verskötetének kiadását szorgalmazza és valósítja meg 1882-ben, Vértesi Pestre távozása után. (Magyar Irodalmi Lexikon 185. l.)
7. Nagyváradon: 1877-ben »Szünóra«, 1880-ban »Csarnok«; Debrecenben: »Délibáb« 1877., »Gyöngyvirág« 1882., — Szegeden: 1894-ben »Alföldi Lapok«, 1894—95-ben »Magyar Alföld«, stb. Az ezidőbeli vidéki irodalmi folyóiratok részletes felsorolását lásd a Magyar Könyvszemle megfelelő évfolyamainak hírlapkimutatásában.

8. Míg a Társaságok üdvözlőleveleket, dísztvíratokat és hivatalos reprezentatív deputációkat küldöznek egymás díszgyűléseire, jubileumi ünnepségeire, a kis mozgékony szerkesztőségi csoportok nemcsak hogy propagálják egymást, írnak egymás lapjaiba, hanem körükből gyakran még át egy-egy agilis szervező, szerkesztő az egyik városból a másikba. (Pl. Sas Ede Szegedről Nagyváradra, Szávai Gyula Győrből Debrecenbe stb.)
9. A VHOSZ 1896-ban alakult Szegeden, közlönye is ugyanitt jelenik meg 1897-től kezdve. Vezetői hosszú ideig szegediek. Állást közvetít, nyugdíjalapot létesít, tanulmányutakat szervez, külföldi sajtókongresszusokra delegálja tagjait stb. Négytagú delegációt küld pl. az 1902-ben Bernben rendezett nemzetközi sajtókongresszusra. A koalíció 1906-os uralomrajutása után meginduló sajtótörvény-reform mozgalomban a Vidéki Hirlapírók Szakszervezetével együtt erőteljes tevékenységet fejt ki. Az adatok forrására vonatkozóan lásd a VHSZ Közlöny megfelelő évfolyamait és taglétszámkimutatásait, »Az Idő« c. szegedi irodalmi folyóirat 1907. évi első számát.
10. Ilyen a Tolnai-alapította Kemény Zsigmond Társaság munkája kezdetben, a nagyváradi Szigligeti Társaságban Ady is olvas fel verseket, sőt 1903-ban pénzügyi támogatást is kap tőle. A szegedi Dugonics Társaság Szeged népe életének etnográfiai feldolgozását szorgalmazza stb.
11. Lásd a 6. jegyzetet.
12. Nyilatkozat Rádl Ödön támadására. Szabadság, 1900. márc. 29., Az idealizmus. Nagyváradi Napló 1902. október 28., Az idealizmus napja uo. 1902. november 1. Dr. Nagy Mihály szerint Ady híres »Morognak a Vének« c. költeménye (1908) »agg rozsmárjai« a Szigligeti Társaság hangadóit is jelenti. Ady Múzeum II. k. 136—137. l.
13. Nagyváradi Napló 1902. július 25. »A Kultúra ígéretei«. Ady korábbi, az irodalmi decentralizációval kapcsolatos magatartását mutatják a »Debrecen«-be írott cikkei, többek között a folytatás »A modern irodalmi kis kátéből« c. Idézi Szenes Béla: Az ifjú Ady Endre (Bp. 1913.) 17. l., Kardos László: A huszonegyéves Ady Endre (Gyoma, 1922.) 58—60. l.
14. A Nagyváradi Napló referátuma a »holnaposok« 1908. október 15-én tartott megbeszéléséről. (Ady Múzeum. I. k. 73. l.) A Holnap jelentőségét Juhász Gyula is összekapcsolja az irodalmi decentralizáció gondolatával. Lásd »Ady és a Holnap« c., Ady halálának 5. évfordulójára írott cikkét: »A magyar vidék megmutatta oroszlánkörmeit és Várad az irodalom decentralizálása körül több érdemet szerzett a Holnap révén, mint az összes többi magyar város...« (Ady Múzeum I. k. 63. l., Holmi Bp. é. n. 81—90. l.)
15. Lásd Reizner János. »Szeged hírlapjai« c. tanulmányát a Szegedi Napló 1890. évi 159—160. számában, valamint Kulinyi Zsigmond »Szeged új kora« (Szeged, 1900.) c. művének Hirlapirodalmunk 1879—1889. c. fejezete bibliográfiáját. (434—443. l.)
16. Reizner János: »Szeged története« c. művének III. kötetében több ilyen esetet említ: 1859 júniusában Vachot Imre és Lisznai Kálmán, később Sárosi Gyula, majd 1861 áprilisában ismét Vachot és Lisznai rendeztek a Szegeden felállítandó Petőfi szobor javára »költői estélyeket«.
17. Hofbauer idézett műve szerint. Állítását cáfoló adatot nem találtam.
18. A Dugonics Kör szegedi írogató tanárok, tisztviselők, iparosok társasága. A Szegedi Lapok »ipari, kereskedelmi, gazdasági és közművelődési napilap«. A Dugonics Kör szervezeti kérdéseiről, Szeged közművelődéséről közöl cikkeket, állandó tárcarovata van, helyi dilettánsok Jókait utánzó, 48-as szellemű írásain kívül pl. Puskin »Parasztkisasszony« c. hosszabb elbeszélését is hozza a Szegedi Váry Gelért fordításában. (oroszról) 1875. évf. 4—10. számok. A Dugonics Kör eredményes működését bizonyítják a Dugonics-szobor felállítása és az ez alkalomból kiadott Dugonics Album, 1876.
19. A Magyar Alföld 1. száma 1894. december 16-án, az utolsó 1895. július 1-én jelenik meg. A lap megszűnésének körülményeiről adatot ezideig nem találtam. A jelzett időpontot túli számát sem a szegedi Somogyi Könyvtárban, sem az Országos Széchényi Könyvtár Folyóíratgyűjtőjében nem találtam.
20. Az idézett cikk címe: Magyar Alföld.
21. Kisteleki Ede tanár, előbb. Budapesten, majd Szegeden újságíró, költő. A Dugonics Társaságnak megalakulása óta tagja.

22. Szegedről Szabó László, Palócz László, stb. újságírók, Hódmezővásárhelyről Ballassa Ármin ügyvéd, lelkes irodalombarát és műkedvelő író, Kolozsvárról Bede Jób és Kacsóh Lajos, Szabadkáról Csillag Károly a szabadkai Hírlap szerkesztője és a Vajda Jánossal szoros kapcsolatot tartó Milkó Izidor, Nagyváradról Fehér Dezső, a Nagyvárad későbbi szerkesztője, a »Ha hív az acélhegyű ördög« c. Ady-próza kötet szerkesztője, Polczner Árpád újságíró. Kecskemétről Rakodczay Pál a Petőfi Társaság meghívott drámaírálója, továbbá kisebb vidéki helyekről, főleg a délvidékiekről: Zombor, Nagybecskerek, stb.
23. Lásd Reviczky Gyula összegyűjtött versei (sajtó alá rendezte és bevezette Paku Imre Bp. 1944.) 11. lapján az Emma-ciklus III. jelzésű darabját. A Magyar Alföldben »Emma« címmel jelent meg (14. szám).
24. Lásd: A homályból. Költemények 1876—1894. Komárom 1910. »Nem akarok én hírt« (315. l.)
25. Palágyi Lajos: Isten hozzád (1. szám), Mikler: Megyek... (16. sz.), Sz. Szigethy Vilmos: Kerülj, kerülj... (19. sz.), Gárdonyi Géza: A hóvirág (10. sz. azonos az »Április« c. kötet 4. lapján található hasonló című költeménnyel).
26. Pl. a 2. számban »Plágium«, a 12. számban »Ramszes király«.
27. Herczeg Ferenc: A segédjegyző regénye (19. szám), Vértesi Gyula: Újfajta Don Juan (8. szám), Sziklai János: Gibala András (17. szám), Kozma Andor: Utazók (18. szám), Sas Ede: Hazugság (9. szám), Munkácsy Kálmán: De profundis (6. szám).
28. »Kötő a bokorban« (1. szám), »A festő regénye« (17—18. szám folytatásokban). Kötetben egyik sem jelent meg. Ortutay alapos Tömörkény-bibliográfiája (Tömörkény István 1934 Szeged, 117—138. l.) sem jelzi. Arról sem tesz említést, hogy Tömörkény munkatársa lett volna a Magyar Alföldnek, bár i. m. 132. lapján felsorolja azokat a lapokat, amelyekbe szerinte Tömörkény írt.
29. Tömörkény első, 1893-ban megjelent novelláskötete »Szegedi parasztok és egyéb urak«. Bite Pál említett elbeszélése: Az éjben (10. szám), Cserzy elbeszélései a 4., 10., 11., 17. számban, Iványi Dezső: Ribizli Jónás-a a 3. számban.
30. Juhász Gyula meleg rokonszenvvel emlékezik meg »Szinéri«-ről a »Homokóra« c. szegedi lap 1928. évi 1. számában a »Szegedi öskert« c. cikksorozat keretében. »A bölcsesség tornya« a Magyar Alföld 2.—7. számaiban jelent meg folytatásokban.
31. Magyar Alföld 1895. február 8. A Mikszáth-bibliográfiák nem jelzik, arról sincs tudomásom, hogy a Magyar Alföldön kívül bárhol, lapban vagy gyűjteményben megjelent volna. Ezek alapján feltehető, hogy nem utáncózlás, Mikszáth egyedül a Magyar Alföldnek küldte el.
32. A Magyar Alföld 7., 8. és 11. számaiból, a »Szinház« rovatban. Herczeg színművéről Magyar dramaturgia címmel a 9. számban ír »Biász«.
33. Lermontovtól a 10. szám, Longfellow-tól a 8., Heine-től a 6., Coppée-től a 9., Sudermann-tól a 12., Geijerstam-tól a 19—20., Méthénier-től a 15., Mark Twain-től a 6. szám közöl írásokat.
34. Gyulai a szabadságharc tábornokai kivégzésének ötvenedik évfordulója alkalmából a Kisfaludi Társaság alapszabályaira hivatkozva — nem küldött koszorút Aradra. Súlyos támadások érték, az egyetemi ifjúság tüntetett ellene. A legközelebbi közgyűlésen egészségi állapotára, öregségére hivatkozva lemondott a Kisfaludy Társaság elnökségéről.
35. Az említett vers ötödik szakasza a Magyar Szó 5. számában e három sorral fejeződik be:

És a földön csúszva, térdem,
Sírva dallom, sírva kérdem:
Hát én mit se várhatok?

Megfelelő sorok »A Homályból« c. kötetben;

De még lázong büszke vérem
És az égtől számon kérem
Hogy szenvedek, hogy vagyok.

36. Juhász Sándor: Vér a tarlón. (Magyar Szó 6. sz.)
37. Tennyson: »In memoriam«-jából a 4. és az 5. szám, Hugo: »Verseny az égben« c. költeményét a 6. szám, Verlaine: »Érzelmes párbeszéd«-ét a 2. szám közli.

38. 1., 2., 5. szám.
39. 8., 10. szám.
40. A Magyar Szó működése nem múlt el oly nyomtalanul, mint a Magyar Alföldé. Irodalomtörténeti cikkeit az Egyetemés Philologiai Közlöny is számontartotta. Megjelenéséről hírt ad nemcsak Nagyvárad, (1899. X. 17.), hanem A Hét, a Pesti Napló és a Hazánk is. (1899. X. 17.—20. szám.) Egyik munkatársát, (Ujlaki Antalt) éri az a jelentősnek mondható megtiszteltetés is, hogy A Hét jubileumi számában a vidéki írók nevében nyilatkozzék. (»A vidéki sajtó és a Hét«. A Hét 1899. december 24. 857. l.)
41. Ady a Nagyvárad Napló 1902. július 15-i számában reflektál a »nemzeti főváros« gondolatra, de Szegedet nem tartja méltónak a szerepre.
42. A Szegedi Írók és Hírlapírók Körének programját lásd a Szegedi Krónika c. szegedi irodalmi folyóirat 1902. évi 1. számában.

ИОЖЕФ НАЧАДИ:

ОБРАЗОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ ОППОЗИЦИИ В ЛИТЕРАТУРНОЙ ЖИЗНИ СЕГЕДА

Самое значительное явление начала столетия с точки зрения литературы — усиление „литературной оппозиции“. В борьбу между официальной тенденцией и ее оппозицией в 90-х гг. вмешивается и венгерская провинция с лозунгом литературной децентрализации. Это провинциальное устремление противоречиво и пока оно положительно в том, что утверждает права запущенной провинциальной литературы и этим, прекратив противоположность столицы и провинции, желает содействовать зарождению современной венгерской литературы, в то же время неизбежно отрицательно в том, что легко становится народнически манерным. Первым признаком литературной организации провинции является быстрое возникновение одного за другим литературных обществ, а потом — попытки создать разные беллетристические журналы. В Сегеде — как и в Надьварате — журналы оказались намного прогрессивнее литературных обществ, постепенно уклоняющихся к консерватизму. Первым значительным сегедским беллетристическим журналом явился „Мадьяр Алфёлд“ (1894—95 гг.), который, напротив Общества им. Дугонич, шел своей дорогой. Его цель — процветание провинциальной, в частности сегедской литературной и культурной жизни. Его многочисленные сотрудники составляются из сегедских, вообще провинциальных, и столичных писателей. Литературно-политическое направление журнала умеренное: одинаково противостоит броской консервативности и радикально новым литературным стремлениям. Уровень его беллетристического материала, в первую очередь прозаической части, сравнительно высок. Особенно выдаются крестьянские новеллы. Единственное достоинство театральной критики журнала — это беспристрастность, художественные переводы и по форме, и по содержанию довольно разнородны. За журналом „Мадьяр Алфёлд“ в 1899 г. последовал „Мадьяр Со“. Этот журнал представляет собою намного более решительную принципиальную позицию, чем его предшественник. Авторы его статей резко нападают на Общество им. Кишфалуди, а сегедское Общество им. Дугонич считают собранием литературных обывателей. Журнал защищает от декадентской критики прогрессивные завоевания XIX в., в то же время выступает и против народничества. Однако одновременно с этим в журнале появляются и публикации, совершенно противоречащие выше-указанным принципам. Публикованные стихотворения слабы и рассказы тоже не выдаются. Уровень художественных переводов, наоборот, выше, чем в журнале „Мадьяр Алфёлд“. „Мадьяр Со — именно из-за своего противопоставления Обществу им. Дугонич и общественным авторитетам города — просуществовал недолго, всего лишь три месяца. В первые годы XX в. и в сегедской литературной жизни распространилась идеология венгерского империализма. Под знаком этого возник Круг Сегедских Писателей и Журналистов, рупором которого стал „Сегеди Кроника“, организованный в феврале 1902 г. Этот — впрочем очень недолговечный — журнал в соответствии своим предначертаниям означает шаг назад по сравнению с „Мадьяр Со“. В последующие годы в сегедской литературной жизни наступает некоторая стагнация и только приход к власти коалиционного правительства означает перемену в этой области.

JÓZSEF NACSÁDI:

DIE ENTWICKLUNG DER LITERARISCHEN OPPOSITION IM
LITERARISCHEN LEBEN VON SZEGED

Vom literarischen Standpunkte aus ist die Erstarkung der »literarischen Opposition« eine der beachtenswertesten Erscheinungen der Jahrhundertwende. In den Kampf zwischen dem offiziellen Kurs und seiner Opposition schaltet sich in den neunziger Jahren auch die ungarische Provinz ein, und zwar mit dem Kampfruf der literarischen Dezentralisation. Dies Bestreben der Provinz-literatur ist widerspruchsvoll. Einerseits muss es positiv gewertet werden, da es die Rechte der Literatur der Provinz betont und damit das Zustandekommen der modernen ungarischen Literatur fördern will, indem es sich gegen den Gegensatz Hauptstadt-Provinz wendet. Andererseits muss diese Tendenz notgedrungen auch negativ sein, da sie leicht dem Provinzlerium, der volkstümelnden Maniertheit verfällt. Das erste Anzeichen für die literarische Organisation der Provinz ist die Gründung der literarischen Gesellschaften, die von belletristischen Zeitschrift-Versuchen begleitet wird. In Szeged — genauso wie in Nagyvárad — sind die Zeitschriften viel fortschrittlicher, wie die literarischen Gesellschaften, die nach und nach immer konservativer werden. Die erste bedeutendere belletristische Zeitschrift in Szeged ist die »Magyar Alföld« (1894—95), die — der Dugonics-Gesellschaft entgegen — ihre eigenen Wege geht. Ihr Ziel ist die Förderung des literarischen und kulturellen Lebens der Provinz im allgemeinen, Szeged natürlich mit einbegriffen. Ihre Mitarbeiter sind Schriftsteller aus Szeged, aus der Provinz und aus der Hauptstadt. In literaropolitischer Hinsicht wählt die Zeitschrift den Mittelweg, sie wendet sich sowohl gegen den offensichtlichen Konservatismus, wie auch gegen die entschieden neuen literarischen Bestrebungen. Das Niveau ihres belletristischen Materials ist verhältnismässig hoch, besonders das der Prosa. Insbesondere sind die Bauernovellen bemerkenswert. Das einzige Verdienst der Theaterkritik ist ihre Unvoreingenommenheit, die Übersetzungen bringen inhaltlich und formell ein ziemlich heterogenes Material. Die Nachfolgerin der »Magyar Alföld« ist 1899 die Zeitschrift »Magyar Szó«. Ihr prinzipieller Standpunkt ist viel entschiedener, wie die ihrer Vorgängerin. Ihre Artikel greifen die Kisfaludy-Gesellschaft an und bezeichnen die Dugonics-Gesellschaft von Szeged als eine Versammlung literarischer Spiessbürger. Die Zeitschrift weist die Angriffe der dekadenten Kritik der Jahrhundertwende gegen die progressiven Errungenschaften des XIX. Jahrhunderts zurück, zugleich nimmt sie aber auch gegen die Volkstümelei Stellung. Dabei erscheinen jedoch in der Zeitschrift auch Artikel ganz entgegengesetzter Art. Die publizierten Gedichte sind schwach und auch die Erzählungen heben sich nicht hervor. Das Niveau der Übersetzungen ist dagegen höher, wie in »Magyar Alföld«. »Magyar Szó« hatte kein langes Leben, eben weil sie es wagte, der Dugonics-Gesellschaft die Stirne zu bieten und weil sie auch die Autoritäten der Stadt nicht respektierte. Nach drei Monaten ging sie ein. In den ersten Jahren des XX. Jahrhunderts verbreitete sich die Ideologie des ungarischen Imperialismus auch im literarischen Leben von Szeged. In ihrem Zeichen kam es zur Gründung der »Gesellschaft der Schriftsteller und Jour-

nalisten von Szeged«, deren Organ die Zeitschrift »Szegedi Krónika« war (1902). Diese Zeitschrift — von der übrigens nur einige Nummern erschienen sind — ist im Vergleich zu »Magyar Szó« ein notwendiger Rückfall, in erster Linie wegen den Zielsetzungen ihres Zustandekommens. In den folgenden Jahren kann im literarischen Leben von Szeged eine gewisse Stagnation festgestellt werden und erst dann kommt es zu einem Wandel auf literarischen Gebiet, als die Koalitionsregierung ans Ruder kommt.

SLAVO—GERMANICA

A magyar szlavisztikának egy a magyar nyelv- és néptudományai szem-
ben fennálló régi adósságát törlesztette le a közelmúltban KNIEZSA ISTVÁN
azzal, hogy megjelentette »A magyar nyelv szláv jövevényszavai« című művé-
nek első, vagyis szótári részét két kötetben. Ebben a szótári részben három feje-
zetre szétosztva találjuk a tárgyalt anyagot, ami 4000 szó körül jár. Éspedig a
mű első fejezetében azokat a szavakat, amelyeket a szerző kétségtelenül szláv
származásúaknak tart (ez az első fejezet az első kötet anyagát teszi ki). A mű
második fejezetében »Kétes eredetű szavak« cím alatt azokat a szavakat, ame-
lyeknek a szlávból való származása felfogása szerint nem mondható biztosnak
(583—789. l.); végül műve utolsó harmadik fejezetében azoknak a szavaknak
jegyzékét kapjuk, amelyeknek szlávból való származtatását elfogadhatatlannak
tartja (790—978. l.). Ebből a tartalmi taglalásból is nyilvánvaló, hogy KNIEZSA
műve elsősorban is és lényegében kritikai jellegű, vagyis számbaveszi azokat
a szlávból való szómagyarázatokat, amelyeket a magyar szófajtés úttörői és
modern kutatói eddig szóba hoztak és állást foglal rájuk vonatkozólag.

KNIEZSA művének gazdag adatolására és fejtegetéseinek éles hangtörténeti
és jelentéstani kritikájára való tekintettel valószínűnek látszik előttünk, hogy
a mű első fejezetében tárgyalt szavak között még kisebb számban sem igen fog
akadni olyan szó, amelyről esetleg kiderülhetne hogy nem szláv származású,
bár azt nem tartjuk lehetetlenné, hogy a későbbi kutatások során egyes sza-
vakra vonatkozólag a KNIEZSA által képviselt felfogás bizonyos esetekben még
módosulni fog. (Összehasonlításképpen megemlíthetem, hogy GOMBÓCZ BTLw.-
jének elég sok szaváról derült ki, hogy nem török származású.) De arról is
még vagyok győződve, hogy a későbbi kutatások során mind több, a második
fejezetben szereplő »kétes« szóról fog bebizonyulni, hogy biztosan szláv szár-
mazású. Sőt azt hisszük, hogy a nem-szláv származásúnak mondott — tehát a
harmadik fejezetben található — szavak közül is néhányról ki fog még derülni,
hogy tulajdonképp az első fejezetben kellett volna róluk megemlékezni...

Szláv jövevényszavaink tekintetében sok esetben nagyon súlyos probléma
annak megállapítása, hogy mely szláv nyelvből valók az egyes idetartozó sza-
vaink, amit még az is bonyolít, hogy ezek a szláv jövevényszavak ezer év ma-
gyar—szláv érintkezéseinek lexikális eredményeit tükrözik, úgyhogy az átvétel
korának megállapítása nem mindig könnyű feladat (úgy látom, hogy KNIEZSA
az első világháborút követő idők után imitt-amott átvett szláv szavakat már
nem vonta be vizsgálataiba). Sok esetben pedig az is nehézséget jelent, egyes
szavak származásának pontosabb megállapítása szempontjából, hogy a magyar-

ből szláv jövevényszavak nem ritkán vissza is kerültek — bár néha némileg megváltozott jelentéssel — valamely szomszédos szláv nép nyelvébe is.

De szláv népekkel való érintkezések révén nemcsak szláv eredetű szavak honosodtak meg a magyarban, hanem szláv közvetítéssel német, olasz és oszmántörök szavak is kerültek nyelvünkbe, és sok esetben bizony nehéz eldönteni, hogy ez utóbb említett szavak esetében közvetítés teendő-e fel vagy pedig közvetlen átvételtől van-e szó. Már eleve is valószínű, hogy ez utóbbi kategóriába tartozó szavak megítélése tekintetében akad talán a legtöbb vitatható állítás és fejtegetés KNEIÉZSA művében. Mi a következőkben szintén az ebbe a kategóriába tartozó szavaknak egy bizonyos csoportját kívánjuk közelebbről is megvizsgálni. És pedig azokat a szavakat, amelyekről vagy KNEIÉZSA vagy már elődei feltették, hogy valami közük van a németiséghez, s amelyeknek közelebbi származásáról ő olyan véleményt nyilvánított, amelyet nem tudunk a magunkévá tenni, de szólni kívánunk olyan idetartozó szavakról is, amelyek tekintetében fejtegetéseit — azt hisszük — néhány újabb mozzanattal tudjuk majd kiegészíteni. Mindenesetre reméljük, hogy kritikai megjegyzéseinknek és egyéb fejtegetéseinknek még majd KNEIÉZSA is hasznát fogja látni műve II., megírandó összefoglaló részében.

Az egyszerűség és rövidség kedvéért az adatolás tekintetében csak a mi szempontunkból fontos mozzanatokra kívánunk majd pontosabban is hivatkozni, egyebek tekintetében KNEIÉZSA művének idevonatkozó cikkeire kívánunk utalni az olvasót.

A kritika fontosságát az etimológiai kutatás területén MÉSZÖLY GEDFON mindig is hangsúlyozta, és annak megvalósítására valamikor mint a Szegedi Füzetek szerkesztője nemcsak maga igyekezett, hanem munkatársait — közöttük engem is — ilyen irányú tanulmányokra buzdított. Erre való emlékezéssel most, amikor barátunk 75. születésnapját ünnepeljük, szeretettel ajánlom neki születésnapjára bokrétaként az itt következő szavak szláv-német magyarázataira vonatkozó kritikai fejtegetéseimet.

barack. Egyetérthetünk KNEIÉSZÁVAL abban (i. m. 78), hogy szavunk az egyetlen adattal képviselt szerbhorvát *braska* szóalakból nem származhatik (vö. EtSz., SzófSz.). — A magyar szó legteljesebbnek mondható alakja a baranyai *borocka* változat, amely mint szóalak régiesebb jellegű, mint pl. a XIV. századi szójegyzékek *baraszk*-nak olvasható változata; ezért is a magyarázatnál nyilván ebből a baranyai szóalakból kell kiindulni. Így tehát semmiesetre sem lehet helyes, hogy K. szavunkat valami nyugati szláv **brosky* alakból kísérli meg levezetni. Ebből ugyanis a magyarban *borocka* szóalak semmiképp sem származhatott volna, ha csak nem akarnók a szóalak szóvégi *a*-ját »járulékhang«-nak minősíteni, amely feltévéssel szemben K. műve más cikkeiben — joggal — teljesen elutasító álláspontot foglalt el. Ellenben valami magyar **boroszka* ós-alakból. a köznyelvi *barack* alakhoz — az előbbi alak szóvégét az egyes harmadik személy birtokos személyragjaként fogva fel — egyszerű elvonás útján el lehetett jutni, amint erre egész sereg példa van (vö. szl. *lopata* > m. *lapát* stb.). Ha pedig a baranyai *borocka* szóalakot kell a magyar szó legrégiesebb alakváltozatának tekinteni, akkor aligha gondolhatunk másra, mint hogy szavunk délszláv eredetű, aminthogy hangtani szempontból nincs is semmi akadálya annak, hogy szavunkat ne a szerbhorvát vagy kajhorvát *breskva* szóalakból származtassuk vagyis oly módon, ahogy a *vacsora* szavunk (régi nyelvi és népnyelvi *vocsora*; vö. K., i. m. 544) a szláv *večera* szóalakból származik.

Ezek szerint ez a gyümölcsfánk — *barack* szavunk származására való tekintettel — a Balkánról juthatott el hozzánk, amint azt RAPAICS is gondolta, nem pedig nyugatról, ahogy azt szómagyarázatának megfelelően K. tette fel.

Ami pedig a szh. *breskva* szó eredetét illeti, arra nézve nyilván VASMERnek van igaza, hogy bizánci eredetű (vö. VASMER, Griech.-slaw. Studien II. 268), amely felfogást SCHRADER is helyeselte (vö. Reallex. II. 180). K. ellenben BERNEKER felfogásához csatlakozva ezt a szóalakot német származásúnak mondja. Csakhogy BERNEKERnek idevonatkozó fejtegetései, amelyeket K. is megismétel, germanisztikai szempontból gyökeresen tévesek. BERNEKER a szlov. *binkošti* 'pümkösd' szóalakra hivatkozik (EtWb. I. 51), amelyben t. i. tekintettel a német *Pfirsich*, illetve *Pfingsten* szóalakokra a német pf-et a szlovénben szintén b látszik képviselni. Csakhogy a szlov. *binkošti* szóalak nem valami ófn. **pfinkusti*, hanem egy népetimológiával átalakított ófn. *finfkusti* szóalakból származott, amint ezt a *pümkösd* címszó alatt (i. m. 928) K. is elmondja. Ebben az ófn. szóalakban ti. a szókezdő f-et (ez germán f) az ófn. és kfn. korban zöngésen ejtették, és így érthető, hogy a szlovének ősei ezt a hangrendszerükből hiányzó hangot (a szláv *v* u-szerű hang volt!) zöngés hanggal, vagyis b-vel helyettesítették. A német *Pfirsich* szó esetében azonban ilyesmiről szó sem lehet. Hogy a hivatkozott BERNEKER-féle szómagyarázat körül valami nincs rendben, azt K. is észrevenni látszott; ezért egy »ófn. (esetleg óközépnémet) **fersk*« szóalakból kívánt kiindulni. Csakhogy a középnémet f valamikor az újkor felé alakult csak ki a korábbi pf-ből és innen a türingiai, felsőszász és sziléziai f-es ejtése a pf-nek. Ennek az ejtésnek azonban az ófn.-ben még nyoma sem volt. K. ebben a vonatkozásban nem látszott tekintettel lenni arra sem, hogy csak a germán f (< indogerm. p) vált az ófn. kor folyamán zöngéssé, nem pedig az ófn. f (< germ. p < indogerm. b). Különben is, miként kerülhettek volna a délszlávok a középnémetekkel érintkezésbe, hogy átvegyék tőlük — egy délvideki gyümölcsfa nevét, kell kérdeznünk.

Ami mármost a délszlávok *breskva* 'barack' szavának előzményét illeti, az vagy a görög *περσικ*[ós] vagy a (balkáni) latin *persica* szó volt. A feltehető délszláv **preskva* szóalak p-jéből talán népetimológia, illetve alakvegyülés útján származott a b-s változat: a *brěskъ* szó ti. szláv nyelvekben 'hajnal'-t jelent (vö. BERNEKER, EtWb. 85); igaz, hogy ma csak a szlovénben van meg ez a szó, de egykor a többi délszláv nyelvekben is meglehetett.

csap szavunk K. szerint (i. m. 812) kfn. *zapf* (vagy középnémet *zapp*) alakból származnék. Először is meg kell állapítanunk, hogy ilyen középfelnémet szóalakok mint *zapf* vagy *zapp* nincsenek, sőt ilyenek fel sem tehetők. Az EtSz. ugyan a középnémetnek mondott *zapp* alakot csillaggal látja el (K.-nál a csillag már leesett!), de a *zapf*-ra is csak egy korai újfelnémet alakot idéz (a ténylegesen meglévő középfelnémetkori alakok: *zapfe*, *zappe*),² amely szóalak a magyar szó forrása már csak azért sem lehet, mert a *chap* 'ductile' szó már a BSzj.-ben szerepel. Hogy ez a szó semmiesetre sem német eredetű, azt nemcsak az említett kronológiai, hanem bizonyos, nemkevéssé súlyos hangtani nehézségek is tanúsítják. Ezek a következők: 1. E szót akkor kellett volna még átvenni a németektől, amikor a magyarban nem volt még meg a c hang; csak-hogy akkor nem középfelnémet, hanem csakis ófelnémet szóalak jöhetne csupán tekintetbe. — 2. Érthetetlen, hogy miért a-t és nem á-t találunk ebben az állítólag már korán átvett egytagú szóban, amint erre már az EtSz. is rámutatott. — 3. A szóvégi német pf affrikátának — amely egyszerű hang — vagy f felelne

meg a magyarban, vagy pedig *pf* hangkapcsolat (vö. *copf*, *sneff*). — 4. A geminált *-pp* pedig megmaradt volna a magyarban is, mert hisz megvan. — Ezek szerint csak e szó szláv származása jöhet tekintetbe; az ugyanis valószínűtlen, hogy a szomszédos szláv nyelvek hasonló hangalakú és jelentésű szavai és a magyar szó között valaminő kapcsolat ne létezzék, tekintve, hogy a *csap* szó határozottan műveltségi szó. Alaki szempontból tekintetbe jöhetnek: lengyel *czop* 'Zapfen', amely lengyel szó *čop* alakban a sárosi szlovák nyelvjárásban is megvan (vö. EtSz. I. 448), azután a cseh *čap* 'Zapfen' és a szlovák *čap* 'Türangel'. Nem tudom, miért mondja K. a szláv *čap* alakot kétesnek, amikor az EtSz. több jónak mondható forrásból is idézi.

garas, K. szerint (i. m. 639) helytelenül állítaná KLUGE és nyomában MELICH, hogy a n. *Groschen* szó, a csehből származik. Ez szerinte azért volna helytelen, mert az ófn. és kfn. *s* is *š*-nek hangzott. Csakhogy a német *Groschen* szó az ófn. és korai kfn. korban még biztosan nem létezett, mert hisz az 'első *denarius grossus*-t vagy *grossus Turonensis*-t csak 1266-ban verette IX. Lajos francia király Tours-ban (l. Kluge, EtWb. *Turnose* címszó alatt). Ekkor pedig a német nyelvterület legnagyobb részén a germán *s* már *s*-nek, illetve *z*-nek hangzott. A tours-i *gros* azután német közvetítéssel eljutott a csehekhez, ahol is a *gros*-ból szabályszerűen *groš* lett (vö. Kluge,¹ 219). A cseh *groš* szóalak pedig a csehországi német birodalmi kancellária révén *grosch(e)* alakban elterjedt az egész német nyelvterületen. — Ezek szerint MELICHnek annyiban igaza van, hogyha mi e szót a XIV. sz. előtt (nyugatnémetországi) németektől vettük volna át, akkor a szó ma *garasz*-nak hangzanék; ellenben XIV. sz. utáni átvétel esetén a német *grosch* szóalakból csak *garas* származhatott volna a magyarban. És valószínűleg a felvidéki középnémet származású német telepesek révén, nem pedig a cseh *groš* szóalak átvétele útján — mint K. felteszi — terjedt el nálunk a *garas* mint pénznem és szó. Ennek megfelelően erre a szóra és pénznemre nálunk a legrégebbi adat 1516-ból való (NytSz.). Hogy az 1487-ben említett Bartholomeus *Garas* névében ez a közszo rejlenék, az ugyanis nagyon is kevésbé látszik valószínűnek, csak *garasos* szóalak volna családnévnek elképzelhető (vö. pl. a *Florentos* csn.-t az OklSz.-ban). Az előadottakból az is következik, hogy a *Garas(d)* nevű Zala megyei helynek semmi köze sincs a *garas* köznévhöz; erre a helyre ugyanis már 1221-ből van adat, amikor a *garas* pénznem őse még meg sem született Franciaországban. Nyilván erre a helynévre való tekintettel tartotta MELICH a legvalószínűbbnek a magyar *garas* szónak a latin *grossus*-ból való származását. Hogy ez a feltevés alakilag sem kielégítő, az nyilvánvaló, de tárgyi szempontból sem az, mert bár igaz, hogy a papok a garast mindenkor kedvelték, de azért mégis csak a kereskedőknek volt több dolguk vele, akik pedig mégsem a klerikusok közül kerültek ki.

kanóc, R. *kanót* szavunk K. szerint (i. m. 847) az *ó* hosszú volta miatt nem származhatik az idevonható szláv szóalakok valamelyikéből, hanem csak a németből, ahol az *o* hosszú. De csak az újfelnémetben tehetjük hozzá. És hogy onnan is származott, azt az is valószínűvé teszi, hogy a XVI. században csak 'gyújtózsínór' volt e szó jelentése, nem pedig 'gyertya- vagy lámpabél'. Úgy látszik a kanócos puskák a németek révén jutottak el hozzánk és ezért aligha

² Ez a *zapf* aligha azonos az újf. *Zapfen* szóval, mert a Duden is ismer egy 'Aus-schank' jelentésű *Zapf* — *Züpf*e szót (a Kelemenben nem szerepel). A középfelnémet *zapfe* ti. gyenge ragozása hímnemű szó.

véletlen, hogy egy 1597-i adatban a kanóccal kapcsolatban »eöregh nemeth. hozzá puskak«-at említenek (vö. OklSz. 446).

kappan. Egyetértünk K.-val (i. m. 878) abban, hogy e szó csakis német származású lehet. És pedig ha a középfelnémetből származott, akkor a gyenge ragozású kfn. *kappe* 'kappan' szó ragozott alakjából (írva: *kappen*) kell kiindulnunk. De átvehettük volna korai újfelnémet *kapphan* alakból is (újfn. *Kapphahn*), később ugyanis a *Hahn* szó *a*-ja már hosszú volt. Ezzel kapcsolatban K. n. *Kapphuhn* szóalakot említ; ilyen azonban nincs és nem is volt soha.

kömény szavunk K. szerint (i. m. 677), mivel kereskedelmi úton terjesztett fűszerről van szó, valószínűleg a kfn. *kūmīn* szóból, nem pedig a szláv *kъmīnъ*-ből származik, bár hangtanilag ennek is pontosan megfelelne. Nem valószínű azonban, hogy a magyarok ezt a fűszert, amelynek a középkorban nagyobb volt a szerepe mint manapság, már a kfn. kor előtt is nem ismerték volna, amely esetben a szlávból való származás mégis csak valószínűbbnek mondható.

köntös — kantus. Először is meg kell állapítanunk, hogy a köznyelvben elavulófélben lévő 'Kleid, Rock' jelentésű *köntös* szó eredetileg mint tárgy teljesen megegyezett a 'langes Überkleid der Weiber, Kinder' jelentésű népnyelvi *kantus* szóval. Ezt a következő OklSz.-beli adatok tanúsíthatják: 1471: »Vnam reuerendam muliebrem wlgō *kenthēs* rubei coloris«. Hogy köntösön valami reverendaszerű hosszú női ruhát kell érteni, azt egy 1501-i adat is tanúsíthatja, amelyben a *kenthēs* szó a latin 'stragulum' (= terítő, takaró) szóval van értelmezve, de ezt jelenti egy 1513-i adatban a *kewnthes* szónak 'toga'-val való értelmezése is. Végül pedig emellett tanuskodik az a körülmény is, hogy a hosszú női inget (mert hisz volt és van rövid is) a régiek *köntösing* néven emlegették; vö. 1520 k.: »Vnam Camiseam Mulieris wlgari sermone *Kewnthes Ing* vocatam«, 1528: »Camisias muliebres *Kenthēsymegh* vocatas« (OklSz.).

Van mármost az összes szomszédos népek nyelveiben egy *kontuš*, *kuntuš*, *kantuš* alakú, ruhaneműt jelentő szó. Hogy miféle szabású ruhát jelent az egyes nyelvekben ez a szó, azt a KNEIŽSA és BERNEKER által közzétett adatokból nem sikerült megállapítanunk. Hogy azonban az ukránoknál és lengyeleknél *kontuš* néven emlegetett ruha (a lengyel nemesi díszruha neve) valami hosszú ruhafélére vonatkozik, azt az orosz *kontuš*, *kontyš* szóalak értelmezéséből ('ein Oberkleid in Kleinrussland und Polen; ein langer, mit Nanking überzogener Frauenpelz') következtethetjük.

K. lehetségesnek véli, hogy a magyar *kantus* szó a szláv *kontuš*, *kuntuš* stb. szavak átvételéből származott volna (i. m. 871), Csakhogy ez esetben **kantus* szóalakot kellene várnunk; ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy szavunk a bajor-osztrák *Kantusch* szóalakból származott, amivel a szónak késői felbukkanása és annak ellenére széles körben való elterjedése teljesen összhangban van (szavunkra a legkorábbi adat K. összeállításai szerint 1736-ból való). A bécsi divat révén honosodhatott meg a *kantus*-viselet a polgárság és a nemesség körében és szállhatott le tőlük a néphez, ahol — úgy látszik — napjainkig megmaradt, de legalább is a viselet neve maradt meg. Hogy a bajor-osztrák *Kantusch* szó honnan származik, azt nem tudjuk.

Arra nézve tehát feltétlenül egyetértünk K.-val, hogy a *kantus* és *köntös* szóalakok ugyanabból a forrásból nem származhatnak, bár a tekintetben az előadottak alapján kétség nem lehet, hogy ezek a szavak valamiképp összetartoznak a szomszédos népek nyelveiben található *kantuš* stb. szóalakokkal. Mivel pedig azok között magashangú szóalak nincs, nyilván a magyarban vált ez a szó

magashangúvá. Ha szavunknak csak az újkori *köntös* alakját ismernők, ezt a magyarázatot mindenki a legtermészetesebbnek találná. Csakhogy szavunk már a XIV. századi szójegyzékekben is megvan. Pedig hát K. szerint a hangrendi átcsapás csak a XVI. sz. folyamán következhetett volna be leghamarább és ezért csupán e negatív kritérium alapján mindazokat a szómagyarázatokat elveti vagy legalább is a legnagyobb mértékben kérdéses helyességűeknek tartja, amelyekre vonatkozólag valami korai hangrendi átcsapás volna felteendő. Nem hisszük azonban, hogy a tények ellenében az ilyen negatív jellegű kronológiai dogma valami sokat érne. A *göndör* szó ti. megkülönböztető névként már 1341-ben említve van (Gregorius dictus *Gender*; OklSz.). Ebből a megkülönböztető névből csakhamar családnév lett: 1424/98: Michael *Gender*, 1470: Andrea *Gender*, 1482: Sim. *Gender*. K. ezeket a neveket megkérdőjelezte, de már nem az 1540-i Ladislaus *Gendör* adatot, pedig nyilván ugyanaz a név. A *göndör* szóalakkal egyeredetű a *kondor* szóváltozat is, amely 1350-ben még megkülönböztető név (Joh. dictum *Kondor*), de már 1442-ben családnév (Franc. *Kondor*) és erre az OklSz.-ben a század végéig még 12 adat. A *göndör* szóalak *gender* változata tehát azt tanúsítja, hogy e szóban hangrendi átcsapás már a magyar *ü < ö* hangváltozás előtt bekövetkezett, amikor is a magyar hangrendszerben *ë* volt az *o* magashangú párja. Olyan szláv jövevényszavak esetében, amelyben eredeti szláv *o* helyén a magyarban illeszkedés folytán *e*-t találunk, ez a hang általában nyílt (pl. *ebéd*, *eplény* stb.) Úgy látszik az *u*-ból lett *o* *kondor* szavunk esetében eredetileg zártabb hang volt mint a szláv *o*.

Hasonló megállapításra juthatunk *gërzd* 'szöllőfűrt' szavunk esetében is, amelyet K. egy feltételezett szláv **grezd* alakból volna hajlandó származtatni (i. m. 193), bár elismerni, hogy korai hangrandi átcsapás feltételezése esetén ez a szó kifogástalanul volna a ténylegesen meglévő délszláv *grozd* alakból is magyarázható. Nincs okunk felfogásom szerint, hogy ezt ne tegyük fel, mert hisz a hangrendi átcsapás — amelynek révén csak mélyhangú szavakból lettek magashangúak és nem megfordítva — aligha egyéb, mint a regresszív asszimiláció egyik formája, amennyiben az illeszkedés egykori testesebb magashangú ragjainkhoz történhetett, amelyek a peremnyelvjárásokban jórészt még ma sem illeszkednek, de amelyek 1200 körül már nem névutók, hanem ragok voltak.

A felhozottak szerint a XIV. századi *kentes* szóalakra vonatkozólag is azt kell feltennünk, hogy még olyan korban származott valami *o*-s szóalakból, amikor nyelvünkben még hiányzott az *ö* hang, úgyhogy az *o*-nak az *ë* volt a magashangú párja. Arra ugyanis Kniezsa helyesírástörténeti műve szerint (>Helyesírásunk tört. a könyvnyomtatás koráig«, 1952, mutató) nincs példa nyelvemlékeinkben, hogy az *ö* hangot *e*-vel is jelölték volna.

Hogy azonban honnan került hozzánk a *köntös* ruhanév, azt ezzel a megállapításunkkal természetesen nem tudjuk még megmondani; valószínű azonban, hogy valamelyik szomszédos szláv nép útján honosodott meg nálunk.

lator szavunk K. szerint (i. m. 683) szláv közvetítéssel a németből származott volna. K. mindenesetre nem vette tekintetbe, hogy szavunk a középkorban családnévként is szerepelt, már pedig 'rabló, gonosztevő' jelentésű családnév — amint ez könnyen érthető — nincs. Hogy szavunk eredetileg foglalkozásnév volt a magyarban, arra a vas megyei, illetve burgenlandi *Latorfalva* helynévből is következtethetünk, amely helynévnek ti. *Lantosfalva* mellékalakja is volt (vö. Moór, DUnghbl. II, 207), de német *Bubendorf* elnevezésének is 'Spielmansdorf' az értelme (vö. Moór, Westungarn im Mittelalter 125). Ezek szerint a *lator* szó-

nak csak valami 'mulattató' lehetett nálunk a középkorban a jelentése. Így nem véletlen, hogy a német *loter* szó a kfn. korban 'Gaukler, Possenreisser' jelentésben is használatban volt (vö. Lexer, Mhd. Taschenwb.³). Nyilván ebből származott a magyar *lator* szó családnevekben és egy helynévben megőrzött eredeti jelentése is. Hogy azután ez a foglalkozásnév nyelvünkben lesüllyedt-e jelentésileg vagy pedig a latin *latro* és esetleg az idevonható szláv szóalakok jelentéseivel való keveredés révén jutott-e el mai jelentéseihez, az megint más kérdés, amelyre bajos feleletet adni. BALASSÁ ellenvetése (Nyr. 69:1), amelynek értelmében szavunk német származása esetében *-ár*, *-ér* végződést kellene várnunk, mindenestre nem helytálló, mert hisz a német szó végződése sohasem volt *-aere*, mint az *-ár*, *-ér* végződésű német jövevényszavainké (vö. MOÖR, NNy. XI., pótfüzet 55). — Sajnos K. az idevonatkozó irodalmat nem ismerte megfélelően és csak a SzófSz. nyomán hivatkozott egy régebbi munkám — ismertetésére, amelyben ezt az eszmét először vetettem fel.

lőcs szavunk K. szerinti (i. m. 686) a kfn. *liuhse* 'Wagenleiste' szóalakból származnék. Én erre lehetőséget nem látok. Ti. a kfn. *liuhse* (= *lūχšā*) szóalak *ū*-jének a magyarban *ő* csak abban az esetben felelhetne meg, ha az *ū* nem az ófn. *ū* umlautjából, hanem *iu* diftongusból származott volna, mert hisz az *ū* a magyarban változatlanul megmaradt volna, míg *iu*-ból *ü*-n keresztül *ő* fejlődhetett volna. Amennyiben a német szó az azonos jelentésű szláv *luš(b)na* szóalakokkal (vö. BERNEKER, EtWb. I. 759) valamiképp összetartozik, ez utóbbi formai lehetőség nagy mértékben valószínű is. Csakhogy ez esetben e szónak már 1000 előtt kellett volna a magyarba kerülnie, mert 1000 után a németben már bekövetkezett az *iu* > *ū* fejlődés. Ezért a szó németből való származása kevésbé valószínű. Ellenben az nem lehet kétséges, hogy szavunk valamiképp összetartozik a hasonló jelentésű szlovák *lievč*, *lievča*, *livča*, kárp. ukrán *ljovč*, *ljevča*, szerbhorvát *lijevča* szóalakokkal, amelyek talán ófn. **liuχsa* szóalakból származnak. Mivel a szekérnek löccsel való megerősítésére a szénahordásnál van szükség, nem lehetetlen, hogy e magyar szó is a szénagyűjtéssel kapcsolatban honosodott meg, amelynek terminológiája pedig K. bizonyítása szerint szlovák eredetű nyelvünkben.

marha szavunk származására vonatkozólag K. szerint (i. m. 886) SIMONYI véleménye a legvalószínűbb magyarázat, amelynek értelmében ti. szavunk a német *marchat* 'Markt, Handel; Ware, womit man Markt hält' szóalakból származnék. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy a *marchat* szóalak a felsőnémet nyelvterületről származó ófelnémetkori szóalaknak tekintendő; ti. csak felsőnémet nyelvterületen fejlődött a *-rk-* hangkapcsolat (a német szó őse ti. a latin *mercatus* > *marcatus* szóalak) *k*-jából *-kχ-* affrikáta: az affrikáta visszatükröződésének kell ugyanis tekintenünk a *marchat* írásos szóalak *ch*-ját. Ez a *k* > *kχ* az *-r* előtt az ófelnémet korban a délbajor és alemann nyelvjárásokban általános volt (vö. BRAUNE, Althochd. Gramm³, 122). A délbajor nyelvjárásokhoz a mai délosztrák nyelvjárások is hozzátartoztak; így tehát nem mondható lehetetlenségnek, hogy 1000 körül kereskedők révén Ausztriából egy 'árú' jelentésű német szó elszármazott hazánkba (a magyar *marha* szó mai jelentése ti. K. bizonyítása szerint egészen késői). A *-kχ-* affrikátának a visszaadására ugyanis az ómagyar nyelv hangrendszerében *χ* lehetett a legmegfelelőbb hang, aminthogy a szókezdeti *kχ*-affrikáta is ilyen módon helyettesítődött a Géza fejedelem korában hazánkba költözött sváb származású **Kunz* vitéz nevében, amely névnek

a magyarban ma szabályszerűen a *Hont* név felel meg (vö. MOÓR, Nyr. LXV, 8—10). Abban feltétlenül egyet kell értenünk K.-val, hogy a *marha* szóra vonatkozó eddigi magyarázatok közül ez az egyetlen, amely alak és jelentés szempontjából nem kifogásolható. Az azonban valószínűtlennek látszik előttünk, hogy a feltételezendő ómagyar **marȝat* névalak valaha is elő fog kerülni; amennyiben ti. a német szó végződését a magyarok a magyar tárgyeset végződésének fogták fel, akkor a *markȝat* szóalakot már kezdettől fogva **marȝa* alakban vehették át.

Mindenesetre ez az eredetileg 'árú' jelentésű szó volna az első ófel-németkorinak tekinthető német jövevényszó nyelvünkben. Ilyen jelentésű szónak egy szomszéd néptől való átvétele nagyon jól elképzelhető még abban az esetben is, ha azzal a néppel valami szorosabb kapcsolat nem is tehető fel. Hogy pedig németek és magyarok között az érintkezés Géza fejedelem korában már kezdetét vette, azt az előbb említett német **Kunc* > *Hont* vitéznek Magyarországra való költözése és itteni megtelepedése is tanúsítja. Sőt van egy ilyen jelentésű ófelnémet jövevényszónak nyelvünkben való meghonosodására még egy másik lehetőség is. A magyarok ugyanis a 907-i pozsonyi csata után, amikor is megsemmisítették a bajor haderőt, megszállották a bécsi medencét; Bécs városát pedig a magyar uralom alól Bajor Henrik csak 991-ben mentette fel (vö. K. OETTINGER, Das Werden Wiens 1951. c. műve nyomán SZŐKE B.: Arch. Ért. 1954, 135). Így tehát Alsó-Ausztriának X. századi, több mint félszázados magyar megszállása idején (az egész lakosság bizonyára nem menekült el előlük) megvolt a lehetőség arra, hogy egy 'árú' jelentésű német szó az ott lakozó magyar népcsoport nyelvében meghonosodjék, majd annak a bécsi medencéből eisősorban is a Dunántúlra való visszahúzódása után az egész magyar nyelvterületen elterjedjen.

maszlag. Mivel Zrínyi »német maszlag«-ról beszél a »török áfium«-mal szembeállítva. K. (i. m. 886) szavunkat német származásúnak mondja, bár szerinte e szó végeredményben az oszmántörök *maslyq*, *maslaq* szóra megy vissza. De vajon honnan vették volna ezt az állítólag oszmántörök eredetű szót a németek, kell kérdeznünk, amikor náluk valami *Maschlach* szóalak — amelynek pontos jelentését nem közli K. — majd egy századdal később bukkan fel mint a magyar szóalak. A magyar szóalaknak a németből való átvétele ezek után nagyon is kevésbé mondható valószínűnek.

†**morkoláb** 'határörgróf' és **porkoláb** szavaink tekintetében K. szerint (i. m. 692, 921) gyökeresen téves MIKLOSICHnak és SZARVÁSNak a felfogása, amely szerint ez a két szó szláv közvetítéssel került volna a magyarba. MELICH ugyanis K. szerint kimutatta, hogy a *gerēb* szó b-je a középnémetből való. A hesseni nyelvjárásban 'Dorfvorstand' értelemben tényleg *grēbe* szóalak van használatban (ugyanott 'Hof': *hob*; vö. KLUGE, EtWb. 11, 214, 253). Arról azonban nincs tudomásom, hogy a német nyelvterületen ilyen b-s szóalak másutt is volna. A *porkoláb* szót ugyan K. egy kfn. *purkraw* szóalaktól származtatja. De ez elé a szóalak elé, azt hiszem, elfelejtette a csillagot kitenni, mert ilyen írásos alak meglete teljesen valószínűtlen, aminthogy erre nézve K. forrást nem is ad meg. A m. *Zsibrit* névalakra való hivatkozása, amint ezt másutt már behatóan kifejtettem (vö. UngJb. XVIII, 32—3) szintén nem megfelelő érv erre nézve, mert hisz ez a névalak (kfn. *Seivrit* < *Sivrit*) az első szótag rövid magánhangzója folytán — amiről a m. *Zsibrik* családnév ma is tanuskodik — csak szláv szár-

mazású lehet. — A németben a germán *f* — ez szerepel az összes itt szóba-kerülő szavakban — a középfelnémet korban labiodentális *v*-nek hangzott, amelyet a szlávok jövevényszavakban és neveikben következetesen *b*-vel helyettesítettek, mivel a szláv *v* eredetileg a mai angol *w*-nek megfelelő *u*-szerű hang volt. Ha tehát azt akarjuk feltenni, hogy a germán *f*-t tartalmazó szavakat és neveket (germán *f* > kfn. *v* > újfn. *f*) a magyarok közvetlenül németektől vették volna át a középkor folyamán *b*-vel, erre nézetem szerint egy lehetőség van csupán, és pedig az, ha feltesszük, hogy nyelvünk labiodentális ejtésű *v* hangja a régi magyarban szintén *u*-szerű hang volt. E mellett látszik tanuskodni az a körülmény is, hogy nyelvünk szláv jövevényszavaiban és -neveiben magánhangzó előtti helyzetben a mai szláv labiodentális *v* helyén következetesen *v*-t találunk. A kérdés tehát tulajdonképp az, hogy mikor következhetett be a szláv nyelvekben és mikor a magyarban a felteendő *u* > *v* hangváltozás és hogy független-e ez a két feltételezhető hangváltozás egymástól.

fnáva 'nagy hajó' K. szerint (i. m. 698) legvalószínűbben a németből való, és erre nézve valamilyen, ófelnémetnek monidható *nawa* szóalakot idéz anélkül, hogy megmondaná, honnan. Persze, erre nézve szükségtelen volt az ófelnémet korig visszamenni, mert hisz a magyar szó a kfn. *nawe* szóalakból is származhatnék, ha tényleg német eredetű nyelvünkben.

pankó 'fánk' szó csak az esetben származhatik K. felfogásának megfelelően az erdélyi szászból (i. m. 901), ha ott a *Pfannkuchen* szót *p*-vel ejtik. Az erdélyi szászok származása alapján az lehetséges, de nem biztos. A *pf* affrikátát ugyanis a magyarok *f*-fel, a szlávok meg *p*-vel helyettesítették volna.

pérzsél, pèrkél. Azért, hogy a *pérzsél* hasonló alakú és jelentésű mint a *pèrkél, pèrgél*, még nem következik, hogy egyeredetűek, mint K. felteszi (i. m. 712). Ti. *pérzsél* szavunk — ha nem tévedek — eredetileg mint a disznóölés műszava terjedt el (disznót csak *pörzsölni* szoktak, nem pedig *pörkölni*), míg a *pèrkel, pörköl, pèrgél, pörgöl* konyhai műszó. Az OklSz.-ban 1429-ben említett *Perzelew* családnév is foglalkozásnévnek látszik, amint ilyen foglalkozás Szegeden ma is van (jelenleg egy állítólag szegedi találmányú szerkezettel működik). Ha mármost a délszláv *pržiti* igét is a disznóperzselés megnevezésére használják, akkor még csak kétség sem merülhetne fel atekintetben, hogy *pérzsél* szavunk délszláv eredetű. Ezt megállapítani nekem nincs módomban, de mindenesetre erre lehet gyanakodni abból a körülményből, hogy az idézett szerbhorvát ige K. összeállítása szerint németül 'bähen'-nel van értelmezve, aminek felsőnémet nyelvterületen a Duden szerint 'leicht rösten' a jelentése. De alakilag is e származtatás mellett tanuskodik az a körülmény, hogy szavunknak van egy széles területen elterjedt veláris változata is (*porzsol*).

Ami pedig a *pèrkél, pèrgél* konyhai műszavunkat illeti, az aligha függhet össze mással, mint a német *bräteln, brägel*n igével (az utóbbi nyelvjárási alak). K. szerint ez utóbbi nézet magyarázatlanul hagyja a magyar *pèrkél, pèrgél* szóalakot. Nem tudom, honnan tudja K., hogy a *brägel*n szóalakban írott *g*-t a dialektusban tényleg *g*-nek ejtették. Az ugyanis nem kétséges, hogy a *bräteln* igéből csupán valami disszimiláció útján származott a *brägel*n szóalak; így tehát nagyon valószínű, hogy az írott alak *g*-jét eredetileg *k*-nak ejtették. Ezek szerint a *pèrkél* változatot tekinthetjük eredeti alaknak; a *pèrgél* pedig a magyarban létrejött változat, mégha véletlenül egy századdal korábban fordul is elő, mint a *k*-s változat. Létrejöttét az *r* asszimiláló hatása idézhette elő, aminthogy

a -gol képző is csak olyan igealakokban szerepel a népnyelvben, amelyekben hasonló asszimiláló hatás feltehető (*nyüzgol, főzgol, húzgol, dörgöl*).

plundra szavunk leggyakoribb alakja *plundra, pundra*, de emellett van 1641-ből egy *pluder*, 1669-ből egy *plundér* változata is. Ez utóbbi két alakváltozat tekintetében MELICH a németből való származást tartja valószínűnek, míg a *plundra* változat szerinte szláv közvetítéssel került volna hozzánk. Hasonlóan a SzófSz. is. K. ellenben (i. m. 915) arra való hivatkozással, hogy az idevonható cseh és szlovák szó későbbben tűnik fel, mint a magyar, és hogy a magyar adatok többsége Erdélyből való, ahová újabb cseh vagy szlovák szó nem kerülhetett volna el; a magyar *plundra* változatot is német eredetűnek tartja. Arra a kérdésre K. — pedig vizsgálataiban néha a formalisztikus szempontot túl is értékelte — hogy mi módon alakulhatott volna át a németből származott *plundér* változat *plundrá*-vá, egyáltalán nem tér ki. Ez ti. képtelenségnek látszik.

Ami mármost e szó német eredetijét illeti, tudnunk kell, hogy a német *Pluderhose* 'buggyos nadrág' szót a XV. században képezték és a XVI. század folyamán vált általános használatúvá. Ami pedig a *Plunder* szót illeti, annak a *Pluder* szóhoz semmi köze. Jelentése régebben 'házi holmi', később és ma 'ringy-rongy, lim-lom' volt. Ezzel függ össze a *plündern* 'fosztogatni' ige is, amelynek eredeti jelentése tehát a 'házi holmit elvinni' volt. Ma tehát legfeljebb ironikus értelemben lehetne *Pluderhose* helyett *Plunderhose*-t mondani. Régebben azonban ilyen zavarra — aminek a *Plunder* szó eredeti értelmét tekintetbe véve semmiféle tréfás jelentősége nem lehetett volna — csak tökéletlen nyelvtudású nem-németek szóhasználatában kerülhetett sor. És így nem véletlen, hogy erre az idegen nyelvűek német beszédjében keletkezett 'buggyos nadrág' jelentésű *Plunder* szóalak reflexére ép cseheknél, tótoknál és magyaroknál van példa. Az azonban már eleve is valószínűtlen, hogy az idevonható magyar és cseh szóalakok függetlenek volnának egymástól. Mivel pedig a *plundra* szóalaknak a magyar nyelvben való létrejötte alaki szempontból érthetetlen, a vele egyező cseh szóalak létrejötte pedig érthető, nyilván a cseh szóalak az őse a magyar szóalaknak is, akármit vall is az adatok kronológiája.

pint. Hogy K. szerint (i. m. 910) miért származnának a kaj-horvát és szerbhorvát *pinta* szóalakok (már 1377-től!) a német *Pinte* szóalakból — amikor a németben 1377-ben a szó talán még meg sem volt — és nem az olasz *pinta* szóalakból, azt nem értjük.

puska — buksza. K. szerint (i. m. 725) *puska* szavunk olyan bajor-osztrák nyelvjárásból származhatik, amelyben az *u* umlautja nem következett be (a szó irodalmi és köznyelvi alakja ti. *Büchse*). Ehhez megjegyezhetjük, hogy az *u* umlautja felsőnémet nyelvterületen *ch* előtt egyáltalán nem következett be. De viszont a *kš* hangkapcsolat e szóban a legnagyobb valószínűség szerint valamely szláv nyelvben cserélődött fel, mert máskülönben azt kellene feltenni, hogy a szlávoknál és magyaroknál e szóban egymástól függetlenül jött volna létre ez a metatézis, ami mégis csak valószínűtlen. A 'tűzifegyver' jelentést ez a szó mindenesetre a németeknél vetté fel a XIV. sz. folyamán; nálunk pedig egy századdal későbbben jelenik meg ilyen jelentésben a *puska* szóalak. A magyarban egy 'tűzifegyver' jelentésű '*puksa* szóalakban már csak azért is aligha következett volna be a hangcsere, mert ha nyelvünkben lett volna ilyen szóalak, úgy azt a beszélők nyilván kapcsolatba hozták volna a *pukkan* igénkel, ami a hangcserét feltétlenül megakadályozta volna. Így tehát minden valószínűség mellett szól, hogy valamely szláv nép nyelvében következett be szavunkban a

kš > *šk* hangcsere, mégha a 'tűzfegyver' jelentésre az illető nyelvekben nincs is korai adat. — Délszláv eredetű *puska* szavunk semmiesetre sem lehet, mert a horvátban még a XVI. századból vannak *pukša* szóalakok; a szlovénben pedig ma is *pūkša* alakban van meg ez a szó (a vendben: *pūkša*; a vendre az *u* > *ü* hangváltozás különösen jellemző).

K. szerint ugyanabból a német alakból származnék *buksza* szavunk is. Ez már nem valószínű; bajorosztrák nyelvjárásokban ugyanis nincs *b-*. Így tehát ez a szó csak egy középnémet nyelvjárásból (pl. a szepeői németből) származhatnék. Abban azonban az *u* umlautja mindenképp bekövetkezett volna. Mivel azonban ez a szó *buksa* alakban a szlovákban is megvan (vö. EtSz. I., 565), szlovák származású mindenképp lehet, mert hisz a szlovákban nincs meg a középnémet alakra feltehető *ü*.

pünkösd szavunk K. véleménye szerint (i. m. 928) a legnagyobb valószínűséggel ófelnémet eredetű; a német szónak pedig »kétségtelenül« a latin *pente-coste* a forrása. Ez az utóbbi állítás feltétlenül téves. A n. *Pfingsten* szó ti. a német egyházi terminológia gót származású elemei közé tartozik; a gót *paintē-kustē* pedig nem latin hanem görög eredetű szóalak (vö. Kluge, EtWb.). Abban azonban egyet kell értenünk K.-val, hogy a régi magyar *pinküsti* szóalak (1138/1329) valami módon kapcsolatban van a feltehető ófn. **pfinkusti* szóalakkal. Erre nézve valami közelebből meg nem adott forrásból K. hivatkozik az ó-középnémetnek mondott *pinkesti* alakra mint szavunk esetleges közvetlen forrására. Ez a szóalak azonban egy késői ófelnémet vagy korai középfelnémet rajnai frank vagy középfrank szóalak (csak ezekben a felnémet nyelvjárásokban nem következett be a *p-* > *pf-* hangváltozás); így tehát történeti okokból sem jöhetne szavunk közvetlen forrásként tekintetbe. A feltételezett ófn. **pfinkusti* alak pedig azért nem jöhet számításba, mert ilyen szóalak az átvétel szempontjából tekintetbe jövő bajorosztrák nyelvjárásban 1000 körül már nem létezett. Itt ugyanis 1000 körül ennek a szónak az ejtése már **pfinkeste* lehetett, mégha a szöveget imitt-amott hagyományosan esetleg még *i*-vel írták volna is le (a szó a régi németben a *ja*-tövé szavak közé tartozott, tehát úgy ragozták mint a *hirti* 'Hirt' szót). Valami **pfinkusti* szóalakot csak a X. sz. első felében vehettünk volna át német szomszédainktól; ez a feltevés azonban történeti okokból nyilván nem jöhet szóba. De magyar hangtani okokból sem kielégítő ez a feltevés; nem sok valószínűsége van ugyanis annak, hogy a régi magyarok a *pf* affrikátát nem *f*-fel — mint később pl. a *font*, *fánk*, *fussol* szavainkban — hanem *p*-vel helyettesítették volna. Bizonyára ez a megfontolás késztette K.-t is arra, hogy szavunk ősjelöltjeként egy tényleges »ó-középnémet« *p*-es szóalakot bányásson ki valahonnan. Ezek szerint nem marad más hátra mint annak feltevése, hogy az ófn. **pfinkusti* szóalak (csak ragozott alakjában maradt ránk) szláv és pedig gyaníthatólag szlovén közvetítéssel került nyelvünkbe, mert hisz szláv nyelvekben nem lévén *f* hang, ott a *pf* affrikátát csak *p*-vel helyettesíthették, amint ezt a felfogást képviselte a SzófSz. is. Ha 1000 körül került ez a szó a szlovénből nyelvünkbe, akkor semmiféle nehézség nincs hangtani szempontból, mert hisz ekkor a szlovénben a nazalizált magánhangzók még megvoltak. De valószínűleg nincs is szükség arra, hogy valami ószlovén **pi-küsti* alakot tegyünk fel, amelyből a XI. században **pekušti* fejlődött volna (ezt a szóalakot K. csillagozta ki), mert hisz a szlovénben ténylegesen meglévő 'pünkösd' jelentésű *binkošti*, *binkušti*, *vinkušti*, *finkušti* szóalakok egy ófn. analó-

gikus *finfkusti* szóalak *f*-jének különböző hanghelyettesítéséből származtak. Az ófn. *fünf* szökezdő *f*-je ugyanis mint a germ. *f* folytatása az ófn. korban labiodentális *v*-nek hangzott, mégha néha *f*-fel írták is le ezt a hangot. Ez a szóalak semmiesetre sem a XI. sz. elején került a szlovénbe, mert ekkor — amint az előbb már kifejtettük — az ófelnémet kor telt magánhangzói rég *e*-vé színtelenedtek el, de különösen szöbelsejében (vagyis az *u* esetében) korán következhetett be ez a hangváltozás. Ez azt is jelenti, hogy a szlovének ősei ezt a szóalakot nem nazalizált vokálissal, hanem *-in-* hangkapcsolattal vették át, amely hangkapcsolatban az *n* napjainkig megmaradt. Ezek szerint a szlovénben ennek az ófelnémet kor folyamán átvett szóalaknak négy változata maradt meg napjainkig, bár a *finkuſti* változat már bizonyosan későbbi keletű. Ezek után nem csodálni való, hogy ennek a szónak egy eredetibb és régibb változata egyáltalán nem maradt meg a szlovénben, hanem az csak a magyar *pünkösöd* szóban él tovább. Ez a változat talán megvolt a vendek nyelvében, akiknél azonban 'pünkösöd' jelentésben valami új képzés — bár annak pontos etimológiáját nem tudom megadni — van használatban, ez pedig a FLISZÁR-féle »Magyar—vend szótár« szerint (Budapest, 1922): *riszáli h.*, *riszálszki*, *riszaoszki szvetki*.

püspök szavunk K. szerint (i. m. 929) egy óbajor *piscof* szóalaknak átvételéből származnék (a magyar szó legrégibb alakja egy 1219-i *pispük*-nek olvasható változat), amely még a X. sz. folyamán került volna nyelvünkbe, amikor a *sch* a németben még *šk*-nak hangzott. Ez tehát azt jelentené, hogy a magyarok a keresztény egyházi szervezet egyik nevezetes szavát már akkor vették volna át a németektől, amikor maguk még nem is voltak keresztények, ami mégis csak valószínűtlen. De magyar hangtörténeti szempontból is sántít ez a feltevés. Nem lehet ti. belátni miért felelne meg a magyarban *u* a német *o*-nak a felteendő átmeneti magyar **piskup* szóalakban. De érthetetlen a *n*. szóvégi *f*-nek *p*-vel való képviselete is. K. ezt azzal magyarázza, hogy a magyarban szóvégi helyzetben még szokatlan volt a *-f* és ezért helyettesítették volna azt *p*-vel. Erre a helyettesítésre szerinte kiténő példa a *Josephus* név *Izsép* alakja. Csakhogy mi biztosít bennünket arról, hogy ez a név nem szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. Hivatkozik K. a *hopmester* szóalakra is, amely azt tanúsítaná, hogy a XV. sz. végén a szóvégi *f* még idegenszerűen hatott. Ez azonban nagyon elméleti elgondolás, mert hisz ebben a szóban az *f* nem is a szóvégeben fordul elő; különben is az 1431-i *hoffmesterne* szóalak (vö. OklSz.) azt tanúsítja, hogy az *f*-es szóalak száz évvel korábban kerül elő nálunk mint a *hopmester* változat. Ez valószínűleg a lengyelesnek mondható *opmester* (ez is megvan 1526-ból). K. ellenében MOLLAY az OklSz.-nak *röf* címszó alatt közölt 1243—1335 közötti esztergomi adataira hivatkozott. Csakhogy K. szerint ezek német nyelvű szóalakok volnának, mivel Esztergom lakossága a középkorban német nyelvű volt. Igen ám, de ez a szó csak meghonosodott a magyarban és pedig szóvégi *f*-fel és nem *p*-vel. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert hisz pl. az ismeretlen eredetű, de az állattenyésztési terminológiába tartozó ősi *dőf* szavunkban is szóvégi *f* szerepel, ezt a szót pedig talán mégsem lehet »hangutánzó« vagy »hangfestő« eredetűnek kinevezni? És azután az egykori Középszolnok megyében is volt egy *Rof* nevű hely, már 1270-ben említve (vö. Csánki, I, 563), amely név talán a *Rafael* név becealakja volt, de mindenesetre már XI. századi névadáson alapult. — Hivatkozik K. ebben a vonatkozásban a *pünkösöd*, *kehely* és *köböl* szavainkra is, amelyek állítólag szintén ófelnémet eredetűek volnának. Hogy azonban *pünkösöd* szavunkra vonatkozólag ez nem tehető fel, azt

fentebb behatóan kifejtettük. A *kehely* szóra vonatkozólag pedig maga K. is úgy nyilatkozik (i. m. 664), hogy a szó származásának kérdése »alig dönthető el«. A *köböl* szóra vonatkozólag pedig szintén megjegyzi (i. m. 665), hogy e szó nemcsak az ófn. hanem a megfelelő szláv alakból is kifogástalanul magyarázható...

A felhozottak szerint tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy *püspök* szavunk óbajor eredetű volna; ezek szerint figyelemmel a magyar egyházi terminológia származására csak szláv eredetű lehet. Gyanításunk szerint vagy a kaj-horvát *biškup* vagy pedig a nyugati szláv és szlovén *biskup* szóalakok valamelyikének a latin *episkopus* szóalakkal való keverődéséből jött létre (a latin *s*-t a középkorban *š*-nek ejtették). Az azonban már e szó *u > ü* vokálisa alapján is kétségtelen, hogy szláv szóalak *püspök* szavunk előzményei között mindenképpen szerepelt.

sajtár — zsétér. K. (i. m. 734) a SzófSz. nyomán szavunk legrégibb alakjaként az 1214-i *Sehtur[iensibus]* helynévre hivatkozik, amely egy azóta eltűnt vasmegyei falu neve. De ugyanezen az alapon hivatkozhatott volna két zalamegyei falu nevére is (vö. Csánki, II. 101), amelyek közül az egyik *Söjtör* néven ma is létezik, a másik pedig már 1259-ben van említve *Sehtyr* néven. Az pedig nyilván teljesen valószínűtlen feltevés, hogy nálunk egy edénynév aránylag kis területen háromszor is szerepelt volna falunévként. De képtelenség ez a feltevés hangtani szempontból is, mert hisz, ha a magyar *sajtár* és *zsétér* köznevek valamiképp összetartoznak a kfn. *sēhter* szóalakkal, akkor a második szótagban — amint majd látni fogjuk — csak *é* vagy *á* hang szerepelhetett; így tehát ez a köznév semmiképp sem tartozhatik össze a *Sejtör-Söjtör* helynevekkel, amelyeknek legrégibb alakjaiban — amint az idézett adatokból is kitűnik — a magánhangzó *i ~ ü* volt.

Ami a *sajtár* szó jelentését illeti, az Dunántúl — azt hiszem mindenütt 'nagyobb, kétfülű, kerekfenekű konyhai víztartó edény'-t jelent, míg a *zsétér* szónak mindenütt 'egyfülű, kisebb űrméretű fejőedény' a jelentése, amelynek — úgy emlékszem — a fekeke már többnyire ellipsziszalakú.¹ K. szerint a szó 'merítőedény'-t is jelentene; én magam ilyen jelentésben sem a *sajtár*, sem a *zsétér* szót nem hallottam még említeni, sem Dunántúl, sem az Alföldön. Mivel a kfn. *sechter* származására való tekintettel (< lat. *sextarius*, amely mint folyadékmérték kb. 1/2 liter űrtartalmú volt) is csupán egy kisebb űrméretű edény neve lehetett eredetileg, nyilván a 'fejőedény' jelentésű *zsétér* szó, vagy e szónak általam nem ismert 'merítőedény' jelentése közelebb állhat a latin-német szó eredeti jelentéséhez, mint a nagyobb alakú 'víztartó dézsa' jelentésű *sajtár* szó. Talán azért vitték át az eredetileg 'űrmérték' jelentésű szót a fejőedény megnevezésére, mert annak hasonló lehetett az alakja. Az azonban kétségtelenül teljesen rejtélyes, hogy egy kisebb alakú űrmérték nevét mi okból és hol ruházták át a nagyobb alakú konyhai vízes dézsára.

K. felfogása szerint a m. *sajtár* szóalak még az ófn. *žeytāri* névalak X. századi átvételéből származnék. E felfogás mellett, azt hiszem, elsősorban az hozható fel, hogy a *sajtár* szó nemcsak Dunántúl van meg, hanem *sejtár*, *sétár*, *si-*

¹ Hasonlít hozzá a nagyobb alakú *rocska* nevű itatóedény. K. szerint (i. m. 467) Dunántúl délnyugati részében ezt a szót nem ismernék, amit tévesnek tartok, mégha erre a vidékre vonatkozó adat nem szerepel is a MTSz.-ban, amire K. állítását alapítja. Végre is magam sem az irodalmi nyelvből ismerem ezt a szót...

tár alakban — vagyis *š*-sel — a székely nyelvjáráásokban is. Mivel pedig a székelyek Nyugatmagyarországról költöztek Erdélybe (vö. MOÓR, A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete, Szeged 1944), elvileg nem volna lehetetlen, hogy ez a szó még Alsó-Ausztria magyar megszállása idején (l. fentebb a *marha* címszó alatt előadottakat) került mint egy mértékegység elnevezése a dunántúli magyarok és a székelyek őseinek a nyelvébe az ófelnémetből, amikor is még tényleg hiányzott K. feltevésének megfelelően a *ž* hang nyelvünk hangrendszeréből, úgyhogy azt e korban jövevényszavakban és — neveken még *s*-sel helyettesítették volna (vö. *Kenese* < szl. **Kneža*). A dunántúli magyarok és a székelyek nyelvén pedig egyébként is több, más magyar vidékeken nem használatos szóalak akad, amint erre a körülményre már BEKE is felhívta a figyelmet (vö. Vási Szemle II. 77—80). De ha a *sajtár* szóalakot ófel. eredetűnek volnánk is hajlandók tekinteni, a németből való származás már semmiesetre sem volna feltehető a 'fejőedény' jelentésű *zsétér* szóalakra vonatkozólag. Mivel pedig a középfeln. *sechter* szó sohasem jelentett 'fejőedény'-t, a magyar szó nyilván csak a szlovén *žeh̑tar* 'fejőedény' szó előzményének átvételéből származhatik. Erről a szlovén szóról ugyanis semmikép sem tehető fel, hogy magyar eredetű (a vendben nincs is, meg; ott ugyanis 'fejőedény' a Fliszár-féle szótár szerint *dojinica* a *doji* 'fejni' szóból); ellenben annak semmi akadálya nincs, hogy a szlovén *žeh̑tar* szót ne ófelnémet eredetűnek tartsuk. A *zsétér* szavunk eredetére vonatkozó felfogásunk helyessége mellett az a körülmény is tanúskodni látszik, hogy a székelységben K. egybeállításai szerint *zsétér* szavunk megfelelője is megvan *zsitár* alakban. Abban azonban bizonyára igaza van K.-nak, hogy a szlovákban a 'fejőedény' jelentésű *šehtár*, *žehtár* stb. szóalakok a magyarból való átvételeknek tekintendők.

saroglya. Annak a német szónak a jelentése, amelyből szavunkat K. is származtatja (i. m. 738) már a középkor óta 'kecskelábas állvány' volt a jelentése (vö. LEXER és DUDEN). Hogy ebből a jelentésből hogyan származhattak azok a jelentések, amelyeket a magyar szóalakra vonatkozólag K. sorol fel ('rács; kocsisaroglya; jászollétra; hordágy; szénahordó készség; léckerítés') az mindenestre teljesen rejtélyes. Meg kell még állapítanunk, hogy szavunk *srágle* (többsz. nom.) alakban és 'saroglya' jelentésben FLISZÁR szótára szerint a vendben is megvan.

MOÓR ELEMÉR

ЭЛЕМЕР МООР:
SLAVO — GERMANICA

По случаю появления первой, словарной части работы Иштван Книежа „Славянские заимствованные слова венгерского языка“, в связи с славяно-германским объяснением происхождения некоторых слов необходимо сделать критические замечания. Существительное *barack*, по всей вероятности, южно-славянского, а не германского происхождения. Деривация существительного *csar* от какого-либо славянского языка кажется более верной, чем от средне-верхне немецкого языка. Деривация слова *garas* в некоторых подробностях нуждается в поправке. Этимология существительных *kapós* и *karpa* правильна, однако указание на источники не точно. Славянская деривация слова *kömetü* кажется более вероятной, чем средне-верхненемецкая, предположенная автором. В связи с существительным *köntös* надо установить, что оно должно происходить от источника, различного от формы *kantus*. Источником последнего, наверно, является неизвестного происхождения баварско-австрийское *Kantusch*, однако — хотя фонетически а выясняется — слово *köntös* только вероятно укоренилось у нас посредством какого-либо соседнего славянского народа. Касательно слова *lator*, факт славянского посредничества возможен, важно однако установить, что источником мог служить средне-верхненемецкое *loter* „Gaukler, Possenreiser“, и первоначальное значение заимствованного слова соответствует этому. Существительное *lőcs*, наоборот, ни в коем случае не могло происходить от средне-верхненемецкого языка — это доказывается фонетическими доводами — а от какого-либо славянского языка должно было оно прийти к нам. Деривация существительного *marha* нуждается в уточнении с нескольких точек зрения. Немецкая деривация слова *maszlag* несостоятельна. Надо выяснить и слова *+ morkoláb* т. е. *por-koláb*, в первую очередь фонетически. В деривации существительного *+ páva* излишне искать древне-верхненемецкую форму слова, так как существительное *+ páva* без всякой трудности можно производить от средне-верхненемецкого *pawe*. В этимологии существительного *pankó* „пончик“ в отношении германистики имеются трудности. В связи с глаголами *perzsel* и *perkel*, в разрез с мнением Книежа, нельзя предположить общее происхождение. В случае слова *plundra*, вероятно, что непосредственным предком слова является чешская форма. Существительное *pint* безусловно от итальянского слова *pinta* происходит. Этимология слов *puska* и *buksha* нуждается в поправке с нескольких точек зрения: Мотивировка Книежа в деривации слова *pünkösd* тоже неточна. Существительное *püspök* Книежа считает словом древнебаварского происхождения. Это утверждение ошибочно, источник слова надо искать в каком-либо славянском языке. Вместо древне-верхненемецкой деривации слов *sajtár—zsétár* лучше славянская этимология, а слово *saroglya* кажется не совсем разрешенным.

ELEMÉR MOOR:
SLAVO—GERMANICA

Der erste, lexikographische Teil von István Kniezsas Werk, »Die slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache«, ist vor kurzem erschienen. Bei dieser Gelegenheit scheint es notwendig zu sein, im Zusammenhang mit der Ableitung einiger Wörter aus dem Slavischem oder dem Deutschen einige Bemerkungen zu machen. Das Hauptwort *barack* (»Pfirsich«) ist aller Wahrscheinlichkeit nach

südslavischer und nicht westslavischer Abstammung. Das Substantiv *csap* (»Hahn Zapfen«) kann zwar mhd. Beziehungen haben, doch die ursprüngliche Quelle scheint eine der slavischen Sprachen zu sein. Die Etymologie des Wortes *garas* (»Groschen«) bedarf in gewissen Einzelheiten einer Korrektur. Zur Etymologie der Hauptwörter *kanóc* (»Lunte«) und *kappan* (»Kapauner«) bringt der Verfasser einige genauere Angaben. Beim Wort *kömény* (»Kümmel«) wäre die Ableitung aus dem Slavischen vielleicht richtiger, als die von Kniezsa vertretene Ansicht, wonach *kömény* ein deutsches Lehnwort sei. Im Zusammenhang mit dem Hauptwort *köntös* (»Gewand«) muss man feststellen, dass es mit der Form *kantus* nicht in Beziehung gebracht werden kann. Die Quelle des *kantus* ist höchst wahrscheinlich das bayrisch-österreichische Wort *Kantusch*, dessen Etymologie noch ungeklärt ist. Bei *lator* (»Schelm, Schurke«) kann höchstens slavische Beeinflussung in Frage kommen, indem festgestellt werden kann, dass die unmittelbare Quelle des ungarischen Wortes das mhd. *loter* (»Gaukler, Possenreisser«) war. Das Hauptwort *löcs* (»Wagenleiste«) kann indessen unter keinen Umständen aus dem Mhd. stammen, da lautliche Gründe dagegen sprechen, es muss in diesem Falle vielmehr eine slavische Vorstufe vorausgesetzt werden. Die Erörterungen, die sich auf das Substantiv *marha* (»Ochse«) beziehen, müssen von mehreren Seiten ergänzt werden. Bei *maszlag* (»Stechapfel«) ist die Ableitung aus dem Deutschen unhaltbar. Die Hauptwörter *morkoláb* und *porkoláb* (»Kerkermeister«) müssen geklärt werden, in erster Linie in lautgeschichtlicher Hinsicht. Beim Hauptwort **náva* (»Naue«) ist die Suche nach einer ahd. Form überflüssig, da **náva* ohne Schwierigkeit aus mhd. *nawe* abgeleitet werden kann. Bei der Etymologie des Substantivs *pankó* (»Pfannkuchen«) zeigen sich von germanistischem Standpunkte aus gewisse Schwierigkeiten. Im Gegensatz zu Kniezsa kann man bei den Zeitwörtern *perzsel* (»sengen«) und *perkel* (»rösten, sengen«) keine gemeinsame Abstammung voraussetzen. Die unmittelbare Quelle des Wortes *plundra* (»Plunderhosen«) scheint eine tschechische Form gewesen zu sein. Das südslavische *pinta* (altes Flüssigkeitsmass) stammt höchst wahrscheinlich aus dem italienischen *pinta*. Einzelheiten in der Etymologie der Wörter *puska* (»Büchse«) und *buksha* (»Büchse, Geldbörse«) müssen richtiggestellt werden. Kniezsas Beweisführung ist auch bei dem Substantiv *pünkös* (»Pfingsten«) ungenau. Kniezsa behauptet, das Wort sei aus dem Altbayrischen entlehnt worden, diese Behauptung ist aber irrtümlich, die Quelle des Wortes muss in einer slavischen Sprache gesucht werden. Zur Deutung der Substantive *sajtár* ~ *zsétér* (»Schaff und »Milchkübel«) bringt der Verf. einige Berichtigungen und Ergänzungen. Beim Hauptwort *saroglya* (»Schragen«) muss man bemerken, dass die Problematik nicht ganz gelöst zu sein scheint.

MEGJEGYZÉSEK A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR NÉHÁNY ADATÁHOZ

I.

A »von« ige a *Nyelvtörténeti Szótárban* és a *Jordánszky kódexben*.

A Nyelvtörténeti Szótár különbséget tesz a nyelvemlékeinkben gyakran előforduló *vonsz* ige és -sz praesensképző nélküli változata: a *von* ige között; külön címszó alatt közli a hozzájuk tartozó példákat.

A *vonsz* címszóhoz tartozó cikkben csak a jelen idő ill. az összetett múlt alakjai találhatók, tehát csak olyan időnek az alakjai, amelyeken az -sz praesensképző megvan, a *von* címszó alatt egyéb idejű igealakok is vannak. Éppen ebből következik, hogy a két igenek az alakjai a *von* alatt összekeveredtek; több olyan példa is került ide, amelynek jelen idejében megvan az -sz, tehát a *vonsz* származéka. Csakhogy éppen olyan alakjai ezek a *vonsz*-nak, amelyekben nem is lehet -sz praesensképző, tehát azok az alakok, amelyek mind a két igenél egyformák. Viszont ebből azt a téves következtetést vonhatnánk le, hogy a *vonsz*-nak csak jelen idejű ill. a jelen idővel összetett alakjai vannak, ez pedig nyilvánvaló tévedés. Bizonyítják ezt azok a nyelvemlékeink, amelyekben a *vonsz* előfordul, de nem csak jelen időben, hanem -t időjeles múltban is, s amelyekben megvannak pl. a *vonsz*-nak igeenevei is, amelyek természetesen nem mutatják az sz praesensképzőt, mint ahogy nem mutatják a *tesz* igenek *tett*, *tévé*n, *tenni* stb. származékai sem.

Joggal vethetjük fel a kérdést, mi is a viszony a két ige: a *von* és *vonsz* között.

Simonyi TMNy.-ában a következőket írja: »Nyelvemlékeink szétszórt adataiból azt következtethetjük, hogy azelőtt az eddig tárgyalt hét ige kívül (ti.: lesz, tesz, vesz, visz, hisz; esz-ik, isz-ik), még négy tartozott ide (ti.: az sz hanggal bővülő *v-* tökhöz): óv, von, metsz, tetszik.« (I. m. 261.)

Ezután egyenként tárgyalva a felsorolt igéket, a *von*-ról a következőket találjuk: »Von. — A *vonsz*-alak régi irodalmunkban csak a folyó cselekvésben szerepelt...« (I. m. 262.) Majd később »Az imperativus a régebbi nyelvemlékekben mindig *vongy*...« (I. m. 262.)

Világos tehát, hogy tulajdonképpen ugyanannak az igenek kétféle alakjáról ír Simonyi. Az egyik alakon még megtaláljuk az -sz praesensképzőt, s ez a változat *d-s* töből képezi a felszólító módot, a másik alak -sz nélküli a jelenben is. A NySz. nem következetesen közli a példákat külön címszó alatt. Pontos különbség csak akkor tehető a két változat származékai között, ha megfigyeljük az idézett forrásokban az illető igék valamennyi alakját. Amint a TMNy. utal

is rá, eltérő alakokat a jelen időben, illetve a jövő értelmű, de alakilag a jelenhez tartozó igealakokban, az összetett múlt személyragozott részében, valamint a felszólító módban találunk.

Nézzük meg a NySz.-ban a *von* címszó példáit. Találunk többek között egy adatot a Jordánszky kódexből is: »*Vonvan* telley hallal az halooth: traxit rete plenum piscibus (JordK. 601.)« (Tévesen 701 helyett). Az olvasó nem kételkedik abban, hogy az idézett *vonvan* alak valóban a *von* ige igeneve, hiszen az ma is így hangzik. Ha azonban a Jordánszky kódex olvasásába kezd, mindjárt az első sorokból kitűnik, hogy ebben a kódexben is, mint annyi másban, a *von* ige -sz praesensképzővel fordul elő. Kétséges tehát, hogy a NySz.-ban a maga helyére került-e a példa, az idézett *vonvan* alak a *von*-hoz tartozik-e.

Vizsgáljuk végig ebből a szempontból kódexünk bizonyító adatait.

A kódexben előforduló jelen idejű, alanyi ragozású alakok a személyek sorrendjében:

»Te vag ky myndent az meneýekre *vonzaz*...« JordK. 1a.

»Nem de az kazdagok ew hatalmaýfagoknak myatta nyomoroythnak megh tyteket? es eröwe(1) *vonznak* tyteket yteelettre?« JordK. 835. (Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad iudicia? Jak. II, 6.)

Tárgyas ragozású alakok:

»Byzonyawal fenky nem vety az kemeen pozto fotot az ooh awaý meg awlth rwhaban, mert telleyfýegghel ky *vonzya* magat az rwhabol, es naýob zakadaýfý leezen.« JordK. 379. (Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius a vestimento, et peior scissura fit. Máté IX, 16.)

A jövő idő (alakilag jelen) alanyi ragozású alakjai:

»... myndeneket en hozyam *vonzok*.« JordK. 672. (... omnia traham ad me ipsum. Ján. XII, 32.)

»Ha meegh az meenynek magaýfagara el hanyattal vona onnan es, le *vonzon* teghed wr Iýsten...« JordK. 266. (Si ad cardines coeli fueris dissipatus, inde retrahet Dominus Deus tuus. Móz. V. 30, 4.)

(Megjegyzendő e *vonsson* alakról, hogy az igéknek ebben a csoportjában az alanyi ragozású 3. személyű alak mindig -n raggal található, amint erre szintén találunk utalást Simonyi: TMNy. 262.)

»Mert *vonznak* tyteket gywlekózettyekben...« JordK. 383. (Tradent enim vos in conciliis... Máté X, 17.)

»Akkoron *vonznak* tyteket nyomorwýagra...« Jordk. 430. (Tunc tradent vos in tribulationem... Máté XXIV, 9.)

A jövő idő (alakilag jelen) tárgyas ragozású alakjai:

»*Vonzya* kedeg atyaffý attyaffýat halarra...« JordK. 383. (Tradet autem frater fratrem in mortem... Máté X, 21.)

»Es ky megh keweýebbeytendy ez kenyben megh yrth proffetalaýnak bezeedyth, ky *wonzya* wr Iýsten az ew reezeet az eelö kenyből.« JordK. 930. (Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiae huius, auferet Deus partem eius de Libro vitae. Ján: Jel. XXII, 19.)

»Ha mellyteknek zamara, awagy ekree az verembe e fendik, nem de ottan ky *vonz* a ee az ynnepe napon?« JordK. 577. (Cuius vestrum asinus, aut bos in puteum cadet, et non continuo extrahet illum die sabbati? Luk. XIV, 5.)

Összetett múlt, tárgyas ragozás:

»Es ew farkawal wtanna *vonzya vala* az menyey. cyllagoknak harmad rezeeth;« JordK. 905. (Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum caeli. Ján: Jel. XII, 4.)

Nézzük meg igénknek a kódexben előforduló felszólító módú alakjait!

Felszólító mód

Alanyi ragozás:

»Mykoron azért te ellenfegheddel az feyedelem eleebé menendez, azon wton eenczelkóggyl megh zabadwlly hű thűle, hogy ne *vongyon* teghed az byro eleeben, ...« JordK. 573. (Cum autem vadis cum adversario tuo ad principem in via, da operam liberari ab illo, ne forte trahat te ad iudicem ... Luk. XII, 58.)

Tárgyas ragozás:

»Attyamffya, hagyad hogy ky *vongyam* az zalkat az te zemedből ...« JordK. 541. (Frater, sine eiicium festucam de oculo tuo ... Luk. VI, 42.)

»Ha vala ky the atyadffay kezzől eeggy zeghenfeeghre ywtand, ne daga-zwllyad be előtte the zywedeth, megh fe *vongyad* the kezedeth, ...« JordK. 232. (Si unus de fratribus tuis, qui morantur intra portas civitatis tuae, in terra, quam Dominus Deus tuus daturus est tibi, ad paupertatem venerit: non obdurabis cor tuum, nec contrahas manum. Móz. V. 15, 7.)

»Mynekwnk kedegh be kel fogadnwnk az ollyanokat, hogy egywth *vongyok* az yga faggal.« JordK. 876. (Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, ut cooperatores simus veritatis. Ján: Ep. III. 8.)

Az eddig felsorolt mondatok mindegyike azt mutatja, hogy a *von* ige a felszólító módot *d-s* töből képezi a kódexben az *-sz* praesensképzősek szokása szerint.

A következő példákban a felszólító mód egyes második személyű alakjai rövid, módjel nélküli, csupán személyragos formában találhatók:

»Vond ffele hwtet, es bocza ffd el mynekwnk Barrabaft.« JordK. 612. (Tolle hunc, et dimitte nobis Barabbam. Luk. XXIII, 18.)

»Vond ffele, vond ffele, fezeycz megh hwteth.« JordK. 694. (Tolle, tolle, crucifige eum. Ján. XIX, 15.)

»Monda azért az angyal hű neky: Ewedezyel be, es *vond* ffele the nadragodat.« JordK. 749. (A latin szöveget hibásan fordította a kódexíró: a fordított szöveg: Dixit autem Angelus ad eum: Praecingere, et calcea te caligas tuas. Apcs. XII, 8.)

Amint látjuk, az idézett igealakok latin megfelelői mind imperativusban állnak. A kódexíró minden bizonnyal ezt akarta fordításában híven visszaadni (a latinban ui. az imperativus fejezi ki az ellentmondást nem tűró parancsot, míg a coniunctivus óhajt is jelölhet), amikor ezt a megrövidült magyar felszólító módú alakot használta. Ugyanis a magyar nyelvjárásokban, de sokszor a köznyelvben is bizonyos jelentéskülönbséget figyelhetünk meg a hosszabb és rövi-

debb alak között: »A rövidebbet a megoszlás következtében főleg akkor használja a nép, ha a felszólítás parancsszerű; a cselekvés pedig beálló (tehát csak a felszólítás után indul meg) és egyszeri vagy gyors lefolyású; a hosszabb alakot ellenben akkor, ha a felszólítás inkább csak kérés, óhajtás jellegű, a cselekvés pedig folyó (tehát már a felszólítás előtt kezdődött) és hosszabb ideig tartó.« (Horger: A magyar igeragozás története, 225. c. §).

Ha a kódex nyelvében nem is találunk ilyen pontos elkülönítést, mégis feltűnő, hogy olyan esetben fordulnak elő a rövidebb alakok, amikor a parancsszerű, szigorú felszólítás nem tűr ellentmondást, s amikor a latin szövegben imperativus áll.

Feltűnő azonban, hogy a kódexíró a *von* ige felszólító módjának megalkotásában nem mindig egyformán jár el. Figyeljük meg a következő mondatokat:

Alanyi ragozású alakok:

»... es *vony* velomot hŵ elette ...« JordK. 78. (... dimittesque ante illum velum. Móz. II, 40, 3.)

Tárgyas ragozású alakok:

»... *vonnyad* kywe az ollyanth az varafnak kapwyara.« JordK. 237. (educes virum ac mulierem; qui rem sceleratissimam perpetrarunt, ad portas civitatis tuae. Móz. V. 17, 5.)

»Ne *vonnyad* megh the kezedet the zolgaydnak Jeghedelmeetŵl...« JordK. 308. (Ne retrahas manus tuas ab auxilio servorum tuorum. Liber Josue X, 6.)

Az itt felsorolt mondatok állítmánya nem *d-s* töből képezte felszólító módját, mint az *-sz* praesensképzősök szokták. Mi lehet ennek az oka? Simonyi a TMNy.-ban utal hasonló jelenségre a szintén ebbe a csoportba tartozó *óv* igével kapcsolatban: »Az imperativus a XV. és XVI. században többnyire *ógy* (*ógyad*, *ógyátok* stb.), noha *ój* is előfordul már a JordK.-tól kezdve s később egészen kiszorítja amazt.« (TMNy. 261.)

Simonyi éppen a JordK.-et teszi meg határnak egy új alak fellépésében, éppen azt a kódexet, amelyet mi is vizsgálunk. A *von* igét — amint láttuk — ugyanebbe a csoportba sorolta Simonyi, tehát ezen az igén is végbe mehetett és végbe is ment ugyanaz a változás, amelyet az előbbi ige felszólító módjában megfigyelhettünk. Ekkor már mindkét alak előfordul egymás mellett. Mindez nem mond ellent eddigi megállapításainknak, hogy a *von* ige még *-sz* praesensképzős ebben a kódexben.

Teljesség kedvéért felsorolom még igéneknek a kódexben előforduló többi alakját, származékát is, amelyek a kérdés szempontjából nem bizonyító értékek ugyan (mert akár *-sz* praesensképzős a *von*, akár nem, ezek az alakok nem mutatnak változást), de így lesz csak teljes a példatár.

-t időjeles múlt idő

Alanyi ragozás:

»es azon varafbely neepék veznek ffele egy ynew twlkoth az czordabol, ky meegh ygaath nem *vonth*...« JordK. 243. (... quae non traxit iugum. Móz. V. 30. 3.)

Tárgyas ragozás:

»mykeppen jemy haznalatt'ra valo dolgot meg nem *vontam* thy t'wletök...« JordK. 774. (Quomodo nihil subtraxerim utilium... Apcs. 20.)

»Aldot vagy en vramnak Abrahannak wra yf'tene, ky el nem *vontad* the yrgalma,f'fagodat és yga,f'fagodat az en wramttwl,« JordK. X. b. (Benedictus Dominus Deus domini mei Abraham, qui non abstulit misericordiam et veritatem suam a domino meo... Móz. I, 24, 27.)

Elbeszélő múlt

Alanyi ragozás:

»... reghy cypellefeket *wonyanak* labokban.« JordK. 305. (... calcéamentaque perantiqua... induti veteribus vestimentis. Liber Josue IX, 5.)

Tárgyas ragozás:

»... es ky *vonya* az zarazra az halot tellyes nagy halakkal.« JordK. 701. (et traxit rete in terram, plenum magnis piscibus. Ján. XXI, 11.)

»*Vonyák* ky Jo'feffeth az oo kwthbol és arwlaak hwz ezyf'th penzen.« JordK. XVIII. a. (extrahentes eum de cisterna vendiderunt eum Ismaelitis... Móz. I, 37, 28.)

»es ky *vonyak* ho'g meg ffezeyteneek.« JordK. 447. (et duxerunt eum, ut crucifigerent. Máté XXVII, 31.)

»le *vonyak* az pala'f'tot rola« JordK. 447. (Exuerunt eum clamyde... Máté XXVII, 31.)

»Kezeenel foghwan azert be *vonyak* h'wtet dama'f'comban.« JordK. 737. (Ad manus autem illum trahentes, introduxerunt Damascum. Apcs. IX, 8.)

»ky *vonyak* az templombol...« JordK. 779. (trahebant eum extra templum... Apcs. XXI, 30.)

-and, -end, -es jövő

Tárgyas ragozás:

»Senky nem yehet en hozyam, hanem ha atyam, ky enghem boczatot, *vonangya* h'wtet.« JordK. 645. (Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum. Ján. VI, 44.)

»ho'g ha el *vonangya* ennenmagat, nem kel en lelkennek.« JordK. 819. (quod si subtraxerit se, non placebit animae meae. Pál. Zsid. X, 38.)

»Mykoron kedeg ezenkeppen el *vonyannak* tyteket...« JordK. 383. (Cum autem tradent vos, ... Máté X, 19.)

»Mykoron kedegh *vonyannak* tyteket az f'ynagogakban, avag' yteelő me'f'tereknek eleyben, awagy h'atalma'f'oknak eleyben, ne akaryatok zorgalmas lenny, mykeppen, awagy myt felellyetek, awagy myt zollyatok;« JordK. 569. (Cum autem inducent vos in synagogis et ad magistratus et potestates, nolite solliciti esse, qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis. Luk. XII, 11.)

Egyetlen alak okozhat problémát:

»Es mykoron el *vony* tyteket meg foghwan, ne akaryatok annak elette gondolny myt ot zollyatok...« JordK. 500. (Et cum duxerint vos tradentes, nolite praecogitare, quid loquamini... Márk. XIII, 11.)

Látszólag jelen idő egyes szám-3. személy sz nélkül!

Amint látjuk azonban, a latin szövegben többszámú állítmányt találunk; feltehető tehát, hogy itt fordítási vagy íráshibával állunk szemben, hiszen a kódex nyelvében a *duxerint* fordítása *vonyannak* lenne, amint a később felsorolható példákból kiderül. Ha a megfelelő bibliai helyet alaposabban szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy nemcsak az illető mondat általános alanyú, hanem tartalmuk következtében a megelőző vagy rákövetkező mondatok is a latin szövegben általános, a magyar szövegben szenvedő alanyúak. »*Tradent enim vos in conciliis, et in synagogis vapulabitis, et ante praesides, et reges stabitis propter me in testimonium illis.*« Márk XIII, 9. Ennek a kódexbeli megfelelője: »Mert tanácsokban *vonyattattok* ty, es az synagogakban meg *veretettek*, kyalok es feyedelmeknek elettek allatok...« JordK. 500.

A magyar mondatok szenvedő állítmányai mutatják, hogy a cselekvő alany nincs megnevezve.

De nézzük meg Máté és Lukács evangéliumának idevágó helyeit is:

»*Tunc tradent vos in tribulationem, et occident vos...*« (Máté XXIV, 9.)

Ennek a Jordánszky-kódexbeli, az imént már idézett fordítása így hangzik:

»Akkoron *vonznak* tyteket nyomorw|agra, es meg ölnek tyteket...« (JordK. 430.)

Lukácsnál a következőket találjuk:

»*Sed ante haec omnia inicient vobis manus suas, et persequentur tradentes in synagogas et custodias, trahentes ad reges et praesides propter nomen meum.*« (Luk. XXI, 12.)

A Jordánszky-kódexben:

»*De mynd ezeknek elette reatok vetyk hw kezöket, es megh yldeznék, Synagogakban, es temleczekben vonvan, kyalokoknak es feyedelmeknek eleykben hwzwan az en newemeert,*« JordK. 603.

Az idézett mondatokból kitűnik, hogy a kódexfordító ilyen mondatokban pontosan többes 3. személyű állítmánnyal fordítja a magyar nyelvszokáshoz híven a latin szöveg általános alanyú állítmányát. Ezért tételezhető fel, hogy a *vony* a *vonyannak* helyett tévesen áll a szövegben. Végezetül idézzük még a MünchK. megfelelő helyét:

»*Es micor viendnec tutoket megfogwan ne akariatoc gondolnotoc mit be-zelletec,*...« (Münch. K. 98.)

Szenvedő ragozású alakok:

»... de pokorra *vonyattatol*...« JordK. 560. (...usque ad infernum demergeris. Luk. X, 15.)

»Mert tanácsokban *vonyattattok* ty.« JordK. 500. (*Tradent enim vos in conciliis...* Márk XIII, 9.)

Műveltető képzős alak:

»*vontataa* el azért hw bezeedeet mynd eeffelygh.« JordK. 773. (*protraxitque sermonem usque in mediam noctem. Aps. XX, 7.*)

Ható:

»... es ymarâ nem *vohattyak* vala kywe az halot az halaknak fok|agatwl.« JordK. 700. (*et iam non valebant illud trahere prae multitudine piscium. Ján. XXI, 6.*)

Főnévi igenév:

»... de mynd kótózwén pokorra adaa h́wket alaa *vonny*, kenzaʃnak ytee-
létyre tarttathny.« JordK. 858. (sed rudentibus inferni detractos in tartarum
tradidit cruciandos. Péter II. Ep. 2:4).

Határozói igenév:

»kyt mykoron meg telendyk, ky *vonnyvan*, es az parth zelen le ylwen, az
yokat valaztaak hw edeenyekben.« JordK. 396. (Quam, cum impleta esset, edu-
centes et secus litus sedentes, elegerunt bonos in vasa... Máté XIII, 48.)

»Es lee *vonvan* h́w rwhayat, .barʃʃon ʃalaʃtot takaroyttanak h́w rea...«
JordK. 446. (Et exuentes eum chlamydem coccineam circumdederunt ei. Máté
XXVII, 28.)

»Lathwan azert ezt egyk ḱy h́w kórwlé valanak, ky *vonvan* hw fegyve-
reek(t), meg ʃertee az papy feyedelemnek h́w zolgayat...« JordK. 507. (Unus
autem quidam de circumstantibus educens gladium, percussit servum summi
Sacerdotis... Márk XIV, 47.)

»Es ky vonvâ az feldre az hayokat, myndent oth el hagywan, kóweteek
h́wtet.« JordK. 534. (Et subductis ad terram navibus, relictis omnibus, secuti
sunt eum. Luk. V, 11.)

»... es megh yldeznék, Synagogakban, es temleczekben *vonvan*,« JordK.
603. (... et persequentur tradentes in synagogas et custodias. Luk. XXI, 12.)

»*vonvan* tellyes hallal az halooth« JordK. 701. (trahentes rete plenum pis-
cibus.)

»Es ky *vonvan* h́wtet az varaʃbol, kówezyk vala.« JordK. 732. (Et eiicientes
eum extra civitatem lapidabant... Apcs. VII, 57.)

»ky *vonvan* ffyrffyakat es azzonyallatokat, kemen foghʃaghban vety vala
h́wketh. «JordK. 732. (et trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam. Apcs.
VIII, 3.)

»... az varaʃbol kywe *vonwan*, holth elevenwl hagyak el.« JordK. 758. (tra-
xerunt extra civitatem, existimantes eum mortuum esse. Apcs. XIV, 18.)

Főnévként használt melléknévi igenév:

»Zolgak, enghedelmeʃek legyetek mynden feelelembe ty wratoknak, nem
czak yoknak es yamboroknak, de meegh vyzza *vonnyoknak* es.« JordK. 848.
(Servi, subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis,
sed etiam dyscolis. Péter I. Ep. II, 18.)

Főnévi származékok:

»My azert ne légywnk megh *vonnyafnak* ffyay erekke valo el vezeeʃre...«
JordK. 819. (Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem. Pál: Ep.
ad. Hebr. X, 39.)

»... es vyzzaa *vonnyafok* leegyenek ty kóztetők. JordK. 838. (... et conten-
tiones sint in cordibus vestris. Jak. III, 14.)

»Honnani vagyon tykeztetők *vyzza vonnyas* es haborbwʃagh? JordK. 839.
(Unde bella et lites in vobis? Jak. IV, 1.)

Összefoglalva az eddigieket, az idézett példából kiderül, hogy a *von* -sz
praesensképzővel fordul elő a Jordánszky kódexben. Ezt mutatják a jelentő mód
jelen idejű alakok és a felszólító mód d-s többől képzett alakjai.

A Nyelvtörténeti Szótár a *von* alatt több olyan példát sorol fel, amely kétségtelenül a *vonsz* származéka, így a JordK. említett példája is. Hiszen pl: ki vonná kétségbe, hogy a *hivén*, *hivő* a *hisz* származéka, jóllehet már nem mutatja az *-sz*-et; éppígy a *vonsz* határozói igenevében is hiába keresnénk az *-sz*-t. Kétségtelen azonban, hogy ha egy nyelvműlemben a jelen időben igénknek következetesen az *-sz*-es változatát találjuk, az ott előforduló *vonvan* határozói igenev a *vonsz* címszó példái közé tartozik. Ez ugyan csak akkor derül ki, ha végignyomozzuk az idézett nyelvműlekeket kérdésünk szempontjából, van azonban egy néhány idézet a NySz.-ban, amely önmagában is beszél. A következő példák *d*-s töből képzett felszólító módú alakok, tehát a *vonsz*-hoz tartoznak, a NySz. mégis a *von* alatt közli őket: Pl.: a *von* alatt találjuk:

»Mít illic ymaran enekom égeb, hanem čak hog az istennec orczya elol magamat *elvongyam* (NagyszK. 71.)« NySz. III. 1236: *el-von*.

»Nemchak hvzot *vont* mynket akoron, de mastan huz *vonzon* mynket (CörnC. 141.)« NySz. III. 1238: *húz-von*.

»Magadat meg ne *vongad* attul, a ki kolczont kir (Sylv: UT: I. 9.)« NySz. III. 1240: *meg-von*.

»*Vongunk* három sátort itt: faciamus hic tria tabernacula. (Sylv. UT: I. 27.)« NySz. III. 1235: *von*.

»Az angialok minket a hala adasra *vongianak*.« (DebrK. 140.) NySz. III. 1234: *von*.

»A mit az egész anyaszentegyház végez, abban viszá nem *vonszanak*. (Pázm.: Luth. V. 61.)« NySz. III. 1235: *von*.

Ezekben az idézetekben nyilvánvalóan a *vonsz* származékait találjuk, tehát ezek is tévesen kerültek a *von* címszó példái közé.

II.

Óv vagy ósz ige a Bécsi-kódexben?

Nyelvműlekeink bizonyossága szerint nemcsak a *von* igének találjuk meg régi nyelvünkben mai alakjától eltérő *-sz* praesensképzős változatát. Az *óv* ige is abba az igecsoporthoz tartozik, amelynek tagjai a jelentő mód jelen időben *-sz*, a felszólító módban *-d* praesensképzőt mutattak régi nyelvünkben vagy mutatnak még mai magyar nyelvünkben is. (Vö.: TMNy. 261. o.)

A fenti fejtegetésekből kiderült, hogy ha egy ide tartozó igének felszólító módjában fellelhető a *-d* képző, a praesensben mindig megtaláljuk e képző testvérpárját: az *-sz*-et. Ezt kétségtelenné teszik a Jordánszky-kódex idézett példái. Ugyancsak ebben a nyelvműlemben figyelhettük meg, hogy a felszólító módban már előtűntek a *vonsz*-nak *-d* képző nélküli alakjai is, jóllehet a jelenben mindenütt megtaláltuk az *-sz*-et. Az *ósz* igének e kódexbeli alakjairól ugyanezt állapította meg Simonyi (TMNy. 261. o.), ti. *ójad* és *ógyad* is előfordul:

»*Oyatok* meg magatokat az hamys proffetaktwl: attendite a falsis prophetis. (JordK. 373.)« NySz. II:1159.

»*Ogyad* magad, hogy: cave, ne (JordK. 74.)« NySz. II:1159.

Érdekes kérdést vethetünk fel a Bécsi-kódex nyelvére vonatkozóan. E nyelvműlemben is előfordul mai *óv* igénk, de csupán egy esetben és felszólító módban:

» monda Booz onéki *ogad* hog valaki mégné *eſmeriè* hog idè iöttèl leg« (BécsiK. 7.) : et dixit Booz : *Cave*, ne quis noverit, quod huc veneris. Rut III, 14.

Az a kérdés tehát, hogy *ósz* vagy *óv* ige van-e a HusszB. első részében. Az eddigiek alapján egyetlen adat birtokában is feltehető, hogy ha a felszólító módban előtűnik a -*d* praesensképző — hiszen csak e *d*-nek és a felszólító mód -*j* jelenek összeolvadásából jöhetett létre a -*gy* hang, amelyet fonetikusán és korabeli helyesírással *g*-vel írva találunk —, akkor a BécsiK. nyelvében az *óv* ige még *ósz* alakban volt használatos.

Ezt a feltevést támogatják a *vonsz* igenek BécsiK.-ben előforduló alakjai is.

Pl.: »*vonzom* okèt zèrèlemnç kòtèlibèn: traham eos in vinculis charitatis« BécsiK. 196.

»Ki *uonzon* le èngemèt földrè: Quis detrahet me in terram« BécsiK. 235.

»... onnat le *uonzlac* tegedèt: inde detraham te« BécsiK. 235.

A Nyelvtörténeti Szótár a *vonsz* ~ *von*-hoz hasonlóan említ ugyan külön *óv* és *ósz* igt, de éppen úgy, mint amott, itt is csak jelen idejű és jelennel összetett alakokat találunk az *ósz* címszó alatt. (Találunk ugyan a *meg-ósz* alatt két példát, amely azt mutatja, hogy az -*sz* behatolt más alakokba is:

»Kártól *meg ózú* (BFaz.: Assz. 45.)« NySz: II, 1159.

»A kiktul intett Kristus urunk, hogy *megósznók* magunkat (Veresm.: Tan. 203.)« NySz: II, 1159. Természetesen e példák csak e címszó alá kerülhettek. 'Az *óv* alatt viszont felváltva találunk *ógyad* és *ójad* típusú imperativusokat. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a BécsiK. idézett példája — szerintem tévesen — szintén az *óv*-nál található.

Nem azzal a céllal gyűjtöttem össze a példákat, hogy a nélkülözhetetlen tudományos segédeszközzől: a Magyar Nyelvtörténeti Szótárról mondjak akár csak bíráló megjegyzést is. Hiszen ma is csodáljuk azt az emberfeletti munkát, amelyet a tudós szerkesztők a szótár összeállítására fordítottak. Nem az ő hibájuk, hogy egy-egy tévedés található a műben, hiszen mindenki tudja, hogy egy szótárt tökéletesen, hiánytalanul megszerkeszteni lehetetlenség. Eszembe jut, amit Simonyi »A Nyelvtörténeti Szótárról« c. tanulmánygyűjteményében olvastam: »A Nyelvtörténeti Szótárnak hiányait első sorban a gyűjtés hiányossága okozta.« (Nyelvészeti Füz. 15:3.), majd pedig: »... az idézeteket csak akkor ellenőriztük a forrásokban, ha valami gyanúsat láttunk bennük, — mert hisz ha minden idézetet újra meg akartunk volna nézni a forrásban, akkor máig se készült volna el a szótár!« (I. m. 5. o.) Talán mégsem volt felesleges az előbbi fejtegetés, hiszen ez is hozzájárult a NySz. adatainak pontosabbá tételéhez.

VELCSOV MÁRTONNÉ

МАРТОННЕ ВЕЛЧОВ:

ЗАМЕТКИ К НЕКОТОРЫМ ДАННЫМ ИСТОРИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ВЕНГЕРСКОГО ЯЗЫКА

И. С. различает часто встречающийся в памятниках нашего языка глагол *vonsz* и его разновидность без суффикса настоящего времени „sz“ — *von*. Под отдельными заглавными словами сообщает он относящиеся к ним примеры. На основе тщательного изучения соответствующих экземпляров кодекса Йордански можно доказать, что И. С. в нескольких случаях смешивает данные и ошибочно включает их в состав той или иной статьи:

KATALIN VELCSOV:

EINIGE BEMERKUNGEN ZUDEN ANGABEN DES NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR: VON UND VONSZ

Das Nyelvtörténeti Szótár macht einen Unterschied zwischen dem Zeitwort *vonsz* und seiner Variante *von*, bei der das Präsenssuffix -sz, fehlt. Die dazugehörenden Beispiele werden unter einem besonderen Stichwort gebracht. An Hand einer gründlichen Untersuchung der diesbezüglichen Beispiele aus dem Jordánszky-Kodex, kann nachgewiesen werden, das das Nyelvtörténeti Szótár die Daten öfter miteinander verwechselt und sie irrtümlich dem einen oder anderen Artikel zuweist.

JUHÁSZ GYULA ISMERETLEN LEVELE

A mellékelten közölt, legjobb tudásom szerint ezideig ismeretlen levél legfőbb érdekessége az, hogy közelebb vezet a nagy szegedi költő egyik hátrahagyott versének (*Prológus* a salgótarjáni gimnázium diákjainak) helyes értelmezéséhez. Magát a verset a salgótarjáni állami kereskedelmi középiskolának az 1939—40. tanévről kiadott Évkönyve facsimilében közölte, innen vette át Paku Imre kiadása. (Juhász Gyula Összes Versei. II.: 233.) A vers Paku közlését megelőzően a napi sajtóban is megjelent. Mivel nem tartozik Juhász Gyula közismert versei közé, talán nem árt, ha ideírjuk szövegét:

Prológus

a salgótarjáni gimnázium diákjainak

A láva lenn forrong az éjben,
Komor sötéten kavarog,
Világ kohója rejti mélyen,
Nem látják csillogó napok.

De forr, de küzd, de várja sorsát,
De tisztul és szent tűzben ég,
Fölötte az örök mennyország
S egyszer fölküldi a setét!

Mert küldetése, hogy kitörjön
A hegyre, fényre, égre, fel,
Áradjon a kevély tetőkön,
Míg a föld méhe énekel!

És termékennyé lesz nyomában
Az ős talaj, a bús mező,
Új életet fogan a láva,
Virágot nyit a tüzeső!

A mélyben új harc kalapácsát
Zengetik állón új erők:
Az élet zúgó, örök árján
Szerencse, föl! bátrak, mezők!

A verset már a salgótarjáni kereskedelmi iskola évkönyvének szerkesztője is megpróbálta értelmezni s a következőket írja róla: »Juhász Gyula fenti, eddig

publikálatlan versét a Salgótarjáni Chorin Ferenc Magángimnázium Önképző-körének 1926. évben megtartott nyilvános ünnepélyére írta. A költemény: szöveg az elnyomott népek infernójában gyötrődő trianoni magyarsághoz, — szöveg a szebb jövő letéteményezéséhez, a magyar ifjúsághoz. A verset szimbólumként helyeztük el első évkönyvünk első lapján.«

Az Évkönyv szerkesztőjének egyben igazat adhatunk. A *Prolóógus*nak valóban szimbólikus mondanivalója van, de távolról sem olyan értelemben, ahogy azt ő gondolta. A vers felületes olvasása után is nyilvánvaló, hogy a szép költemény elsősorban nem is a salgótarjáni iskola diákjaihoz, hanem inkább az ottani bányavidék munkásaihoz szól. A »világ kohójában« forrongó láva, melynek »küldetése hogy kitörjön«, de a vers szinte valamennyi képének félreérthetetlen szimbolikája nem is érthető másképp, mint az elnyomott, de új harcokra készülő munkásosztályhoz szóló lelkes biztatás.

Ezt a magától értetődő magyarázatot a *Prolóógus* keletkezésének körülményei is alátámasztják. Juhász Gyula *Prolóógus*-át egykori makói tanártársának, Péntes Zoltánnak felkérésére írta. Péntes Zoltán 1913-tól tanított Juhász Gyulával együtt a makói gimnáziumban. Közeli barátságban voltak, Péntes Zoltánné emlékezései szerint Juhász Gyula gyakran megfordult náluk, közeli kapcsolatra vall a Késő Szület kötetéhez írt meleg dedikációja is.¹ Péntes Zoltánt 1919-ben, Juhász Gyulával kb. egyidőben a proletárdiktatúra alatt szereplése miatt elbocsátották állami állásából, néhány évig műegyetemi hallgató volt, később a salgótarjáni magángimnázium tanára lett. Innen kérte meg Juhász Gyulát, hogy írjon prolóógust az iskola egyik ünnepélyére. Juhász Gyula szívesen vállalta a felkérést (mindig szívesen tett eleget ilyen kéréseknek) és az alábbi megleghangú levél kíséretében küldte el versét.²

Kedves Zoltánom,

mostanság nem annyira író, mint inkább írógörcs vagyok, éppen azért talán nem egészen elkésve sietek ezt a kis jelképes prolóógust küldeni nektek.

Leveleid nagyon jól estek, vigasztaltak és fölemeltek. Sokat gondolunk rád és beszélünk rólad Makón, ahol én írni szoktam és ahol egészen megszoktam, mióta pedagógia istenanyánk helyett poézis istennővel barátkozom.

Örülök, hogy »megvagy«, hiszen ma, ha »megvan« az ember, az már valami.

De lesz még egyszer (nem csak hivatalos) ünnep a világon, szülő, lány kenyér, kutyára dér és nekünk nem csupán bér, de babér! Addig is meleg, régi, változatlan,

sőt növekvő szeretettel öllelek:

Szeged, 1926. jan. 28.

Juhász Gyulád.

¹ »Péntes Zoltánnak, aki makói száműzetésemet és gályarabságomat szerető megértéssel megosztotta, hálás szeretettel ajánlom ezt a könyvet. Szeged, 1919. január. Juhász Gyula.«

² A Péntes Zoltánra vonatkozó adatokat Tettamanti Béla egyetemi tanár, Juhász Gyula egykori makói tanártársa volt szíves közölni. Ugyancsak ő juttatta el hozzám a most közölt levelet, mely jelenleg Péntes Zoltánné birtokában van.

Összevetve a vers szimbolikáját a levélnek a nem-hivatalos »ünnepre« való utalásával, aligha lehet vitás, hogy a Prológust bizvást besorolhatjuk azok közé a Juhász Gyula versek közé, melyekben a nagy szegedi költő az ellenforradalom éveiben is hitet tett a munkásosztály eljövendő igaza mellett.

BARÓTI DEZSŐ

ДЕЖЕ БАРОТИ:

НЕИЗВЕСТНОЕ ПИСЬМО ДЬЮЛЯ ЮХАС

Публикация до сих пор неизвестного письма выдающегося сегедского поэта (1883—1937 гг.). Стихотворение приближает нас к правильному пониманию одного из стихотворений Дьюля Юхас, обращенного к рабочему классу (Пролог).

DEZSŐ BARÓTI:

EIN UNBEKANNTER BRIEF VON GYULA JUHÁSZ

Die Publikation eines bisher unbekannten Briefes von Gyula Juhász, dem hervorragenden Dichter (1883—1937). Der Brief trägt zur Interpretation eines Gedichtes von Juhász bei, das sich an die Arbeiterklasse richtet.

JÓZSEF ATTILA LEVELE TETTAMANTI BÉLAHOZ

Adalék József Attila makói éveéhez

József Attilának »Összes versei« előtt közölt »Curriculum vitae«-jéből, de más megemlékezéseiből is tudjuk, hogy makói éveiben elhatározó befolyással volt életének alakulására két kedves tanára, Tettamanti Béla és Galamb Ödön. Tettamanti Bélának, a szegedi Bölcsészettudományi Kar professzorának a birtokában van a többi között egy igen érdekes levél, melyet a költő gimnáziumi érettségijének napján írt.

A levél Budapesten kelt 1923. december 13-án s rövidsége és befejezetlensége ellenére is igen fontos dokumentum. Első része fényt vet érettségi vizsgájának azokra a körülményeire, melyekről másutt is tesz említést. Pintér Jenő tankerületi főigazgató ezen az érettségi vizsgán véglegesen megbukott az utókor előtt, amikor személyes rosszakaratának eredményeképpen a XX. század egyik legnagyobb magyar költőjét »elégséges« minősítéssel engedte át magyarból. A levélben József Attila arról is ír, hogy történelemből, számtanból és latinból egész biztosan jelesre felelt. Mi már tudjuk, hogy Pintér Jenő rosszakarata még tovább terjedt, történelemből is elégségesre szállította le a költő jegyét.

Még érdekesebb a következő bekezdés, melynek egy részét Bóka László egyetemi jegyzetében is idézi. A költőt gyámja be akarja juttatni — és be is juttatja — egy bankba. A tizennyolcéves költő világnézeti tisztánlátására és harcos öntudatára talán kevés dokumentum jellemzőbb, mint ezek a sorok: »Engemet világnézeti meggyőződésemm minden ilyen nagyobbkaliberű kapitalista vállalatától visszairtóztat, nem is szólva arról, hogy a költő is berzenkedik és félve fél mindentől, ami az ő rovására megy.«

Megtudjuk ebből a levélből azt is, hogy József Attila ezidőtájt egyfelvonásos dráma tervével foglalkozott s 1923 karácsonyán, Makón szeretne volna azt formába rögzíteni. Ennek kapcsán minden valószínűség szerint foglalkozott drámaelméleti kérdésekkel is. Nagy kár, hogy a levél éppen ott szakad félbe, ahol a dráma esztétikájának kérdéseit kezdi fejtegetni, pedig, mint írja: »fényes dolgokra jöttem rá«. Az esztétikai fejtegetés azonban pár mondat után megszakad.

Az alábbiakban közöljük teljes szövegével a levelet:

Bp. 1923. dec. 13.

»És a gonoszok közt adtak sirt néki,
és a gazdagok mellé jutott kínos
halál után: pedig nem cselekedett
hamisságot, és álnokság sem talál-
tatott szájában.

Ésaiás k. LIII. 9.

Kedves Tettamanti Bátyám,

az eddigi gonosz hallgatásomért úgy vélem bocsánatot hoz nékem az érettségi. Ma délelőtt volt meg, az Attila-uccai gimnáziumban, Pinter főigazgató elnöklése mellett. Hogy egy emberben annyi rosszakarat legyen, mint Pinterben, azt még csak nemis sejtettem. A magyarral bajok lesznek, de a többi négy tárgyból fényesen feleltem. Történelem, számtan, latin egész biztosan jeles, ha csak a magyar miatt nem szállítják le. A fizika szintén jól ment, azonban úgy láttam, hogy kettest írt be. A bizonyítványt csak a jövő kedden kapom meg.

Kedves Gyámom bankba akar tenni ismét, pedig már egyszer voltam és láthatta; hogy milyen kedvetlenül csináltam, annak dacára, hogy mindenki dícsért. Most Zsolt Béla barátom révén bejuthatnék a Világhoz, becsületes fizetéssel, de a Gyámom hallani sem akar róla. Én már kezdek kétségbe esni jajgatva törvén az eszem, hogy miféleképpen lehetne a bankoktól örökre megszabadulni. Engemet világnézeti meggyőződésemm minden ilyen nagybokkaliberű kapitalista vállalatától visszairtóztat, nem is szólva arról, hogy a költő is berzenkedik és félve fél mindentől, ami az ő rovására megy.

Karácsonyra bemegyek Makóra, mert ott, vélem, nyugodtan megcsinálhatom azt az egyfelvonásos drámát, ami már régen papírra vágyakozik, de bizony itt a körülmények — amig függök valakitől, éppen úgy nem engedik meg, mint a sertés orrában lévő drót a túrást. És én néha még a bankba is belétörődöm, hisz néha kiapádnak a tengerek és az egek is.

Galamb Ödön Bátyámnak elküldöttem új versciklusomat, ami még befejezve nincsen, ezért ne haragudjék szeretett Béla Bátyám, hogy nem írom le még egyszer, majd ő meg fogja mutatni. Azonban itt is küldök verset, amit viszont ő nem kapott meg. Azonban örülten kíváncsi vagyok, mit szól Tettamanti Bátyám ahhoz a nyolc vershez. — Most nem nagyon tudok írni, semmi se jut az eszembe, hisz fáradt is vagyok egész reggel hétig megszakítás nélkül tanultam, még az úton is, a délelőtt meg vizsga, úgy hogy fáj a fejem. Meglehet, hogy így fölhadom a levelet, meglehet, hogy folytatam, de az már csak holnap lesz. Eppen idészol az Etus, hogy sok üdvözlöt küld.

Kedves Bátyám, a versnek köszönhető, hogy nem adtam fel a levelet: nem volt még leírva. Illik hát megdicsérni. Hiába voltam olyan fáradt kétharmadéccaka nem aludtam és fényes dolgokra jöttem rá. Többek között rájöttem arra, hogy eddig tulajdonképpen a dráma nem változott az ősidők óta. A változás alatt stílusváltozást értek, mert a görög végzetdrámák alapmotívumai alig különböznek Shakespeare »

A levél itt, a mondat közepén megszakad. A befejezetlen levél hátlapján ugyancsak a költő kézírásával található az a vers, melyet említ. A költemény egyébként végleges formájában »Kiáltunk Istenhez« címen jelent meg a »Nem én kiáltok« c. kötetben. Itt »Kiáltvány Istenhez« a címe s néhány érdekes eltérést mutat a kötetben megjelent szövegtől. Ezt a szövegváltozatot Galamb Ödön »József Attila makói éve« c. írásában (47. l.) megemlíti. Minden valószínűség szerint ez a vers első fogalmazványa.

Mind a végleges forma, mind e fogalmazvány első sora e szóból áll: »Isten!«. A levélben a következő négy sor következik utána, kihúzva ugyan, de jól olvashatóan:

»Lélekbajtárs a szándékolásban,
Kormos mozdonyok sikításával,
Az eke nyomán kiforduló földek
Meg a csákányok tompa dobájában«.

A következő sor:

»Kiáltunk hozzád«,

ezt azonban a levélben egy olyan sor követi, mely a végleges változatban nem szerepel:

»És a füledig hajigáljuk magunkat.

Végül eltérés van a két szöveg között a vers befejező sorában. A nyomtatásban megjelent szöveg így hangzik:

»Meghálni lecsukódó szemeid alá.«

A Tettamanti Bélához küldött változat így végződik:

»Meghálni lecsukódó szemeid alatt.«

PÓSA PÉTER

ПЕТЕР ПОША:

ПИСЬМО АТТИЛА ЙОЖЕФ К БЕЛА ТЕТТАМАНТИ

Публикация одного из писем крупнейшего поэта венгерского пролетариата, написанного вместе с одним стихотворением к любимому преподавателю Бела Теттаманти. Письмо освещает тогдашнюю политическую позицию и эстетические взгляды Аттилы Йожеф; стихотворение является вариантом одного известного произведения поэта.

PETER PÓSA:

EIN BRIEF ATTILA JÓZSEFS AN BÉLA TETTAMANTI

Die Publikation eines Briefes des grössten ungarischen Proletarierdichters, den er — in Begleitung eines Gedichtes — an seinen ehenaligen Lehrer, Béla Tettamanti, geschrieben hat. Der Brief beleuchtet die damalige politische Stellungnahme und die ästhetischen Ansichten Attila Józsefs, das Gedicht ist die Variante eines bekannten Gedichtes.

MESZÖLY GEDEON MUNKÁSSÁGA

(BIBLIOGRÁFIA)

1906

1. Tinódi Sebestyén. Nagykőrös, 1906. 157 p., 1 lev. [3] p.

1907

2. Röktön. *Magyar Nyelvőr*, 1907. febr. 15. 36. évf. 2. sz. 88. p.

1908

3. Két és kettő. *Magyar Nyelv*, 1908. ápr. 4. évf. 4. sz. 157—159. p.
4. Tinódi-magyarázat. *Egyetemés Philologiai Közlöny*, 1908. ápr. 32. évf. 330—331. p.
5. Mëgy, mëgyën. *Magyar Nyelvőr*, 1908. ápr. 15. 37. évf. 4. sz. 167—170. p.
6. A Halotti Beszéd nem-másolat voltáról. *Magyar Nyelvőr*, 1908. szept. 15. 37. évf. 7. sz. 289—295. p.
7. Kettő. *Magyar Nyelv*, 1908. okt. 4. évf. 7. sz. 318—320. p.
8. A -vány, -vény képző eredete. *Magyar Nyelv*, 1908. nov. 4. évf. 9. sz. 410—414. p.
9. Hiátustöltőnek támadt mássalhangzó mássalhangzó után. *Magyar Nyelvőr*, 1908. dec. 15. 37. évf. 10. sz. 438—442. p.

1909

10. Részek Seneca tragédiáiból. 1909. Klny. a Kunszentmiklósi R. Gimn. 1908/9. Értesítőjéből.
11. Vész és visz. *Magyar Nyelv*, 1909. jan. 5. évf. 1. sz. 19—21. p.
12. Kettő. *Magyar Nyelv*, 1909. jan. 5. évf. 1. sz. 38. p.
13. A denominális -ék képző eredete. *Magyar Nyelv*. 1909. jún. 5. évf. 6. sz. 258—264. p.
14. Még megfejtetlen alakok a Halotti Beszédben. *Magyar Nyelvőr*, [1. rész] 1909. szept. 15. 38. évf. 7. sz. 298—305. p. [2. rész] 1909. okt. 15. 38. évf. 8. sz. 343—348. p.

1910

15. Az -ít képzőnek két rosszul olvasott alakjáról. 1910. Klny. a Kunszentmiklósi R. gimn. 1909/10. Értesítőjéből. 22 p.
16. Gomboskert, gomb. *Magyar Nyelv*, 1910. márc. 6. évf. 3. sz. 120—123. p.
17. Megmagyarázatlan régi szó. *Magyar Nyelvőr*, 1910. márc. 15. 39. évf. 3. sz. 137. p.
18. Hosszú. *Magyar Nyelv*, 1910. máj. 6. évf. 5. sz. 209—214. p.
19. Jegyzetek a »Sermones Dominicales« szótárához. *Magyar Nyelv*, 1910. nov. 6. évf. 9. sz. 401—406. p.
20. A rokon szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1910. dec. 6. évf. 10. sz. 431—443. p.

1911

21. Kopoltyú. *Magyar Nyelv*, 1911. ápr. 7. évf. 4. sz. 145—148. p.
22. A -nyi képző eredete. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1910—11. 40. köt. 3. füz. 298—327. p.
- A -nyi képző eredete. Bp. 1910. 32 p. Klny. a Nyelvtudományi Közlemények 40. kötetéből.

23. Budenz József emlékezete. (Pohárköszöntő az 1911. március 21-én tartott Budenz-emlékvacsorán.) *Magyar Nyelv*, 1911. ápr. 7. évf. 4. sz. 178—179. p.
24. Elhomályosult igenevek. *Magyar Nyelv*, 1911. jún. 7. évf. 6. sz. 246—249. p.
25. Sírú, sokorú, kökörű. *Magyar Nyelv*, 1911. okt. 7. évf. 8. sz. 337—346; 1911. nov. 7. évf. 9. sz. 385—389. p.
26. Körörsztű-kacsú. *Magyar Nyelv*, 1911. dec. 7. évf. 10. sz. 471. p.

1912

27. Rokon. *Magyar Nyelv*, 1912. márc. 8. évf. 3. sz. 121—122. p.
28. A csoport szó eredete. *Magyar Nyelvőr*, 1912. márc. 15. 41. évf. 3. sz. 135—136. p.
29. Erdő. *Magyar Nyelv*, 1912. okt. 8. évf. 8. sz. 366—367. p.

1913

30. A Döbrentei Codex evangéliumai és a Müncheni Codex. *Magyar Nyelv*. 1913. dec. 9. évf. 10. sz. 433—439. p.
A Döbrentei Codex evangéliumai és a Müncheni Codex. [Bp. 1914. Klny. a Magyar Nyelv. 9. kötetéből.] 7 p.

1914

31. Tinódi egyik helyének magyarázata. *Magyar Nyelv*, 1914. jan. 10. évf. 1. sz. 1—6. p.
32. A Döbrentei-kódex zsoltárai és az Apor-kódex. *Magyar Nyelvőr*, 1914. febr. 15. 43. évf. 2. sz. 65—70. p.
A Döbrentei-kódex zsoltárai és az Apor-kódex. Bp. [1914.] Klny. a Magyar Nyelvőr 1914. 2. füzetéből. 6 p.
33. A fattyú szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1914. ápr. 10. évf. 4. sz. 160—167, [folyt.] 1914. máj. 10. évf. 5. sz. 200—207. p.
34. Tabajdi Gedeon: Hibák Mészöly -nyi képzőjében. *Magyar Nyelv*, 1914. ápr. 10. évf. 4. sz. 192. p.

1915

35. A Döbrentei codex és az Apor codex második keze. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1915. 25. évf. 1. sz. 40—49. p.
A Döbrentei codex és az Apor codex második keze. [Bp. 1915. Klny. az Irodalomtörténeti Közlemények 25. kötetéből. 10. p.]
36. A köpü szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1915. jan. 11. évf. 1. sz. 15—20. p.
37. Az -ól, -öl > -ül, -ül rag eredete. *Magyar Nyelv*, 1915. febr. 11. évf. 2. sz. 61—65. p.
38. Verő malaczká. *Magyar Nyelv*, 1915. ápr. 11. évf. 4. sz. 181—182. p.
39. Az óta névutó eredete. *Magyar Nyelv*, 1915. máj. 11. évf. 5. sz. 193—200. p.
40. Malačka. *Magyar Nyelv*, 1915. jún. 11. évf. 6. sz. 276. p.
41. Át, által és -ól, -öl. *Magyar Nyelv*, 1915. szept. 11. évf. 7. sz. 293—300. p.
42. A személy szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1915. okt. 11. évf. 8. sz. 337—341. p.
43. M. G.: R. F. úrhölgynek. [Levélszekrény.] [1. Fejél. 2. Fül.] *Magyar Nyelv*, 1915. nov. 11. évf. 9. sz. 432. p.

1916

44. Bécsi Codex. Közzéteszi Mészöly Gedeon. 1. füz. A Bécsi Codex szövege és latin eredetije. Jegyzék a jelen kiadás és a Volf-féle kiadás közti írásmódbeli különbségekről. Jegyzék a jelen kiadás és a Volf-féle kiadás közti szövegbeli különbségekről. Bp. 1916. 272 p. Új Nyelvmemléktár. Magyar Tudományos Akadémia.
45. Jsemucut. *Magyar Nyelv*, 1916. jan. 12. évf. 1. sz. 6—9. p.
46. A föl szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1916. febr. 12. évf. 2. sz. 63—68. p.

1917

47. Az őrség száz évvel ezelőtt. *Ethnographia*, 1917. 28. évf. 99—112. p.
48. Rimay kiadott levelei szövegének megbízhatósága. *Magyar Nyelv*, 1917. jan. 13. évf. 1. sz. 16. p.
49. G. M.: Vér András menedéklevele. *Magyar Nyelv*, 1917. jan. 13. évf. 1. sz. 22. p.

50. Zsoldos Ignác és gróf Széchenyi István: *Akadémiai Értesítő*, [1. r.] 1917. febr. 15. 28. köt. 1—2. füz. 58—64. p. 2. [r.] 1917. márc. 15. 28. köt. 3. füz. 106—115. p. [3. r.] 1917. jún—júl. 28. köt. 6—7. füz. 397—404. p.
51. Legrégibb bibliafordítóinkról. (Bemutatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1917. január 23-i ülésén.) *Magyar Nyelv*, 1917. febr. 13. évf. 2. sz. 35—44. p. [folyt.] 1917. márc. 13. évf. 3. sz. 71—83. p.
Legrégibb bibliafordítóinkról [Bp. 1917. Klny. a Magyar Nyelv 13. kötetéből.] 23 p.
52. Drágffy János 1524-iki végrendelete. *Magyar Nyelv*, 1917. ápr. 13. évf. 4. sz. 121—124. p.
53. Arany János és Zsoldos Ignác. *Magyar Nyelv*, 1917. máj. 13. évf. 5. sz. 172—174. p.
54. A Szelestei-féle ráolvasás 1516—1518-ból. *Magyar Nyelv*, 1917. nov.—dec. 13. évf. 9—10. sz. 271—275. p.

1918

55. Wesselényi nádor levele 1663-ból. *Magyar Nyelv*, 1918. jan—febr. 14. évf. 1—2. sz. 38—40. p.
56. Jaszenovai Bassarabits Sándor hagyománya. *Akadémiai Értesítő*, 1918. márc.—ápr. 29. köt. 3—4. füz. 136—150. p.
57. A költő Zrínyi ügyvivőjének leveleskönyvéből. *Magyar Nyelv*, 1918. máj.—jún. 14. évf. 5—6. sz. 105—110. p.
58. Arcal. *Magyar Nyelvtör*, 1918. máj.—jún. 47. évf. 5—6. sz. 123—125. p.
59. Helyreigazítás a Szabács Viadala kiadásához. *Magyar Nyelv*, 1918. szept.—okt. 14. évf. 7—8. sz. 200—201. p.
60. M. G.: S. Gy. úrnak [Levélszekrény.] [Kis = kös] *Magyar Nyelv*, 1918. szept.—okt. 14. évf. 7—8. sz. 224. p.
61. A Halotti Beszéd hazoa szaváról és a -vá, -vé rag hangtörténetéről. *Magyar Nyelv*. [1. r.] 1918. nov.—dec. 14. évf. 9—10. sz. 257—265. p.; [2. r.] 1919. jan.—febr. 15. évf. 1—2. sz. 15—25. p.
62. M. G.: A tár szó történetéhez. *Magyar Nyelv*, 1918. nov.—dec. 14. évf. 9—10. sz. 276. p.

1919

63. Nyelvtanaink és a lön, tön alak. *Magyar Nyelv*, 1919. jan.—febr. 15. évf. 1—2. sz. 30—32. p.
64. A tékozol szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1919. márc.—jún. 15. évf. 80—87. p.
65. Szabott ár. *Magyar Nyelv*, 1919. szept.—dec. 15. évf. 7—10. sz. 137. p.
66. Tékozol. *Magyar Nyelv*, 1919. szept.—dec. 15. évf. 7—10. sz. 137—138. p.
67. Katona József: Bánk bán. [A szöveg a Trattner János Tamásnál Pesten 1820-ban 1821-es évszámmal megjelent 1. kiadásnak betűszerinti mása. Az összehasonlítás munkáját és javítását Mészöly Gedeon végezte s ő írta az utósózt is.] Bp. 1920. 185 [1] p.
68. Egy ismeretlen régi magyar dráma. *Magyar Nyelv*, 1920. jan.—márc. 16. évf. 1—3. sz. 19—23. p. [2. r.] 1920. ápr.—jún. 16. évf. 4—6. sz. 66—72. p.
69. M. G.: Virradat-e vagy Viradat? *Magyar Nyelv*, 1920. ápr.—jún. 16. évf. 4—6. sz. 101—102. p.
70. Adalék codexeink helyesírásához. *Magyar Nyelv*, 1920. szept.—dec. 16. évf. 7—10. sz. 134. p.
71. Kegyed. *Magyar Nyelv*, 1920. szept.—dec. 16. évf. 7—10. sz. 149—150. p.

1921

72. [Gvadányi József, gróf]: Pöstényi fürdés a' mellyet Egy Magyar Lovas Ezered-ből való százados az ottan történt mulatságos dolgokkal, élő Magyar Nyelven, Vers-kebe foglalt, 1787. esztendőben, Rák Havának 12. napján. [A kiadást gondozta Mészöly Gedeon], 1921. [Az első kiadásról készült 1500 facsimile példányban.] 45 [3] p.
73. Johannes Secundus: Csókok könyve. (Liber basiorum). Johannes Secundus szép-latin verseiből a római rhythmus muzsikájában költötte át magyarra Mészöly Ge-deon. Bp. 1921. 33 [1] p.
74. M. G.: A változó szótövekről. *Magyar Nyelv*, 1921. jan.—márc. 17. évf. 1—3. sz. 50—51. p.
75. Hereg. *Magyar Nyelv*. 1921. ápr.—jún. 17. évf. 4—6. sz. 114—115. p.

1922

76. Madách Imre: Az ember tragédiája. Drámai költemény. A szerző által végsőül megállapított szövegnek második kiadása. [A szöveget gondozta az 1863-diki kiadás nyomán Mészöly Gedeon, ... s ellátta előszóval.] Bp. 1922. 267, [1] p.
77. A Biblia magyarra fordításáról. *Magyar Nyelv*, 1922. ápr.—jún. 18. évf. 4—6. sz. 81—91. p.

1924

78. Nagy feneket kerít. *Magyar Nyelv*, 1924. ápr.—jún. 20. évf. 4—6. sz. 71—73. p.

1925

79. Veszteg, vesztegel. *Magyar Nyelv*, 1925. máj.—jún. 21. évf. 5—6. sz. 120—124. p.

1926

80. A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai. Szeged, 1926. 43 p. Szegedi Tudományos Könyvtár. 1. köt.
81. A Halotti Beszéd eleve szava s adverbiumból lett nomenek a magyarban és a vogulban. *Magyar Nyelv*, 1926. márc.—ápr. 22. évf. 3—4. sz. 84—92. p.

1927

82. Gróf Zrínyi Miklós Szigeti Veszedelemének új életre hozása. *Napkelet*, 1927. 10. évf. 960—973. p.
83. Ötvenkét jó napból mulatságos egy óra, vagy is: Frankfurti utazásom 1792-ik esztendőben. Napi Jegyzésekből e' Könyvetskébe foglaltá Mátyási József. Közli: Mészöly Gedeon. *Széphalom*, 1927. 1. évf. 1—3. sz. 51—88. p. Vö. 215.
84. A »modern« irodalomtudomány. *Budapesti Szemle*, 1927. márc. 205. köt. 595. sz. 465—472. p.
85. Nyílt levél a szerkesztőhöz. *Budapesti Szemle*, 1927. ápr. 206. köt. 596. sz. 160. p.
86. A *fakó* szó eredete. *Magyar Nyelv*, 1927. jan.—febr. 23. évf. 1—2. sz. 7—8. p.
87. A Halotti Beszéd *unuttei* szavának magyarázata. *Magyar Nyelv*, 1927. márc.—jún. 23. évf. 3—6. sz. [Színnyei Emlékkönyv.] 150—154. p.

1928

88. Gróf Teleki József házassága. *Napkelet*, 1928. 12. évf. 341—347. p.
89. *Falu* és társai meg a *latot*uot. *Magyar Nyelv*, 1928. jan.—febr. 27. évf. 1—2. sz. 28—34. p.
90. Van-e szeret főnév? *Magyar Nyelv*, 1928. márc.—ápr. 24. évf. 3—4. sz. 95—98. p.
91. A *falu u*-járól. *Magyar Nyelv*, 1928. szept.—okt. 24. évf. 7—8. sz. 273—275. p.
92. **Szoptani*, **csúsztni*, **buktani*. *Magyar Nyelv*, 1928. nov.—dec. 24. évf. 9—10. sz. 307—310. p.
93. Folklore-adalékok Kresznerics Ferenc kézirataiból. *Ethnographia*, 1928. 39. évf. 3—4. sz. 220—223. p.
94. Találós kérdések. (Folklore-adalékok Kresznerics Ferenc kézirataiból.) II. [rész] *Ethnographia*, 1929. 40. évf. 1. sz. 59—60. p.
95. Mészöly Gedeon: Félelet az 1. kérdésre. [A szenvedő alak használata a magyarban.] *Népünk és Nyelvünk*, 1929. jan. 1. évf. 1. füz. 67. p.
96. »Egy Opsitos Katonáról. Meltosagos Oberster Urnak ajánlva Varga József közvitéz 4 Compag.« Közli: Mészöly Gedeon. *Népünk és Nyelvünk*, 1929. ápr.—jún. 1. évf. 4—6. füz. 178—189. p.
97. Mióta lovas nép a magyar? *Népünk és Nyelvünk*, 1929. júl.—szept. 1. évf. 7—9. sz. 205—214. p. (Mészöly Gedeon bölcsészeti dékánnak a szegedi egyetem évzáró ünnepélyén tartott előadása.)
98. M. G.: †Vargha Gyula. *Népünk és Nyelvünk*, 1929. júl.—szept. 1. évf. 7—9. füz. 265. p.
99. Ural-altái szó-e a *lili* vagy *lilik* madárnév. *Népünk és Nyelvünk*, 1929. okt.—dec. 1. évf. 10—12. füz. 292—295. p.
100. Magyar *orr* ~ vogul *ur*. *Magyar Nyelv*, 1929. nov.—dec. 25. évf. 9—10. sz. 328—331. p.

1930

101. Nem lovas nép volt-e az ugor-kori magyar? *Ethnographia*, 1930. 41. évf. 1. sz. 60—61. p.

102. Ugorok lovas voltáról, vogulok őstöréről. (Bátky Zsigmond cikkeire.) *Ethnographia*, 1930. 41. évf. 2. sz. 122—125. p.
103. Aranyszörű-e az »Aranyszörű Bárány«? *Népünk és Nyelvünk*, 1930. jan.—febr. 2. évf. 1—2. füz. 47—52. p.
- 104—105. Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. *Népünk és Nyelvünk*. 1. [r.] 1930. jan.—febr. 3. évf. 1—2. füz. 2—11. p. 2. [r.] 1930. márc.—máj. 2. évf. 3—5. füz. 110—119. p.
- Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Szeged, 1930. 22. p., 1 t. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. 4. (Társadalom- és Néprajzi) Szakosztály Közleményei. 8. sz.
106. Lilli. *Népünk és Nyelvünk*, 1930. márc.—máj. 2. évf. 3—5. füz. 125—126. p.
107. A vogul *vuil* névutónak és változatainak eredete. *Magyar Nyelvőr*, 1930. márc.—jún. 59. évf. 3—6. sz. 77—80. p. (Emlékkönyv Munkácsi Bernát hetvenedik születésnapja alkalmából.)
108. A *cserény* szó eredete. *Népünk és Nyelvünk*, 1930. jún.—aug. 2. évf. 6—8. füz. 157—175. p.
- A *cserény* szó eredete. Szeged, 1930. 21 p. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára (Társadalom- és Néprajzi) Szakosztály Közleményei. 10. sz.
109. Mutatvány az Ó-magyar Mária-síralom magyarázatából. (Az *öklet* szóról.) *Népünk és Nyelvünk*, 1930. szept.—dec. 2. évf. 9—12. sz. 277—279. p.
110. Felelet a 17/2. kérdésre. [A személyesnév más használatáról.] *Népünk és Nyelvünk*, 1930. szept.—dec. 2. évf. 9—12. sz. 308. p.

1931

111. A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő múlt alakjai magyar és finnugor szempontból. Bp. 1931. 145 p.
112. »Az Ó-magyar Mária-síralom nyelvtörténeti és stílustörténeti módszerű magyarázatából mutatvány. *Nyelvtudományi Közlemények*. 1931—1934. 48. köt. 1. sz. [1931] 53—67. p.
113. A *személy* szó ragos eredetéről. *Magyar Nyelv*, 1931. jan.—febr. 27. évf. 1—2. sz. 20—24. p.
114. 34. kérdés. [Sík, síkság stb. jelentése a népnyelvben.] *Népünk és Nyelvünk*, 1931. jan.—márc. 3. évf. 1—3. füz. 77. p.
115. Mészöly G.: Feleletek a 19. kérdésre. 3. [felelet.] [egyelőre]. *Népünk és Nyelvünk*, 1931. jan.—márc. 3. évf. 1—3. füz. 79. p.
116. Ó-magyar Mária-síralom. *Napkelet*, 1931. ápr. 1. 9. évf. 4. sz. 326—328. p.
117. Mátyási József és »Kalázkaparék«-ja. *Népünk és Nyelvünk*, 1. [r.] 1931. ápr.—jún. 3. évf. 4—6. füz. 81—106. p. 2. [r.] 1931. júl.—szept. 3. évf. 7—9. füz. 188—201. p. 3. [r.] 1931. okt.—dec. 3. évf. 10—12. füz. 241—249. p.
118. Az *Ormánság* szó finnugor eredete. *Magyar Nyelv*, 1931. nov.—dec. 27. évf. 9—10. sz. 276—284. p.

1932

119. Amerikai magyar fiú Magyarországon. Olvasókönyv külföldi magyar tanulók számára. Szerkesztette: Mészöly Gedeon. Bp. 1932. 276. p.
129. Arany János köszöntő verse Szász Károly nevenapjára. *Népünk és Nyelvünk*, 1932. ápr.—jún. 4. évf. 4—6. füz. 49—52. p.

1933

121. Dézsi Lajos: Világirodalmi lexikon. (Külföldi irodalom.) Antal Géza, Antalffy Endre [stb.] közreműködésével szerkesztette Dézsi Lajos. Dézsi Lajos halála után az 1384. laptól kezdve a kiadást gondozta Mészöly Gedeon. 3. köt.: Liliencron-Zs. Bp. 1933. 1121—1760. p. 8. t.
122. Der gemeinsame ursprung der instrum. -komit. -suffixe ung. -val, -vel, wog. -l und ostj. -at. *Finnisch-Ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde*. 1933. 21. köt. 1—3. füz. 56—73. p.

123. A *darvadoz* szó eredete: (Mutatvány a szerző »Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai« c. tanulmányából.) *Népünk és Nyelvünk*, 1933. jan.—márc. 5. évf. 1—3. füz. 1—8. p.
124. A *darvadoz* szó eredete: (Mutatvány a szerző »Régi rétségi életünk nyelvtörténetbeli nyomai« c. tanulmányából.) Szeged, 1933. 8 p. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára IV. 14.
124. Fialim, szeressétek egymás (Já. XIII. 33—4.). *Magyar Nyelv*, 1933. szept.—okt. 29. évf. 7—8. sz. 212—218. p.
125. Magyarázatok az Ó-magyar Mária-siralomhoz. *Népünk és Nyelvünk*, 1933. okt.—dec. 5. évf. 10—12. füz. 149—154. p.

1934

126. Falvak, falva. = Emlékkönyv Balassa Józsefnek, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének 70. születése napjára. Barátai, tisztelői, munkatársai megbízásából szerkesztették Beke Ödön, Benedek Marcell, Túróczi-Trostler József. Bp. 1934. 193—195. p.
127. Beköszöntő. *Szegedi Füzetek*. Acta litterarum ac scientiarum reg. universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sectio Philologica. Tom. 6. 1934. jan.—apr. — 1. évf. 1—4. füz. 1. p.
128. Manninen Ottó: Üdvözlét a fajrokonoknak. [Vers.] Fordította: Mészöly Gedeon. *Szegedi Füzetek*, 1934. jan.—apr. 1. évf. 1—4. füz. 2—3. p.
129. A magyarság lovas nép voltának történetéhez. *Szegedi Füzetek*, 1934. jan.—apr. 1. évf. 1—4. füz. 104. p.
130. Magyar és mordvin párhuzamos hangfejlődés. *Szegedi Füzetek*, 1934. jan.—apr. 1. évf. 1—4. füz. 104. p.
131. M. G.: Észtrégény- és elbeszéléssorozat magyar fordítása. *Szegedi Füzetek*, 1934. jan.—apr. 1. évf. 1—4. füz. 106—107. p.
132. Móra Ferenc. *Népünk és Nyelvünk*, 1934. apr.—jún. 6. évf. 4—6. füz. 49. p.
133. Setälä Emil. *Szegedi Füzetek*, 1934. máj.—jún. 1. évf. 5—6. füz. 113. p.
134. A Nékám-vita keltette gondolataim. *Szegedi Füzetek*, 1934. máj.—jún. 1. évf. 5—6. füz. 186—188. p.
135. M. G.: 69. kérdés. [Mióta kétágú?] *Népünk és Nyelvünk*, 1934. júl.—szept. 6. évf. 7—9. sz. 173. p.
136. Berzeviczy Albert. *Szegedi Füzetek*, 1934. júl.—dec. 1. évf. 7—12. füz. 193. p.
137. A síkság és róna szó eredete. *Szegedi Füzetek*, [1. közl.] 1934. jan.—apr. 1. évf. 1—4. füz. 3—42. p. [2. közl.] 1934. máj.—jún. 1. évf. 5—6. füz. 128—157. p. [3. közl.] 1934. júl.—dec. 1. évf. 7—12. füz. 220—228. p.
138. Megjegyzések a Magyar Etymologiai Szótár XI. (erdő-faristár) füzetéhez. 2. [rész]. *esküszik, észik. Szegedi Füzetek*, 1934. júl.—dec. 1. évf. 7—12. füz. 252—253. p.
139. Horger Antal: A magyar nyelvjárások. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1934. júl.—dec. 1. évf. 7—12. füz. 305—306. p.
140. Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1934. júl.—dec. 1. évf. 7—12. füz. 306—307. p.
141. Inotay Ilona: A Teleki Kódex Szt. Anna Legendájának nyelvi földolgozása. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1934. júl.—dec. 1. évf. 7—12. füz. 307—308. p.

1935

142. Földiekkel játszó... — Csokonai Vitéz Mihály életregénye. Bp. [1935] 316. p. 8 t.
143. Stílustörténeti módszerű szövegmagyarázat az Ó-magyar Máriasiralomhoz. (Mutatvány egy kéziratban levő műből.) *Szegedi Füzetek*, 1935. jan.—apr. 2. évf. 1—4. füz. 15—18. p.
144. Gombocz Zoltán *Szegedi Füzetek*, 1935. máj.—szept. 2. évf. 5—9. füz. 81. p.
145. Bibó István. *Népünk és Nyelvünk*, 1935. júl.—dec. 7. évf. 7—12. füz. 147—149. p.
146. Egy rész az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából. Az Előszó. *Szegedi Füzetek*, 1935. okt.—dec. 2. évf. 10—12. füz. 177—179. p.
147. Az új Középiskolai Tanárvizsgálati Szabályzat és a magyar nyelvjárások. *Szegedi Füzetek*, 1935. okt.—dec. 2. évf. 10—12. füz. 221—222. p.
148. M.: Csekey, Stephan: Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929—1934. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1935. okt.—dec. 2. évf. 10—12. füz. 222—223. p.

149. G.: Schiffer Miklós: Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egysége? Mit láttam Finnországban? Csekey István előszavával. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1935. okt.—dec. 2. évf. 10—12. füz. 223—224. p.

1936

150. Toussaint, Fr[anz]: Gyönyörűségek kertje. Le jardin des caresses. Bevezette és fordította: Mészöly Gedeon. Bp. [1936]. 117 p. Magyar Elzevirek.
151. Van-e az Ó-magyar Mária-siralomnak más latin forrása, mint a Löweni Kódex Planctus-szövege? (Részlet az ÖMS-ről írt nagyobb tanulmányból.) *Nyelvtudományi Közlemények*, 1936. 50. köt. 1—3. sz. 278—284. p.
152. Anya. *Magyar Nyelv*, 1936. jan.—febr. 32. évf. 1—2. sz. 41. p.
153. Ürügy. *Népünk és Nyelvünk*, 1936. jan.—márc. 8. évf. 1—3. köt. 22. p.
154. A hit szó eredete és rokonsága. *Szegedi Füzetek*, 1936. jan.—ápr. 3. évf. 1—4. füz. 1—18. p.
155. Középkori magyar barát-csúfolódás. *Szegedi Füzetek*, 1936. jan.—ápr. 3. évf. 1—4. füz. 71—73. p.
156. Lehr Albertnek egy adat-hamisítása. *Szegedi Füzetek*, 1936. jan.—ápr. 3. évf. 1—4. füz. 80—82. p.
157. M. G.: Csúry Bálint: Szamosháti Szótár, első kötet, A—K. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1936. jan.—ápr. 3. évf. 1—4. füz. 82. p.
158. M. G.: Dr. Fazekas Jenő: Észt nyelvművelő és nyelvújító törekvések. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1936. jan.—ápr. 3. évf. 1—4. füz. 83. p.
159. M. G.: József Györke: Die Wortbildungslehre des Uralischen. Primäre Bild- und -suffixe. [Ism.] *Szegedi Füzetek*, 1936. jan.—ápr. 3. évf. 1—4. füz. 83. p.
160. Az Ó-magyar Mária-siralom *fepedyk* szavának magyarázata. *Magyar Nyelv*, 1936. máj.—jún. 32. évf. 5—6. sz. 168—171. p.
161. A lép szó eredete és rokonsága. *Szegedi Füzetek*, 1936. máj.—dec. 3. évf. 5—12. füz. 87—143. p.
162. A lép szó eredete és rokonsága. Szeged, 1937. 59 p. Uralaltáji segédfüzetek. 1.
162. [Név nélkül] Marót Károly »Refrigerium«-a. [Idézetek, megjegyzésekkel.] *Szegedi Füzetek*, 1936. máj.—dec. 3. évf. 5—12. füz. 187—219. p.
163. Thallóczy Lajos mint nyelvművész. ([A] Thallóczy-emlékvacsorán mondott beszéd.) *Szegedi Füzetek*, 1936. máj.—dec. 3. évf. 5—12. füz. 220—227. p.
- Thallóczy Lajos nyelvművész. Emlékbeszéd. Bp. 1937. 10 [2] p. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára 128.
- Thallóczy Lajos mint nyelvművész. A Thallóczy Lajos-Társaságban 1936. dec. 4-én elmondott emlékbeszéd. Bp. 1937. 10 [2] p. A Thallóczy Lajos Társaság kiadványai 2.
164. [Név nélkül]. Szerkesztői üzenet. [A Szegedi Füzetek megszűnéséről.] *Szegedi Füzetek*, 1936. máj.—dec. 3. évf. 5—12. füz. 245. p.

1937

165. [Hozzászólás Németh Gyula »A bölcsészeti oktatás és a középiskolai tanárképzés reformja« c. előadásához.] = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Közzéteszi Hóman Bálint. Szerkesztette Mártonffy Károly. Bp. 1937. 3. köt. 28—33. p.
- Hozzászólás az 1936. évi Országos Felsőoktatási Kongresszus bölcsészettudományi szakosztályán tartott előadásokhoz. Bp. 1937. 5 [3] p. Klny. a Magyar Felsőoktatás c. műből.
166. Mészöly Gedeon: »Árpád-kori magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata« című tanári kézikönyvének előszava. Szeged, 1937. 8 p.

1938

167. A csók költője. Johannes Secundus. *Öserő*, 1938. jún. 15. 4. évf. 11. sz. 2—3. p.
168. Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. Dengl János ilyen című munkájának nyelvtudományi bírálata. Szeged, 1938. 16 p. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára 149. sz. Klny. a Közérdekű Közlemények 1938. évi kötetéből.
169. A HB. *odutta vola* igealakjához írt jegyzet. (Mutatvány a szerzőnek »Ó-magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata« című művéből.) *Magyar Nyelv*, 1938. máj.—jún. 34. évf. 5—6. sz. 153—159. p.
170. [Név nélkül] Thallóczy [Lajos] sasmadarának igaz története. Magyar Nemzet, 1938. szeptember 25. 1. évf. 27. sz. 12. p.

1939

171. Rogériusz Siralmas éneke a tatárjárásról. Deák nyelvből magyarra fordította Mészöly Gedeon. Bp. 1939. 54 [2] p.
172. Kölcsy Hymnusa és a Hymnus Kölcsyje. Bp. 1939. 85 [31] p. Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. 25. köt. 10. sz. 393—475. p.
173. A HB. *vvl* szavának magyarázata. (Mutatvány a szerzőnek »Ó-magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata« című művéből.) *Magyar Nyelv*, 1939. máj.—jún. 35. évf. 5—6. sz. 150—159. p.
174. Kölcsy Hymnusának magyarázata. [Elemzés.] *Nevelésügyi Szemle*, 1939. nov.—dec. 3. évf. 9—10. 341—349. p.

1941

175. Magyar nyelvhelyesség és stílus. Mészöly Gedeon előadásai alapján jegyezték Incze Miklós és Kólya István [Kolozsvár. 1941] 24 p. Sokszorítás.
176. Zrínyi Miklós, gróf: Szigeti veszedelem. Gróf Zrínyi Miklósnak Szigetváran 1566-ban lett hősi haláláról szerzte 1646-ban... gróf Zrínyi Miklós, a régi versekből pedig... új versekbe szedte Mészöly Gedeon. Bp. [1941] 95 p. Magyar Népművelők Társasága. Magyar Klasszikusok.
177. Az ikes ragozás -ik ragjának eredete. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1941—1943. 51. köt. 1. rész. 1—13. p.
Az ikes ragozás -ik ragjának eredete. (A HB. *odut* és *eneyc* szavához írt magyarázat. Mutatvány a szerzőnek »Ó-magyar irodalmi emlékeink nyelvi magyarázata« című művéből.) Bp. 1941. 16 p. Klny. a Nyelvtudományi Közleményekből.
178. Az *esküszik* szó eredete. *Nép és Nyelv*, 1941. jan. 1. évf. 1. sz. 2—10. p.
179. Az »ötödik hadosztály«. *Nép és Nyelv*, 1941. jan. 1. évf. 1. sz. 13—14. p.
180. Horger »Gyertyán«-cikkéhez megjegyzés. *Nép és Nyelv*, 1941. jan. 1. évf. 1. sz. 17. p.
181. Szűz Szent Margit asszonynak, Béla király leányának élete. *Nép és Nyelv*; [Előszó és 1. r.] 1941. jan. 1. évf. 1. sz. 18—23. p. [folyt.] 1941. febr. 1. évf. 2. sz. 52—58. p. [folyt.] 1941. márc. 1. évf. 3. sz. 81—84. p. [folyt.] 1941. ápr. 1. évf. 4. sz. 117—118. p. [folyt.] 1941. máj. 1. évf. 5. sz. 138. p. [folyt.] 1941. jún. 1. évf. 6. sz. 184—188. p. [folyt.] 1941. júl. 1. évf. 7. sz. 205—295. p. [folyt.] 1941. aug. 1. évf. 8. sz. 251—256. p. [folyt.] 1941. szept. 1. évf. 9. sz. 307—310. p. [folyt.] 1941. nov. 1. évf. 11. sz. 343—347. p. [folyt.] 1941. dec. 1. évf. 12. sz. 378—381. p.
182. Gergely Pál: Székely világjárók. (Bp. 1940.) [Ism.] *Nép és Nyelv*, 1941. jan. 1. évf. 1. sz. 31. p.
183. Régieskedhetnémség. *Nép és Nyelv*, 1941. febr. 1. évf. 2. sz. 33—47. p.
184. Eine alte deutsche Handschrift aus dem XV. Jahrhundert in dem Münchener Staatsbibliothek über das Leben der Ungarischen Königstochter, de heil. Margarete (1242—1270). *Nép és Nyelv*, 1941. febr. 1. évf. 2. sz. 63—64. p. [folyt.] 1941. ápr. 1. évf. 4. sz. 126—128. p. [folyt.] 1941. júl. 1. évf. 7. sz. 215—218. p. [folyt.] 1941. aug. 1. évf. 8. sz. 250—251. p. [folyt.] 1951. nov. 1. évf. 11. sz. 348—349. p. [folyt.] 1941. okt. 1. évf. 10. sz. 311—312. p. [folyt.] 1941. dec. 1. évf. 12. sz. 382—383. p.
185. A tabajdi gatyás költő. (Rádióbeli fölolvadás.) *Nép és Nyelv*, 1941. márc. 1. évf. 3. sz. 65—79. p.
186. Szerkesztői üzenet. [A Kodolányi-vitáról.] *Nép és Nyelv*, 1941. ápr. 1. évf. 4. sz. 128. p.
187. Szent István korában délmagyarországi ruménok, kopasz pele és szőrös móka. *Nép és Nyelv*, 1941. ápr. 1. évf. 4. sz. 97—105. p. [folyt.] 1941. jún. 1. évf. 6. sz. 171—179. p.
188. Kodolányi János olyant mond, ami nincs. *Nép és Nyelv*, 1941. ápr. 1. évf. 4. sz. 110—115. p. [folyt.] 1941. máj. 1. évf. 5. sz. 148—151. p. [folyt.] 1941. jún. 1. évf. 6. sz. 182—184. p. [folyt.] 1941. júl. 1. évf. 7. sz. 197—199. p. [folyt.] 1941. aug. 1. évf. 8. sz. 243—245. p. [folyt.] 1941. szept. 1. évf. 9. sz. 257—262. p. [folyt.] 1941. okt. 1. évf. 10. sz. 289—297. p.
189. Az »az a« hibás szörendje a zsidótörvény fejeletésében. *Nép és Nyelv*, 1941. júl. 1. évf. 7. sz. 203—204. p.
190. A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hinár* szónak eredete. *Nép és Nyelv*, 1941. aug. 1. évf. 8. sz. 225—236. p.

191. XVIII. századi őszi vadászataink verses emléke. Solymászi erdélyi menyecskék. Közli: Mészöly Gedeon. *Nép és Nyelv*, 1941. aug. 1. évf. 8. sz. 245—247. p.
192. Szemere Bertalan szerelmes levelei. (1844—46). *Nép és Nyelv*. Közli: Mészöly Gedeon. 1941. szept. 1. évf. 9. sz. 266—277. p.
193. Cívakodik, rágalmaz. *Nép és Nyelv*, 1941. okt. 1. évf. 10. sz. 298—302. p.
194. Szacsavay [Sándor] (1752—1815) két erdélyi anekdotája. *Nép és Nyelv*, 1941. okt. 1. évf. 10. sz. 320. p.
195. Mátyási József, volt helikoni részes-arató. *Nép és Nyelv*, 1941. nov. 1. évf. 11. sz. 321—339. p.
196. Kresznerics Ferenc filológiai anekdotáiból. *Nép és Nyelv*, 1941. nov. 1. évf. 11. sz. 352. p.
197. Megjegyzések Horger Antal »Jegy és jel« c. cikkéhez. *Nép és Nyelv*, 1941. dec. 1. évf. 12. sz. 375—377. p.
198. Az alföldi ember tájszemlélete. *Nép és Nyelv*, 1941. dec. 1. évf. 12. sz. 384. p.
1942
199. Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján. Szeged, 1942. 112 p. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Philologica. 14. köt. [1938-ban írt].
200. *Hurka és hurok*. = Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai, tanítványai. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 1942. 263. p.
Hurka és hurok. [Bp. 1942.] 2 p. Klny. a Melich-emlékkönyvből.
201. Ráröffenek, összeröffenek. *Nép és Nyelv*, 1942. jan.—szept. 2. évf. 1—9. sz. 12—15. p.
202. Zsoldos Ignác a »Falu jegyzője«-ről és Rózsa Sándorról. *Nép és Nyelv*, 1942. jan.—szept. 2. évf. 1—9. sz. 32—39. p.
203. Az »Ó-magyar Mária-siralom« betűjének értelmére vezérlő kalauz. *Nép és Nyelv*, 1942. jan.—szept. 2. évf. 1—9. sz. 155—179. p., 1942. okt.—dec. 2. évf. 10—12. sz. 234—239. p. (3-ik közlemény:), 1943. febr. 3. évf. 2. sz. 38—40. p. (4-ik közlemény:), 1943. márc. 3. évf. 3. sz. 56—58. p. (5-ik közlemény:), 1943. ápr. 3. évf. 4. sz. 75—78. p. (6-ik közlemény:), 1943. máj. 3. évf. 5. sz. 97—100. p.
204. Archaizálás. *Nép és Nyelv*, 1942. jan.—szept. 2. évf. 1—9. sz. 180—182. p.
205. A *sujtás* szó eredete. *Nép és Nyelv*, 1942. okt.—dec. 2. évf. 10—12. sz. 183—186. p.
206. Das Reisetagebuch des Grafen Joseph (I.) Teleki. *Nép és Nyelv*, 1942. jan.—szept. 2. évf. 1—9. sz. 40—50. p. [folyt.] 1942. okt.—dec. 2. évf. 10—12. sz. 223—229. p.
207. A csalfa — csal-fa. *Nép és Nyelv*, 1943. jan. 3. évf. 1. sz. 1—7. p.
208. Az *iszonyú* szó eredete. *Nép és Nyelv*, 1943. márc. 3. évf. 3. sz. 41—44. p.
209. Kresznerics Ferenc filológiai anekdotáiból. *Nép és Nyelv*, 1943. ápr. 3. évf. 4. sz. 79—80. p.
210. A *Budapesti Közlöny* cikkeinek magyarságáról. *Nép és Nyelv*, 1943. máj. 3. évf. 5. sz. 81—82. p.
211. Húr, húros-madár, tyúk-húr, hurka, hurok. *Nép és Nyelv*, 1943. máj. 3. évf. 5. sz. 83—93. p.
212. Áldó az ágyú, alku az áldozás, áldozat az alkonyat. *Nép és Nyelv*, 1943. nov.—dec. 3. évf. 9—10. sz. 161—183. p.
Áldó az ágyú, alku az áldozás, áldozat az alkonyat. Szabadka, [1943]. 24 p. Klny. a *Nép és Nyelv*-ből.

1944

213. Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stilustörténeti magyarázata. Kolozsvár, 1944. 79 p. Acta Philosophica 8. sz.
214. Adalékok a káromkodásnak és büntetésének történetéhez. *Nép és Nyelv*, 1944. jan.—jún. 4. évf. 1—6. sz. 87—99. p.
215. Ötvenkét jó napból mulatságos egy óra vagy is: Frankfurti utazásom 1792-ik esztendőben. Napi Jegyzésekből e' könyvetskébe foglalta Mátyási József. Közli: Mészöly Gedeon. *Nép és Nyelv*, 1944. jan.—jún. 4. évf. 1—6. sz. 48—86. p.
Vö: 83.
216. Szanktól Arany Jánosig avagy mi az az ethnographiai hitel? *Nép és Nyelv*, 1944. jan.—jún. 4. évf. 1—6. sz. 1—20. p.
217. *Székesfehérvár* nevérol meg a *szik* szó eredetéről. *Nép és Nyelv*, 1944. jan.—jún. 4. évf. 21—36. p.
218. Arc, orca, orcok. *Magyar Nyelv*, 1944. ápr. 40. évf. 2. sz. 122—123. p.

1945

219. Puskin, [Alexander Szergeevics] Sándor: Anyegin Eugén. Verses regény. Fordította: Mészöly Gedeon. Bp. 1945. 268 p.
220. Puskin, Szergejevics Alexandr: Anyegin Eugén. (Részlet a most megjelenő teljes, új magyar Anyeginből.) [Vers.] Fordította: Mészöly Gedeon. *Demokrácia*, 1946. jan. 20. 5. évf. 3. sz. 4. p. [7. fej. 1—3. versszak.]
221. Zrínyi Miklós. = Klasszikus költőink. A virágénekektől a Zalán futásáig. Balassa, Zrínyi, Csokonai, Kölcsey, Kisfaludy, Katona, Vörösmarty remekműveinek válogatott gazdag gyűjteménye kiváló irodalomtörténetírók bevezető tanulmányaival. Bp. 1946. 99—190. p. (Szigeti veszedelem. Mészöly Gedeon »korszerű átdolgozásában«.)

1948

222. Anyegin Eugén. (Verses regény, Új [2.] kiadás.) Fordította: Mészöly Gedeon. Bp. [1948.] 286 p.

1949

223. Puskin [Alexandr] Sándor: Nulin gróf. [Graf Nulin.] Verses kis tréfás história. Fordította és műfordításelméleti tanulmánnyal ellátta Mészöly Gedeon. — Sztripszky Hádor: Mivel tartozunk az orosz irodalomnak? Szeged, 1949. 20 p. [A] Nép és Nyelv különnyomatai 1.
224. Jean Racine: Fédra. [Phèdre.] Tragédia öt felvonásban. Racine halála kétszázötvenedik évfordulójára fordította és műfordításelméleti tanulmánnyal ellátta: Mészöly Gedeon. Szeged, 1949. 62 p. [A] Nép és Nyelv különnyomatai 2.
225. Szövegigazítások a Balassa-kódexhez. *Magyar Nyelv*, 1949. szept. 45. évf. 2. sz. 196—197. p.

1950

226. Leves. *Magyar Nyelvbőr*, 1950. márc.—jún. 74. évf. 2—3. sz. 190—191. p.
227. A háború szó eredete és társadalomtörténeti vonatkozású jelentésfejlődése. *Magyar Nyelv*, 1950. dec. 46. évf. 4. sz. 314—330. p.

1951

228. Az ugorkori vadászélet magyar szókinszbeli emlékei. *Ethnographia*, 1951. 62. évf. 3—4. sz. 277—290. p.
229. Nyelvi magyarázatok költőink műveihöz. 1. Csokonai [Vitéz Mihály] »róna« szava. *Magyar Nyelvbőr*, 1951. 75. évf. 4. sz. 254—256. p.
230. Finnugor népek és nyelvek. Zsirai [Miklós]: Finnugor rokonságunk c. műve alapján. 1950/1951. [tanév] Szeged, 1951. VKM. 3. jegyzetsz. 51. p. Szegedi Egyetem, Bölcsész-kari jegyzet.
231. Magyar történeti nyelvtan. (Hang- és alaktan. — Szókinsz.) 1950/51. [tanév]. Szeged, 1951. VKM. 3. jegyzetsz. 10, 11 p. [Szeged, Egyetem]. Bölcsész-kari jegyzet.
232. Magyar történeti nyelvtan. Szeged, 1951. VKM. 3. jegyzetsz. 18 p. (Szeged. Egyetem. Bölcsész-kari jegyzet.)

1952

233. Az ugorkori sámánosság magyar szókinszbeli emlékei. *Magyar Nyelv*, 1952. dec. 48. évf. 1—4. sz. 46—61. p.

1953

234. [Hozzászólás Zsirai Miklós »A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai« című előadásához.] *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 4. köt. 1953. 3—4. sz. 329, 331. p.
235. [Hozzászólás Pais Dezső »A magyar irodalmi nyelv« című előadásához.] *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 4. köt. 1953. 3—4. sz. 476. p.

1954

236. Szótörténet — munkatörténet. (Mutatvány a »Nyelvtörténeti séták nyelvemlékeink között« c. műből.) *Ethnographia*, 1954. 65. évf. 1—2. sz. 69—75. p.

1955

237. A Halotti Beszéd *foianec* szavának magyarázata. *Magyar Nyelvőr*, 1955. 79. évf. 1. sz. 92—94. p.
238. Az *üldöz* szó eredete. (Részlet a »Nyelvtörténeti séták nyelvemlékeink között« c. műből.) *Nyelvtudományi Közlemények*, 1954—[1955] 56. köt. 272—273. p.
239. A Halotti Beszéd néhány szavának stilustörténeti módszerű megfejtése. (Mutatvány a »Nyelvtörténeti séták nyelvemlékeink között« című műből.) [*Eleve, yso isa, fezej*.] *Magyar Nyelv*, 1955. jún. 51. évf. 2. sz. 176—182. p.
240. Juhász Gyula *darvadozása* és Petőfi *rónája*. *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Philologica*, 1955. *Nyelv és Irodalom*. 7—32. p.
Lezárva 1955. december 31.

J e g y z e t

A bibliográfia összeállításában kiindulópontként fölhasználtuk a következő — hiányos — jegyzékeket:

1. A . . . kolozsvári tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kolozsvári tanári működésük megkezdése előtt kifejtett tudományos munkássága. Kolozsvár, 1944. 147—153. p. Melléklet a kolozsvári . . . tudományegyetem 1940—41. tanévi működéséről szóló beszámolóhoz.
2. Mészöly Gedeon irodalmi munkásságának jegyzéke. [Összeállította: Pásztor Emil.] [Szeged, 1952.] Gépírás. 4 levél.

TÁRGYMUTATÓ

Nyelvtudomány

Szófejtés, szómagyarázat, nyelvhelyesség általában: 2, 3, 5, 7—9, 11—13, 15—22, 24—29, 33—34, 36—43, 46, 58, 60, 62—66, 69, 71, 74, 75, 78, 79, 86, 89—92, 95, 99, 100, 103, 105—108, 110, 113—115, 118, 122—124, 126, 130, 135, 137, 138, 152—155, 161, 168, 175, 177, 178—181, 187, 189, 190, 193, 197, 200, 201, 205, 207, 208, 210—212, 217, 218, 226—229, 232, 238

A. Halotti Beszéd: 6, 14, 45, 61, 80, 81, 87, 111, 169, 173, 199, 213, 237, 239

Az Ómagyar Mária-síralom: 109, 112, 116, 125, 143, 146, 151, 160, 203

Kódexek: 30, 32, 35, 44, 70

Ismertetések: 138, 141, 148, 149, 157—159, 162, 182

Egyéb: 23, 49, 52, 55, 57, 68, 155, 162, 166, 183, 186, 188, 198, 204, 214, 230—232, 234—236

Irodalom

Regény: 142

Elbeszélés: 170

Tanulmány: 1, 50, 53, 84, 85, 167, 172, 174, 195, 216

Magyarázat: 4, 31, 103, 229

Szövegkiadás, szövegkritika: 48, 51, 54, 59, 67, 72, 76, 77, 82, 83, 104, 117, 120, 156, 176, 181, 194, 191, 192, 194 — 196, 202, 206, 215, 221, 225

Fordítás: 10, 73, 128, 131, 150, 171, 219, — 223

Néprajz, folklór

47, 93, 94, 96, 97, 101, 102, 104, 108, 117, 129, 137, 161, 185, 195, 209, 228, 229, 233, 236

Felsőoktatás 147, 165

Nekrológok 98, 132, 133, 136, 144, 145

Egyéb 56, 88, 119, 121, 127, 134, 162, 164

Összeállította:

PÉTER LÁSZLÓ

TARTALOM

Mészöly Gedeon	3
Mészöly Gedeon: Juhász Gyula <i>darvadozása</i> és Petőfi <i>rónája</i>	7
Halász Előd: <u>Az »Ármány és szerelem« és a német polgári ideológia</u>	34
Nyíri Antal: A tűzgerjesztés magyar nyelvi kifejezéseinek történetéből	73
Nacsády József: Az irodalmi ellenzék kialakulása Szeged irodalmi életében	89
Moór Elemér: Slavo-germanica	107
Velcsov Mártonné: Megjegyzések a nyelvtörténeti szótár néhány adatához	123
Baróti Dezső: Juhász Gyula ismeretlen levele	133
Pósa Péter: József Attila levele Tettamanti Bélához	137
Péter László: Mészöly-bibliográfia	141